

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας,
Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
"Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Τουρισμού και Πολιτισμού"

Μεταπτυχιακή διατριβή

«Η σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την τοπική ανάπτυξη:
Η περίπτωση των πολιτιστικών διαδρομών στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου»

Επιβλέπων καθηγητής
Αλέξιος Δέφνερ

Επιμέλεια εργασίας
Δρακωνάκη Μαρία

Βόλος, 2016

Περίληψη

Η εν λόγω εργασία εκπονήθηκε με στόχο την μελέτη του εννοιολογικού περιεχομένου της πολιτιστικής κληρονομιάς, του πολιτιστικού τουρισμού και των πολιτιστικών διαδρομών, καθώς και τη διερεύνηση του κατά πόσο και με ποιό τρόπο τα παραπάνω επηρεάζουν την τοπική ανάπτυξη, σε οικονομικό κυρίως επίπεδο και εάν τελικά, η δικτύωση των πολιτιστικών στοιχείων υπό την μορφή διαδρομών, αποτελεί ένα επιτυχημένο παράδειγμα ανάδειξης ενίσχυσης της πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής, εμπλουτισμού του τουριστικού προϊόντος, προσέλκυσης νέων τουριστών και άνοδο της τοπικής οικονομίας. Η εργασία αρχικά εξετάζει τη διεθνή εμπειρία καθώς και τα αντίστοιχα παραδείγματα με περιπτώσεις περιοχών που αξιοποίησαν την πολιτιστική κληρονομιά προς όφελος της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Στη συνέχεια παρουσιάζεται πρωτογενής έρευνα με τη χρήση συνεντεύξεων, η οποία εξετάζει τη δυνατότητα να εφαρμοστεί και να λειτουργήσει κάτι αντίστοιχο στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου, υπό την μορφή πέντε ενδεικτικών διαδρομών πολιτισμού. Τέλος αναλύονται τα αποτελέσματα της έρευνας και διατυπώνονται απόψεις και προτάσεις για το περιεχόμενο και τον τρόπο οργάνωσης και διαχείρισης των πολιτιστικών διαδρομών στην περιφερειακή ενότητα Ηρακλείου.

Λέξεις κλειδιά: Πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικός τουρισμός, πολιτιστικές διαδρομές, τοπική ανάπτυξη, Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου

Abstract

This assignment was written aiming at studying the conceptual contents of cultural heritage, cultural tourism and routes and at researching on whether and how the above elements have an impact on the local development mostly financially, and on whether, eventually, the networking of cultural assets in the form of routes, constitutes a successful example of strengthening the cultural identity of the region, attracting new tourists and having as a result the increase of the local economy. After the presentation of studies based on international experience, and relevant cases which made use of the cultural heritage for the benefit of the local community, a primary research was conducted using interviews in order to determine whether something similar could be implemented and function at the Regional Union of Heraklion, in the form of five indicative cultural routes. The results have shown that the impact on society is predominately positive as long as the cultural management is applied using friendly practices towards the cultural goods, within the framework of a well-organized strategic plan of development.

Keywords cultural heritage, cultural tourism, local development, Regional Union of Heraklion

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	10
1. Πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικός τουρισμός και πολιτιστικές διαδρομές	12
1.1 Πολιτιστική κληρονομιά	12
1.1.1 Εννοιολογική προσέγγιση	12
1.1.2 Προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς	13
1.1.3 Πολιτιστική κληρονομιά και τοπική ανάπτυξη	15
1.2 Πολιτιστικός τουρισμός	19
1.2.1 Εναλλακτικές μορφές τουρισμού	19
1.2.2 Εννοιολογική προσέγγιση	20
1.2.3 Σύνδεση πολιτιστικού τουρισμού με πολιτιστική κληρονομιά	21
1.2.4 Πολιτιστικός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη	23
1.3 Πολιτιστικές διαδρομές	27
1.3.1 Εννοιολογική προσέγγιση	27
1.3.2 Ιστορική εξέλιξη πολιτιστικών διαδρομών	29
1.3.3 Περιεχόμενο πολιτιστικών διαδρομών	30
1.3.4 Διαδικασία σχεδιασμού διαδρομών	31
1.3.5 Προϋποθέσεις για την επιτυχία των διαδρομών	33
1.3.6 Πολιτιστικές διαδρομές και τοπική ανάπτυξη	34
1.3.7 Φορείς που σχετίζονται με τις διαδρομές	38
1.3.8 Συσχέτιση πολιτιστικών διαδρομών με στρατηγικές Μάρκετινγκ	39
2. Μεθοδολογία	40
3. Ανάλυση της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου	46
3.1 Ανάλυση υπάρχουσας κατάστασης	46
3.1.1 Γεωγραφικά στοιχεία	46
3.1.2 Δημογραφικά στοιχεία	48

3.1.3 Οικονομικά στοιχεία	50
3.1.4 Στοιχεία υποδομών	53
3.2 Ανάλυση αγαθού	59
3.2.1 Στοιχεία πολιτισμού	59
3.2.2 Πολιτιστικές διαδρομές / Πιθανοί ανταγωνιστές.....	65
3.2.3 Φεστιβάλ/ Πολιτιστικές εκδηλώσεις.....	72
3.3 Ανάλυση αγοράς.....	76
3.3.1 Ομάδες στόχοι.....	76
3.3.2 Μαζικοί τουρίστες.....	76
3.3.3 Τουρίστες εμπειριών	76
3.3.4 Πολιτιστικός τουρισμός	76
3.3.5 Φεστιβαλικός τουρισμός	77
3.4 Ανάλυση SWOT.....	78
4. Έρευνα πεδίου σε φορείς και επαγγελματίες της Π.Ε Ηρακλείου.....	81
4.1 Ερωτήσεις συνεντεύξεων.....	81
4.2 Συμμετέχοντες.....	82
4.3 Αιτιολόγηση επιλογής συμμετεχόντων	83
4.4 Διαδικασία ανάλυσης απαντήσεων	84
4.5 Καταγραφή και αξιολόγηση απαντήσεων.....	85
5. Όραμα και Στόχοι.....	87
6. Προτάσεις	90
6.1 Χάρτης διαδρομής	91
6.2 Αγορά- στόχος.....	94
6.3 Τρόποι και μέσα προβολής	94
6.4 Προϋπολογισμός- Χρηματοδότηση	96
7. Συμπεράσματα	97
Παράρτημα χαρτών.....	100

Βιβλιογραφία	104
--------------------	-----

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 3.1: Απογραφή Πληθυσμού Κρήτης 2011	48
Πίνακας 3.2: Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού πόλης, Δήμου και Νομού Ηρακλείου..	49
Πίνακας 3.3: Πληθυσμιακή πρόβλεψη Π.Ε Ηρακλείου έως το 2021	50
Πίνακας 3.4: Καταγραφή εργατικού δυναμικού Π.Ε Ηρακλείου	51
Πίνακας 3.5: Οικονομικές δραστηριότητες Π.Ε Ηρακλείου	52
Πίνακας 3.6: Ανάλυση SWOT	78

Κατάλογος σχημάτων

Σχήμα 1.1: Προϋποθέσεις επιτυχίας διαδρομών	33
---	----

Κατάλογος Χαρτών

Χάρτης 3.1: 1 ^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου	66
Χάρτης 3.2: 2 ^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου	66
Χάρτης 3.3: 3 ^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου	67
Χάρτης 3.4: 4 ^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου	67
Χάρτης 3.5: 5 ^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου	68
Χάρτης 3.6: 6 ^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου	68

Κατάλογος Χαρτών Παραρτήματος

Χάρτης 1: 1 ^η πολιτιστική διαδρομή Π.Ε Ηρακλείου	100
Χάρτης 2: 2 ^η πολιτιστική διαδρομή Π.Ε Ηρακλείου	101
Χάρτης 3: 3 ^η πολιτιστική διαδρομή Π.Ε Ηρακλείου	101
Χάρτης 4: 4 ^η πολιτιστική διαδρομή Π.Ε Ηρακλείου	102
Χάρτης 5: 5 ^η πολιτιστική διαδρομή Π.Ε Ηρακλείου	102
Χάρτης 6: Συνολική απεικόνιση διαδρομών Π.Ε Ηρακλείου	103

Αρκτικόλεξα

ΑΕΠ Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΒΙΠΕΗ Βιομηχανική Περιοχή Ηρακλείου

ΔΕΠΤΑΗ Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού, Τουρισμού και Ανάπτυξης Ηρακλείου

Ε.Ε Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΛΣΤΑΤ Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΠΑΝΕΚ Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία»

ΜΚΟ Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

ΞΕΕ Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας

ΟΤΑ Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Π.Ε Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου

ΣΕΤΕ Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων

ΤΑΠ Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων & Απαλλοτριώσεων

ΥΠΕΚΑ Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας

ΥΠΕΧΩΔΕ Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

CHUD Cultural Heritage and Urban Development

CV Contingent Valuation

ICAHM International Scientific Committee on Archaeological Heritage Management

ICCROM International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property

ICOM International Council of Museums

ICOMOS International Council on Monuments and Sites

IUCN International Union for Conservation of Nature

OWHC Organization of World Heritage Cities

UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

VQPRD Vin de Qualité Produit Dans Une Région Déterminée

WMF World Monuments Fund

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της εν λόγω εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω αρχικά, τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Αλέξιο Δέφνερ για την καθοδήγηση και τη βοήθεια που μου προσέφερε στα στάδια υλοποίησής της, καθώς και τους καθηγητές κύριο Θεόδωρο Μεταξά, κύριο Αριστείδη Σαπουνάκη, κύριο Νικόλαο Καραχάλη και κυρία Εύα Ψαθά, για τις επιπλέον συμβουλές που με προθυμία μου παρείχαν και φυσικά την Εύη, για τις τελευταίες στιγμές παρατηρήσεις.

Στη συνέχεια θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, Νίκο, Κατερίνα και Αντώνη, για την αγάπη, κατανόηση και ύπαρξή τους πλάι μου, σε κάθε νέο μου εγχείρημα.

Τέλος, ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στη Χριστίνα, τη Βάσω και τον Παντελή, για τα ατελείωτα –κυρίως- ξενύχτια, γεμάτα υποστήριξη και θετική σκέψη, που συνέβαλαν καθοριστικά στην ψυχική μου ηρεμία.

Σας ευχαριστώ πολύ όλους,
Δρακωνάκη Μαρία

Στον παππού Αντώνη.

Εισαγωγή

Βασικό θέμα μελέτης και έρευνας για την συγκεκριμένη εργασία αποτέλεσε η πολιτιστική κληρονομιά, το ενδεχόμενο και ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να συμβάλλει στην τοπική ανάπτυξη της εκάστοτε περιοχής. Το εν λόγω κείμενο, στηρίχθηκε σε πρωτογενή και δευτερογενή έρευνα, με την διεξαγωγή προσωπικών συνεντεύξεων και την ανασκόπηση σε προηγούμενες μελέτες, επιστημονικά άρθρα και βιβλία που αφορούν το εν λόγω ζήτημα.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικές έννοιες που σχετίζονται με τον πολιτιστικό τουρισμό, πολιτιστική κληρονομιά, τις διαδρομές πολιτισμού και τη σχέση τους με την τοπική ανάπτυξη. Συγκεκριμένα, η δικτύωση των πολιτιστικών αγαθών, μνημείων και περιοχών, υπό την μορφή διαδρομών φαίνεται να αποτελεί βασικό εργαλείο στην ανάπτυξη της περιοχής. Ως αντιπροσωπευτικά παραδείγματα επιτυχημένων διαδρομών σύμφωνα με τις έρευνες που μελετήθηκαν, είναι οι περιπτώσεις «Eastern Viking Forum II», στη Φινλανδία, «Via Francigena» στην Ιταλία, «Cultural Heritage and Urban Development (CHUD) project» στο Λίβανο, «Buddha's Footprint Pilgrimage Route» στην Ταυλάνδη, «The Camino de Santiago» στην Ισπανία, «Διαδρομές Γεύσεων και Πολιτισμού», «Διαδρομές κρασιού», «Πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη του Ηρακλείου», το «Μονοπάτι E4», στην Κρήτη και οι «Δρόμοι της Ελιάς» σε Ελλάδα και εξωτερικό. Η επιτυχής εφαρμογή των παραπάνω λειτούργησε ως πηγή έμπνευσης για τον σχεδιασμό «Πολιτιστικών διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου».

Στο πλαίσιο αυτό θεωρήθηκε απαραίτητη η εξέταση και καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης της συγκεκριμένης περιφερειακής ενότητας και η επεξεργασία, εξαγωγή και διατύπωση συμπερασμάτων μέσα από τις προσωπικές συζητήσεις με άτομα που σχετίζονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό με τον τομέα του τουρισμού και του πολιτισμού στην Π.Ε. Ηρακλείου.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι διαδρομές που σχεδιάστηκαν εννοιολογικά, μισθολογικά και πρακτικά με βάση δεδομένα και στοιχεία που στηρίχτηκαν στην παρούσα εργασία. Επιδίωξη και στόχος δημιουργίας τους είναι ο εμπλουτισμός του τουριστικού προϊόντος με τη μορφή ενός ενιαίου συνόλου

διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου, γεγονός που αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο ενσωμάτωσης τους σε ήδη υφιστάμενες θεματικές διαδρομές.

Το κείμενο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των συμπερασμάτων που ουσιαστικά απαντούν στα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή, ήτοι: Σχετίζεται η πολιτιστική κληρονομιά με την τοπική ανάπτυξη; Αν ναι, με ποιο τρόπο και αν τελικά οι πολιτιστικές διαδρομές που αποτελούν τμήμα της εν λόγω κληρονομιάς, θεωρούνται αποτελεσματικό εργαλείο τοπικής ανάπτυξης για τις περιοχές με πολιτιστικό πλούτο, όπως η Π.Ε Ηρακλείου.

1. Πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικός τουρισμός και πολιτιστικές διαδρομές

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικοί ορισμοί και επιμέρους στοιχεία που αφορούν και συνθέτουν την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, του πολιτιστικού τουρισμού και των πολιτιστικών διαδρομών καθώς και η σύνδεση των παραπάνω με την τοπική ανάπτυξη, με βάση την δευτερογενή εμπειρική έρευνα σε βιβλιογραφικές αναφορές και επιστημονικά άρθρα της διεθνούς εμπειρίας.

1.1 Πολιτιστική κληρονομιά

1.1.1 Εννοιολογική προσέγγιση

Ως κληρονομιά, νοείται μια «ιδιοκτησία», μια παρακαταθήκη της προηγούμενης γενιάς προς αυτούς που έπονται, η οποία χαρακτηρίζεται ως πολιτιστική όταν σχετίζεται με τον πολιτισμό, τις αξίες και τις παραδόσεις μιας χώρας ή περιοχής και όχι με χρήματα ή περιουσιακά στοιχεία. Επιπρόσθετα, η πολιτιστική κληρονομιά υπονοεί ένα κοινωνικό δέσιμο ανάμεσα στα άτομα που συνιστούν την «κοινότητα», στην οποία ανήκει ο παραπάνω πλούτος που αντιπροσωπεύει την ιστορία, την κουλτούρα, την ταυτότητα και συνδέει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του κάθε ανθρώπου (Franchi, 2015). Η κληρονομιά αυτή ωστόσο δεν αναγνωρίζεται ούτε ανήκει αποκλειστικά στον τόπο καταγωγής ή δημιουργίας της, αντίθετα ξεπερνά κάθε είδους σύνορα και αποκτά «*παγκόσμια αξία από την ιστορική, αισθητική, εθνολογική ή ανθρωπολογική άποψη*», ενώ αποσπά το σεβασμό των περισσότερων ανθρώπων ανά τον κόσμο, που αναλαμβάνουν την ευθύνη για την προστασία και την διατήρησή της. Σύμφωνα μάλιστα με τη Διεθνή Συνθήκη της Βενετίας (1964) για την διατήρηση και αποκατάσταση των μνημείων και αρχαιολογικών χώρων, η κληρονομιά είναι μια έννοια διαποτισμένη με στοιχεία από το παρελθόν όπως είναι τα ιστορικά μνημεία προγενέστερων ανθρώπινων γενεών, που διατηρούνται έως σήμερα ως ζωντανοί μάρτυρες μιας μακραίωνης εποχής (ICCROM, 2005:17).

Η έννοια και το περιεχόμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς τα τελευταία χρόνια διευρύνονται, περικλείοντας πλέον όλα τα στοιχεία της ανθρώπινης δημιουργικότητας και έκφρασης, τα οποία συναντώνται σε υλική ή άυλη μορφή. Πιο συγκεκριμένα, υλικά νοούνται αντικείμενα που σχετίζονται με τον πολιτισμό και

αποτελούν έκφρασή του, όπως αρχαιολογικά ευρήματα, πίνακες ζωγραφικής, σχέδια, χαρακτηριστικά, ψηφιδωτά, γλυπτά, ιστορικά μνημεία και κτίρια, καθώς και αρχαιολογικοί επίγειοι, υπόγειοι ακόμα και υποβρύχιοι χώροι. Ως άυλα από την άλλη, νοούνται «τα διάφορα πνευματικά έργα του ανθρώπου και οτιδήποτε αποτελεί μαρτυρία του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού» (Υπουργείο Πολιτισμού, 2002) όπως η παράδοση ενός τόπου, μορφές τέχνης (π.χ θεατρικές παραστάσεις), τελετουργίες, μουσική, πολιτιστικές εκδηλώσεις ή φεστιβάλ, γνώση, μύθοι, ήθη και έθιμα, η λεγόμενη «κουλτούρα» ενός πολιτισμού, που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά και διαφοροποιείται, τις περισσότερες φορές από τόπο σε τόπο. Η παραπάνω διάκριση αποτελεί προϊόν του συνεδρίου της ICOMOS (1999), στο οποίο αναγνωρίζεται η ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται την αισθητική, ιστορική, επιστημονική και κοινωνική αξία ενός τέτοιου αξιοθέατου ενώ παράλληλα η ανάγκη του για την παραπάνω αναγνώριση μαρτυρά μεταξύ άλλων, πως εκτός από την υλική του υπόσταση, ένα αγαθό πολιτιστικής κληρονομιάς κρύβει περαιτέρω μηνύματα, μη απτά, άυλα (Vecco, 2010: 323).

Ωστόσο, προκειμένου η πολιτιστική κληρονομιά να παραμείνει αναλλοίωτη και να παραδοθεί αυτούσια στις επόμενες γενιές, κρίνεται απαραίτητη η κατάλληλη διαχείρισή της με απώτερο στόχο την διατήρηση και την προστασία της.

1.1.2 Προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί θέμα μείζονος σημασίας, καθώς αντιπροσωπεύει (σε επίπεδο πολιτισμού), το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των πολιτών ανά τον κόσμο (Tuan και Nantud, 2008:326), αφού συντελεί στην διατήρηση της ιστορικής μνήμης για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενιές καθώς και στην αναβάθμιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος με τελικό σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών. Ο κυριότερος σε διεθνές επίπεδο, υπεύθυνος για την προστασία αυτή, είναι ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών, UNESCO, που ιδρύθηκε το 1954 και έχει υιοθετήσει διεθνείς συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την προώθηση της διαπολιτισμικής της ταυτότητας, τονίζοντας παράλληλα τη σημασία της διεθνούς συνεργασίας (Ζερβάκη, 2010).

Σε εθνικό επίπεδο, έχει θεσπιστεί ο Νόμος 3028/2002, για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Υπουργείο Πολιτισμού, 2002). Σύμφωνα με αυτόν, η πολιτιστική κληρονομιά της χώρας περιλαμβάνει τα υλικά και άυλα πολιτιστικά αγαθά, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, που βρίσκονται εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των χωρικών υδάτων και των υπόλοιπων θαλάσσιων ζωνών, στις οποίες η Ελλάδα έχει, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, το δικαίωμα άσκησης σχετικής δικαιοδοσίας. Στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς δικαίου, η χώρα μας δικαιούται να φροντίζει για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών που ανήκουν στην ελληνική επικράτεια *«οποτεδήποτε και αν απομακρύνθηκαν από αυτήν και οπουδήποτε και αν βρίσκονται»* (Θεοδοσάκη, 2007:18), ενώ προβλέπεται και η *«ισότιμη πρόσβαση των πολιτών στα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς»* όπως τα μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι, ιστορικοί τόποι, ιδιωτικές συλλογές κ.α (Καρύμπαλη, 2004).

Σε κάθε περίπτωση, η παραπάνω προστασία δεν αποτελεί μια εύκολη διαδικασία καθώς συχνά παρουσιάζονται προβλήματα, προερχόμενα είτε από το ανθρώπινο περιβάλλον, λόγω ιδιωτικών, κυρίως οικονομικών συμφερόντων (Γραμματικάκη-Αλεξίου, 2002, Δελλής, 2004), είτε από το φυσικό περιβάλλον, εξαιτίας της φυσικής φθοράς που υφίστανται τα αγαθά. Έτσι, η παρουσία ειδικών επιστημόνων ή φορέων που σχετίζονται με την μείωση της οποιασδήποτε αλλοίωσης των αγαθών, την ομαλή επανένταξή τους στο εκάστοτε περιβάλλον και εν γένει την προστασία τους, καθίσταται απαραίτητη (Παυλογεωργάτος, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου και λόγω των καταστροφών που είχε υποστεί το φυσικό και ανθρωπογενές πολιτιστικό περιβάλλον, παρουσιάστηκε η ανάγκη για την δημιουργία και δραστηριοποίηση οργανισμών με στόχο την προστασία του, μέσω συντονισμένων δράσεων που θα στηρίζονταν στα διεθνή και εθνικά θεσμικά πλαίσια (Κόνσολα, 2006). Οι οργανισμοί αυτοί καθώς και οι πρακτικές που ακολουθήθηκαν (Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού, Πρόγραμμα Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών), είχαν ως κυρίαρχο σκοπό τους την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και την προστασία της από την ύπαρξη οποιαδήποτε αρνητικής επίπτωσης, εξαιτίας της ανθρώπινης, μαζικής και μη ελεγχόμενης χρήσης της (Αυγερινού- Κολώνια, 1995). Ενδεικτικά παρουσιάζονται μερικοί από τους παραπάνω οργανισμούς όπως η UNESCO, το ICCROM (Διεθνές

Κέντρο για τη Μελέτη της Συντήρησης και της Αποκατάστασης των Πολιτιστικών Αγαθών), το Συμβούλιο της Ευρώπης, ICOMOS (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Χώρων), WMF (Παγκόσμιο Ταμείο Μνημείων), EUROPA NOSTRA (Πανευρωπαϊκή Ομοσπονδία για την Κληρονομιά), το ICOM (Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων), OWHC (Οργανισμός Πόλεων Πολιτιστικής Κληρονομιάς), η ICAHM (Διεθνής Επιτροπή για τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς), η IUCN (Παγκόσμια Ένωση για τη Συντήρηση) και άλλοι οργανισμοί (Τριανταφύλλου, 2012). Σε εθνικό επίπεδο, ανάμεσα στους φορείς που ασχολούνται με την διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, το σημερινό Υπουργείο Παραγωγικής Ανασυγκρότησης, Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΚΑ), οι περιφερειακές υπηρεσίες της Γενικής Γραμματείας Πολιτισμού κ.α (Κόνσολα, 2006).

Εκτός βέβαια από τους παραπάνω οργανισμούς, το μεγαλύτερο ίσως μέρος ευθύνης για την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, οφείλουν να αναλαμβάνουν κυρίως τα άτομα που έρχονται σε επαφή με αυτά, δηλαδή οι κάτοικοι του τόπου στον οποίο συναντώνται τα πολιτιστικά αγαθά καθώς και οι επισκέπτες τους, οι λεγόμενοι «πολιτιστικοί τουρίστες».

1.1.3 Πολιτιστική κληρονομιά και τοπική ανάπτυξη

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται συνοπτική παρουσίαση της σύνδεσης της πολιτιστικής κληρονομιάς με την τοπική ανάπτυξη. Εκτενέστερη αναφορά στο φαινόμενο γίνεται στο υποκεφάλαιο 1.2.4, όπου περιγράφεται η σχέση μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς, πολιτιστικού τουρισμού και τοπικής ανάπτυξης. Η επιλογή αυτή γίνεται εσκεμμένα προκειμένου να αποφευχθούν οι επαναλήψεις, καθώς στην εν λόγω εργασία θεωρείται δεδομένη ή σύνδεση και αλληλεξάρτηση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τον πολιτιστικό τουρισμό, αποτελώντας συχνά άμεση συνέπειά της και σε πολλές περιπτώσεις βασική επιδίωξη που στοχεύει στη βιωσιμότητά της. Η παραπάνω σχέση, παρουσιάζεται αναλυτικότερα στο υποκεφάλαιο 1.2.3.

Η πολιτιστική κληρονομιά συνδέεται άμεσα με την τοπική ανάπτυξη της περιοχής στην οποία εντάσσεται αφού προσφέρει οικονομικά και κοινωνικά οφέλη. Πιο συγκεκριμένα, τα πολιτιστικά στοιχεία και ιδιαίτερα τα μνημεία πολιτισμού ή οι πολιτιστικές εκδηλώσεις όπως τα φεστιβάλ, αποτελούν από μόνα τους σημαντικά

αναγνωρίσιμα brandnames, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο με αποτέλεσμα να συνιστούν πόλους έλξης για μια μεγάλη μερίδα πληθυσμού με πολιτιστικά κυρίως αλλά και άλλα τουριστικά ενδιαφέροντα. Το γεγονός αυτό, οδηγεί με τη σειρά του, τους εν λόγω τουρίστες να επισκεφθούν τον τόπο «καταγωγής» ή φιλοξενίας των εκάστοτε στοιχείων πολιτιστικής κληρονομιάς και να συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη, σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Τα οικονομικά οφέλη καταγράφονται κυρίως μέσω των εσόδων που προκύπτουν από την επίσκεψη των τουριστών σε μνημεία, μουσεία ή χώρους εκδηλώσεων πολιτιστικού ενδιαφέροντος με κόστος εισόδου ή συμμετοχής αντίστοιχα, την διαμονή τους σε χώρους φιλοξενίας καθώς και των λοιπών χρημάτων που υπολογίζεται πως θα ξοδέψουν κατά την παραμονή τους στην περιοχή (εστίαση, διαμονή, μετακινήσεις, ψυχαγωγία κ.α) (Ruijgrok, 2006:206-209). Επιπλέον οφέλη για την τοπική κοινωνία προκαλούνται μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, τόνωσης της αγοράς λόγω της αύξησης της επισκεψιμότητας ενώ παρατηρείται μια γενικότερη αναζωογόνηση του συνόλου της πόλης ή συγκεκριμένων περιοχών (Κόνσολα και Καραχάλης, 2010:2). Οι Σωτηριάδη και Δήμου, μελετώντας τις τακτικές για ένα πιο αποτελεσματικό μάνατζμεντ στον τομέα των ειδικών γεγονότων, αναφέρουν πως η διοργάνωση των φεστιβάλ έχει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία καθώς εισάγει ένα «νέο χρήμα», ή καλύτερα μια νέα πηγή εσόδων στην αγορά, που με τη σειρά της επηρεάζει τον χώρο εργασίας, τους φόρους και τα χρέη. Υποστηρίζεται πως αυτή η νέα ανάπτυξη και η συνένωση νέων δραστηριοτήτων και προγραμμάτων, ευνοεί τον χώρο υποδοχής, καθώς γίνεται πόλος έλξης νέων τουριστών και τονώνει την οικονομία του (Soteriades και Dimou, 2011:332).

Οι παραπάνω ενέργειες, θα επιφέρουν με τη σειρά τους κοινωνικά οφέλη στην συγκεκριμένη περιοχή, καθώς λόγω της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, μειώνεται η κοινωνική ανισότητα, καλλιεργείται ένας «θετικός ανταγωνισμός» ανάμεσα στις περιοχές, με στόχο την καλύτερη προβολή, επικοινωνία, διατήρηση και προστασία των πολιτιστικών αγαθών που διαθέτουν (Tuan και Nantud, 2007:52). Το τελευταίο μάλιστα γίνεται περισσότερο αντιληπτό στην περίπτωση των φεστιβάλ και των πολιτιστικών εκδηλώσεων εν γένει, όπου δημιουργείται ένας «ευγενής» ανταγωνισμός ανάμεσα στους «τόπους υποδοχής» των φεστιβάλ, που με τη σειρά τους καταβάλουν μεγαλύτερη προσπάθεια ώστε να φιλοξενούν τέτοια γεγονότα και

να εξασφαλίζουν την άριστη διοργάνωσή τους. Αυτού του είδους οι πρακτικές αφενός ικανοποιούν τους ντόπιους κατοίκους, οι οποίοι απολαμβάνουν την εμπειρία των φεστιβάλ, έρχονται σε επαφή με τον πολιτισμό και την τέχνη, προβάλλουν τον τόπο και τα προϊόντα τους και αφετέρου δίνουν ένα επιπλέον κίνητρο στους τουρίστες να αναζητήσουν και στη συνέχεια να ενημερωθούν μεταξύ άλλων για τις πολιτιστικές εκδηλώσεις της περιοχής και να επισκεφτούν τον τόπο διοργάνωσής τους (Κόνσολα και Καραχάλης, 2010: 2). Το αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις είναι η τοπική ανάπτυξη σε πολιτιστικό και οικονομικό επίπεδο καθώς και στον τομέα προβολής της πόλης.

Ένας ακόμη τομέας που επηρεάζεται από την ύπαρξη και την σωστή διαχείριση πολιτιστικών στοιχείων μιας περιοχής είναι μεταξύ άλλων ο εκπαιδευτικός τομέας, μέσω της συμμετοχής των διαφορετικών ομάδων και οργανισμών, ο καλλιτεχνικός, μέσω της προώθησης της καινοτομίας και της επανεκτίμησης διαφορετικών μορφών καλλιτεχνικής έκφρασης, ο κοινωνικός, μέσω της ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής και του διαλόγου και ο πολιτικός, μέσω της τόνωσης της τοπικής υπερηφάνειας και της ταυτότητας (Klaic, 2007).

Ανατρέχοντας στη διεθνή εμπειρία, η οικονομική διάσταση των πολιτιστικών αγαθών και ο τρόπος που αυτά συνεισφέρουν στην τοπική ανάπτυξη μιας περιοχής, μελετάται στο άρθρο «Economic Benefits and Poverty Reduction Through CHP reservation» που εξέδωσε η World Bank (2001). Τα πολιτιστικά αγαθά, όπως και τα περισσότερα αγαθά που ανήκουν στο φυσικό περιβάλλον, αποκτούν στη σύγχρονη εποχή, οικονομική αξία, η οποία πάντοτε με τους κατάλληλους χειρισμούς και με τη βοήθεια του πολιτιστικού μάνατζμεντ, αποφέρει έσοδα στην τοπική κοινωνία και οφέλη στη πολυεπίπεδη ανάπτυξη κυρίως στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα. Σε ότι αφορά στην κοινωνία, συνεισφέρει στην πολιτιστική καλλιέργεια, κοινωνική συνοχή, μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, στήριξη μικρότερων αστικών κέντρων, διάδοση και καλλιέργεια του αισθήματος σεβασμού και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως παράδειγμα αναφέρεται το παράδειγμα του Μαρόκου, το οποίο όπως επισημαίνεται, προέβη σε διαδικασίες διαχείρισης, προστασίας και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω ενός οργανωμένου σχεδίου μάρκετινγκ, με αποτέλεσμα να προσελκύσει πολιτιστικό τουρισμό και ταυτόχρονα να

αυξηθεί η εισροή τουριστών από 2 εκ. (2000) σε 4 εκ. το 2010 και να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητά της στο συγκεκριμένο τομέα (The World Bank, 2001).

Προχωρώντας σε πιο συγκεκριμένα παραδείγματα σύνδεσης της πολιτιστικής κληρονομιάς με την τοπική ανάπτυξη, είναι εύλογο να αναφερθούμε στην περίπτωση των μουσείων και πως αυτά συντελούν στην προσέλκυση τουριστών και την ενίσχυση της περιοχής σε οικονομικό, κοινωνικό αλλά και σε επίπεδο προβολής. Οι Κωστοπούλου, Μπάλλας και Κουρκουρίδης (2012), μελετώντας την χωρική οργάνωση των μουσείων και την συμβολή τους στη διαμόρφωση της Περιφερειακής Δημιουργικής Ικανότητας κατέληξαν στην παραδοχή πως τα μουσεία συνδέονται άμεσα με την τοπική ανάπτυξη στον τομέα του τουρισμού και του πολιτισμού, καθώς πέρα από τις εκπαιδευτικές λειτουργίες που προσφέρουν, λειτουργούν ως πόλος έλξης των τουριστών γεγονός που ενισχύει την τοπική οικονομία καθώς παρατηρείται εισροή νέου εισοδήματος στην αγορά είτε με άμεσο (εισιτήρια, πωλητήριο, κέρδη από αγορές) είτε με έμμεσο τρόπο (διαμονή, μετακίνηση, ψυχαγωγία) ενώ συχνά δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας. Η συμβολή των μουσείων σε κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, συναντάται στη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, συμμετοχή των κατοίκων και επισκεπτών στις διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, κατάλληλη εκπαίδευση με στόχο την εξοικείωση των επισκεπτών με την τέχνη και τον πολιτισμό, ενίσχυση της δημιουργικότητας και τέλος ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και ένταξης.

Παράλληλα, σε πολλές περιπτώσεις, τα μουσεία καλούνται να διαδραματίζουν ένα νέο ρόλο που σχετίζεται με την αναβάθμιση και οικονομική ανασυγκρότηση υποβαθμισμένων περιοχών, ή λιγότερο προβεβλημένων, με στόχο την προσέλκυση νέων επενδύσεων και την προσέλκυση τουριστών. Το μουσείο Guggenheim στο Bilbao, βόρεια της Ισπανίας, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο μια πόλη με χαμηλό πολιτιστικό προφίλ, αναδείχθηκε σε έναν από τους διασημότερους τουριστικούς πολιτιστικούς προορισμούς στον κόσμο. Το μουσείο ιδρύθηκε το 1997 ενώ υπολογίζεται πως τα έσοδα που προέκυψαν τα πρώτα τρία χρόνια λειτουργίας του, από τις επισκέψεις των τουριστών, ανέρχονται στα 100 εκ. ευρώ, ενώ το 2012 οι τουρίστες που επισκέφθηκαν το μουσείο άγγιξαν το ένα εκατομμύριο, ποσό που αποτελεί τον τρίτο μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών όλων των εποχών. Το παράδειγμα του Bilbao αποτελεί σήμερα, πηγή έμπνευσης για περιοχές

που θέλουν να ενισχύσουν το πολιτιστικό και τουριστικό τους προφίλ (The Economist, 2013).

Περαιτέρω ανάλυση της σύνδεσης πολιτιστικής κληρονομιάς, πολιτιστικού τουρισμού και τοπικής ανάπτυξης, με αναφορές στη διεθνή εμπειρία, πραγματοποιείται στο ομώνυμο κεφάλαιο 1.2.4, που ακολουθεί.

1.2 Πολιτιστικός τουρισμός

1.2.1 Εναλλακτικές μορφές τουρισμού

Η περίοδος μετά το 1980 είναι αυτή κατά την οποία, εμφανίζεται κατά κύριο λόγο, ένας αριθμός νέων και πολυσχιδών στα χαρακτηριστικά τους, προϊόντων τουρισμού, τα οποία έρχονται να προστεθούν στο κυρίαρχο ως τότε προϊόν, αυτό του ταξιδιού διακοπών. Η εμφάνιση αυτή συνοδεύεται από την αλματώδη αύξηση του τουρισμού που κατά κύριο λόγο οφείλεται στην ανάπτυξη των μέσων μαζικής μεταφοράς, στην άνοδο του εισοδήματος καθώς και στην μεγέθυνση του ελεύθερου χρόνου. Υπό την κρατούσα στην Ελλάδα ονομασία αυτών των προϊόντων, «Ειδικές και Εναλλακτικές μορφές τουρισμού», περιλαμβάνονται όλες οι περιπτώσεις που στη διεθνή βιβλιογραφία ονομάζονται κατά κύριο λόγο «Τουρισμός Ειδικών Ενδιαφερόντων» και «Εναλλακτικός τουρισμός» και ουσιαστικά περιγράφουν την αλλαγή που παρατηρείται στον τουρισμό λόγω της στροφής των τουριστών στο περιβάλλον και τον πολιτισμό. Οι νέες αυτές μορφές τουρισμού συνδέονται κυρίως με αλλαγές στα κοινωνικά και καταναλωτικά πρότυπα, αύξηση του ελεύθερου χρόνου και του αριθμού των ετήσιων ταξιδιών, στροφή στην παραδοσιακή ζωή και το περιβάλλον, αναζήτηση του εναλλακτικού, υποδομές και υπηρεσίες στις χώρες αποστολής που επιτρέπουν μεγαλύτερη ελευθερία επιλογών στους τουρίστες, κοινωνικά υπεύθυνος τουρισμός, ζήτημα της τοπικότητας στην ανάπτυξη τουρισμού κλπ. (Κοκκώσης κ.ά. 2011:69-93).

Εκτός από τα οικονομικά οφέλη που προκαλούνται μέσω των χρημάτων που εισρέουν στην τοπική αγορά λόγω της εμφάνισης νέων τουριστών με πολιτιστικά κυρίως ενδιαφέροντα, η τοπική οικονομία ωφελείται επιπλέον μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, ενώ παρατηρείται μια γενικότερη αναζωογόνηση του συνόλου της πόλης ή συγκεκριμένων περιοχών (Κόνσολα και Καραχάλης, 2010:2).

1.2.2 Εννοιολογική προσέγγιση

Ως πολιτιστικός, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού, χαρακτηρίζεται ο τουρισμός που πραγματοποιεί ταξίδια, τα οποία γίνονται με κυρίαρχο κίνητρο την αναζήτηση διαφορετικών δραστηριοτήτων και εμπειριών σχετικές με τον πολιτισμό, όπως η συμμετοχή σε φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις, γνωριμία με την ιστορία και την παράδοση τόπων και χωρών, επίσκεψη σε περιοχές με παραδοσιακά δομημένο περιβάλλον ή σε πολιτιστικά μνημεία και μουσεία, γνωριμία με τα τοπικά ήθη και έθιμα καθώς και με την τοπική γαστρονομία (Κοκκώσης κ.ά, 2011:196). Αποτελεί κατά κάποιο τρόπο, τμήμα ενός ενιαίου συνόλου συγκροτούμενων τουριστικών υπηρεσιών μαζί με άλλες ειδικές μορφές τουρισμού, όπως ο θρησκευτικός, ο γαστρονομικός, ο εκπαιδευτικός, ο συνεδριακός, ο οικοτουρισμός κ.ά. Με παρόμοιο τρόπο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ορίζει τον πολιτιστικό τουρισμό ως μια δραστηριότητα που περιλαμβάνει την επίσκεψη σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς, την επαφή με τα τοπικά δρώμενα, τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, την τοπική αρχιτεκτονική και τη ζωή στην ύπαιθρο (Κόνσολα, 2013).

Οι λεγόμενοι «πολιτιστικοί» τουρίστες, διαφέρουν από τους υπόλοιπους ως προς τα κίνητρα. Οι επισκέπτες αυτοί, επιθυμούν να γνωρίσουν τον πολιτιστικό πλούτο και τα μοναδικά αγαθά του εκάστοτε τόπου, εντάσσονται πλήρως στο περιβάλλον που επισκέπτονται έτσι ώστε να βιώσουν εντονότερα τις εμπειρίες που προσφέρονται, επιδιώκουν να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους και να ξεφύγουν από την ρουτίνα της καθημερινότητας, με απώτερο σκοπό, να τονωθεί η προσωπική πνευματική τους καλλιέργεια (Αποστολόπουλος και Σδράλη, 2009).

Ο πολιτιστικός τουρισμός τέλος, συνδέεται άμεσα με την αναβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Λόγω της «εναλλακτικής» φύσης της η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού, σέβεται και προστατεύει το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον ενώ αποφεύγει τις μαζικές, μη ελεγχόμενες κινήσεις που προκαλούν φθορές και καταστροφές στο εν λόγω περιβάλλον (Αυγερινού-Κολώνια, 1995).

1.2.3 Σύνδεση πολιτιστικού τουρισμού με πολιτιστική κληρονομιά

Η σχέση του πολιτιστικού τουρισμού με την πολιτιστική κληρονομιά έγκειται κυρίως στη στροφή που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια προς τον πολιτισμό και τις προσπάθειες ενσωμάτωσής του στα σχέδια βιώσιμης ανάπτυξης του τόπου. Η πολιτιστική κληρονομιά, αποτελεί τα τελευταία χρόνια μοχλό ανάπτυξης για πολλές χώρες, γεγονός που συνεπάγεται, αφενός την εμφάνιση και ενσωμάτωση στον τουρισμό, νέων «εναλλακτικών» μορφών επισκεπτών και αφετέρου την ανάδειξη μιας κατηγορίας τουρισμού που θα υπερασπίζεται, σέβεται και προστατεύει τον πολιτιστικό πλούτο της εκάστοτε περιοχής, συμβάλλοντας παράλληλα και στην οικονομική της ανάπτυξη (Γοσποδίνη κ.α. 2007).

Ο πολιτιστικός τουρισμός συνδέεται άμεσα με την πολιτιστική κληρονομιά, καθώς αποτελεί φυσικό επακόλουθο της, απώτερο στόχο και συνέπεια της ανάπτυξής της. Οι δύο αυτές έννοιες αλληλοσυνδέονται για τον απλούστατο λόγο ότι η ύπαρξη της μιας συνεπάγεται την ύπαρξη της άλλης. Ο συνδετικός τους κρίκος είναι η οικονομική τους διάσταση. Πιο αναλυτικά, και μόνο ο χαρακτηρισμός των αγαθών, μνημείων, εκδηλώσεων, χώρων που σχετίζονται με τον πολιτισμό, ως βιομηχανίες, μαρτυρά τη ύπαρξη επενδύσεων στον πολιτιστικό τομέα και την τάση εμπορευματοποίησής του με απώτερο σκοπό την οικονομική ενίσχυση μέσω της τουριστικής δραστηριότητας (Κωστάκης, 2003). Γι' αυτό και πολλές φορές, ο πολιτιστικός τουρισμός αντιμετωπίζεται ως μια μορφή τουρισμού, που αξιοποιεί και εκμεταλλεύεται τα πολιτιστικά αγαθά με στόχο την προσέλκυση επισκεπτών, αποσκοπώντας αποκλειστικά σε οικονομικά οφέλη (Tuan και Navrud, 2008: 326-328). Πρόκειται για το φαινόμενο της πολιτιστικής εμπορευματοποίησης κατά το οποίο, οι πολιτιστικοί πόροι αντιμετωπίζονται ως εμπορεύματα και η πολιτιστική κληρονομιά αποκτά μονάχα οικονομική διάσταση (Garrod και Fyall, 2001:123 στο Αποστολόπουλος και Σδράλη, 2009). Οι συνέπειες της τακτικής αυτής είναι να χαθεί κάθε είδους σεβασμός και αυθεντικότητα των πολιτιστικών αγαθών, γεγονός που οδηγεί σε πλήρη απαξίωση και υποβάθμιση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Γρατσάνη, 2012 και Tuan και Navrud, 2007:52).

Ωστόσο, όταν ακολουθείται μια σωστή διαδικασία προβολής και διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών με τακτικές που συνοδεύονται από απόλυτο σεβασμό, η πολιτιστική κληρονομιά και ο τουρισμός που προσελκύει, μπορούν να αποτελέσουν

βασικά εργαλεία τοπικής ανάπτυξης με σημαντικά οφέλη για την περιοχή, τόσο σε οικονομικό όσο και σε επίπεδο προβολής. Ενδεικτικά, δημιουργούνται θέσεις εργασίας σε τομείς και χώρους που σχετίζονται με τον πολιτισμό, ενισχύεται η εικόνα της περιοχής προς τα έξω και αυξάνονται οι επισκέπτες της.

Για παράδειγμα, το μεγαλύτερο μέρος των επισκεπτών καλλιτεχνικών εκθέσεων, μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, καταλαμβάνουν οι τουρίστες, στους οποίους οφείλεται ο κυριότερος όγκος των εσόδων για τους παραπάνω χώρους, χάρη στον οποίο διατηρείται η ύπαρξή τους και συνεχίζονται οι αντίστοιχες προσπάθειες. Επιπλέον, πολλοί καλλιτέχνες προκειμένου να βιοποριστούν επιλέγουν την επιχειρηματική οδό, προωθώντας και πουλώντας οι ίδιοι τα προϊόντα τους, δημιουργώντας σχετικές επιχειρήσεις, συνάπτοντας σχέσεις με επενδυτές του πολιτιστικού τομέα ή λαμβάνοντας μέρος σε καλλιτεχνικές εκθέσεις ή φεστιβάλ. Τα τουριστικά πακέτα, είναι ένα ακόμα παράδειγμα ενσωμάτωσης του πολιτισμού, στον τομέα του τουρισμού, καθώς στη συγκεκριμένη περίπτωση τα πολιτιστικά αγαθά λειτουργούν ως πόλος έλξης νέων επισκεπτών γεγονός με αποτέλεσμα να μετατρέπεται αυτόματα σε ένα σημαντικό τουριστικό προϊόν για την περιοχή. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, η δικτύωση περιοχών, μνημείων, πολιτιστικών χώρων και αγαθών, οι λεγόμενες πολιτιστικές διαδρομές, δημιουργήθηκαν εξαιτίας της τουριστικής ζήτησης και της ενσωμάτωσης του πολιτισμού στο τουριστικό προϊόν. Οι παραπάνω αναφορές αποτελούν, όπως ήδη ειπώθηκε, παραδείγματα της λεγόμενης εμπορευματοποίησης του πολιτισμού, φαινόμενο κατά το οποίο τα πολιτιστικά αγαθά αποκτούν οικονομική αξία, προωθούνται και πωλούνται με στόχο το οικονομικό όφελος, γεγονός που σε πολλές περιπτώσεις δημιουργεί αρνητικά φαινόμενα, όπως η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, υπέρβαση φέρουσας ικανότητας, μετατροπή δημιουργικής ικανότητας σε πρακτικές άντλησης χρημάτων- βιομηχανίας σουβενίρ, αλλοίωση τοπικής ταυτότητας, ηθών και εθίμων κ.α (Κωστάκης, 2003).

Δημιουργείται λοιπόν μια σχέση προσφοράς και ζήτησης ανάμεσα στον πολιτισμό και τον τουρισμό, καθώς ο πρώτος έχει ανάγκη από την οικονομική στήριξη που του παρέχεται μέσω του τουρισμού, ενώ ο τελευταίος επωφελείται από την ποιότητα και την διεύρυνση πολιτιστικών και πνευματικών οριζόντων, που του παρέχεται μέσω των πολιτιστικών δράσεων και βιομηχανιών. Η αποδοχή της παραπάνω αλληλεξάρτησης γίνεται αισθητή ακόμα στον πολιτικό τομέα, καθώς πολλά

υπουργεία ανά τον κόσμο αναλαμβάνουν μαζί αρμοδιότητες του τουρισμού και του πολιτισμού, συγκροτώντας τα λεγόμενα Υπουργεία Πολιτισμού και Τουρισμού (Κωστάκης, 2003) ενώ σε πολλές πρακτικές δημόσιας πολιτικής η χρήση του πολιτισμού και των παράγωγων του, ως εργαλείο τουριστικής ανάπτυξης και προβολής, αποτελεί βασική προτεραιότητα (Θεοδωροπούλου, 2005).

1.2.4 Πολιτιστικός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη

Με βάση το γεγονός πως η πολιτιστική κληρονομιά, συνοδεύεται, επηρεάζει και προμηνύει την εμφάνιση του λεγόμενου πολιτιστικού τουρισμού, μπορεί κανείς να θεωρήσει αναμενόμενη την σχέση του πολιτιστικού τουρισμού με την τοπική ανάπτυξη, όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο που προηγήθηκε. Η πολιτιστική κληρονομιά συνδέεται άμεσα με την τοπική ανάπτυξη της περιοχής στην οποία εντάσσεται αφού προσφέρει οικονομικά και κοινωνικά οφέλη. Για τους παραπάνω λόγους, η πολιτιστική κληρονομιά και ο πολιτιστικός τουρισμούς παρουσιάζονται ως σύνολο και αναλύονται ως τέτοιο, στο κείμενο που ακολουθεί.

Ανατρέχοντας στη διεθνή εμπειρία, η σχέση της πολιτιστικής κληρονομιάς με την τοπική ανάπτυξη, αποτέλεσε κεντρικό ερευνητικό θέμα των Tuan και Navrud (2008), οι οποίοι στο άρθρο τους «Capturing the benefits of preserving cultural heritage», ερεύνησαν το επίπεδο προθυμίας των τουριστών, να πληρώνουν εισιτήριο κατά την πρόσβασή τους σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς, αν τα έσοδα που προκύπτουν από την επίσκεψη των τουριστών συντελούν στην συντήρηση των εν λόγω αγαθών και ποια τα οφέλη συντήρησης τους για την τοπική κοινωνία. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο contingent valuation (CV) σε κατ'ιδίαν συνεντεύξεις σε 967 επισκέπτες του μνημείου My Son, στο Βιετνάμ, θέλησαν να εξετάσουν κατά πόσο τα παραπάνω άτομα (1) έχουν την πρόθεση να πληρώσουν γνωρίζοντας τα οφέλη που θα προκύψουν (συντήρηση μνημείων και χώρων φιλοξενίας τους) ή (2) κατά πόσο επιθυμούν να τους επιστραφούν τα χρήματα που ξόδεψαν κατά την είσοδό τους. Η έρευνα απευθύνθηκε σε ντόπιους κατοίκους, σε επισκέπτες του συγκεκριμένου μνημείου, σε Βιετναμέζους επισκέπτες αλλά και σε άτομα που επισκέφθηκαν το Βιετνάμ σαν τουριστικό προορισμό αλλά όχι το εν λόγω μνημείο. Οι συνεντεύξεις περιείχαν ερωτήσεις που αφορούσαν τις γνώμες των τουριστών για το μνημείο My Son, την συχνότητα στην επισκεψιμότητά τους, απόψεις για το ενδιαφέρον ή μη, που

εκπέμπει το μνημείο και κατά πόσο οι ερωτώμενοι θα επαναλάμβαναν την επίσκεψή τους σε αυτό. Τα αποτελέσματα της έρευνας, έδειξαν πως η θέσπιση ενός συμβολικού εισιτηρίου είναι θεμιτή, μπορεί να αυξήσει τα έσοδα, να ενισχύσει την προσπάθεια συντήρησης και προστασίας του μνημείου και να μειώσει τον συνωστισμό που συναντάται στους χώρους αυτούς. Επιπλέον οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες επιθυμούν να επαναλάβουν την επίσκεψή τους, γεγονός που βοηθά στην οικονομική ενίσχυση του χώρου φιλοξενίας του μνημείου αλλά και της τοπικής αγοράς.

Συνεχίζοντας, οι Hassan, Trafford και Youssef (2008), στο άρθρο τους «Cultural Heritage and Development in the Arab World», ξεκαθαρίζουν πως για να επέλθει οποιαδήποτε ανάπτυξη στην τοπική κοινωνία λόγω της πολιτιστικής κληρονομιάς και του πολιτιστικού τουρισμού, θα πρέπει να ακολουθηθούν οι εξής τρεις αρχές: α) αναδιατύπωση των αρχικών στόχων και η προσαρμογή τους στα δεδομένα της εκάστοτε κοινωνίας, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η πρόσβασή και η βιωσιμότητά τους από το ευρύ κοινό, β) εισαγωγή, ενημέρωση και εκπαίδευση των τοπικών κοινωνιών και την εφαρμογή του μάνατζμεντ σε περιπτώσεις διαχείρισης και θετικής εκμετάλλευσης της πολιτιστικής κληρονομιάς, γ) προτροπή για συμμετοχή των πολιτών στην αναπτυξιακή πολιτική και την πολιτιστική διαχείριση με απώτερο σκοπό το προσωπικό και ευρύτερα οικονομικό και κοινωνικό όφελος. Όπως επισημαίνεται, πέρα από τις θετικές οικονομικές επιπτώσεις που προκαλούνται στην τοπική κοινωνία λόγω της παραπάνω συμμετοχής και διαχείρισης, με την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τα έσοδα που προκύπτουν από την επισκεψιμότητα των τουριστών και τα έξοδα διαμονής τους, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ενδυναμώνει το πολιτιστικό κύρος των περιοχών, προβάλλοντας ένα διαπολιτισμικό χαρακτήρα, και ερμηνεύοντας την πολιτιστική κληρονομιά με τρόπο που υπογραμμίζεται η κοινωνική πρόοδος. Επίσης εκτιμάται ότι, στην διαδικασία διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς με απώτερο στόχο την ανάπτυξη, η δημιουργία αναπτυξιακών σχεδίων και μελετών, προσανατολισμένα στις μικρές επιχειρήσεις, να υπάρξει η εγκαθίδρυση ενός συμβούλου ανάπτυξης σε θέματα πολιτισμού, δημιουργία υποδομών για νέες επιχειρήσεις σχετικές με τον τουρισμό και τον πολιτισμό, ένταξη της πολιτιστικής παιδείας σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης, δημιουργία εξειδικευμένων κέντρων ενημέρωσης κυρίως των ντόπιων κατοίκων για την πολιτιστική κληρονομιά, διαδραστικά προγράμματα, σεμινάρια διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς, ενσωμάτωση των πολιτών σε όλα τα επίπεδα της

διαδικασίας της πολιτιστικής ανάπτυξης και τέλος δημιουργία ενός ταμείου πολιτιστικής ανάπτυξης (Hassan κ.α. 2008).

Ένα παράδειγμα πόλης πολιτιστικού ενδιαφέροντος, ο τουρισμός της οποίας συνεισφέρει θετικά στην τοπική οικονομία, αποτελεί τοRorosστη Νορβηγία που βρίσκεται υπό την προστασία της UNESCO. Στο άρθρο τους οι Bowitz και Ibenholt (2009), αναλύουν τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν σε μια πόλη, όταν η διαχείριση των στοιχείων πολιτιστικής κληρονομιάς που διαθέτει γίνεται με σωστό τρόπο με αποτέλεσμα την δημιουργία επενδύσεων με πολιτιστικό χαρακτήρα και την προσέλκυση νέων τουριστών, τα οποία με τη σειρά τους ενισχύουν την τοπική αγορά. Ξεκινώντας με την παραδοχή πως κάθε επένδυση επιφέρει οικονομικές συνέπειες στην κοινωνία που πραγματοποιείται, το εν λόγω παράδειγμα στοχεύει στην παρουσίαση των τρόπων με τους οποίους η επένδυση που αφορά τα στοιχεία πολιτισμού και η ταυτόχρονη έλευση επισκεπτών στην οποία στοχεύει, επηρεάζει την τοπική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τα άμεσα και έμμεσα οφέλη αυτής της πρακτικής, ανάμεσα στα οποία είναι η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, σύναψη συνεργασίας μεταξύ των επενδυτών και των ντόπιων επιχειρηματιών, διεύρυνση οριζόντων και στόχων των τοπικών επιχειρήσεων προσανατολίζοντάς την σε νέες αγορές, προσέλκυση νέων πελατών- επενδυτών- τουριστών, ενίσχυση εξαγωγών, αύξηση στην προσφορά και ζήτηση ντόπιων προϊόντων και υπηρεσιών. Για να αποδειχθεί ωστόσο, κατά πόσο ο πολιτιστικός χαρακτήρας της πόλης αύξησε την επίσκεψη των τουριστών, πραγματοποιήθηκε μια επιτόπια έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίων σε 200 επισκέπτες, όπου το 60 τοις εκατό των ερωτηθέντων, απάντησε πως ο κυριότερος λόγος επίσκεψης τους στην πόλη, είναι η προβολή του Rorosως μια πόλη σημαντικού ιστορικού ενδιαφέροντος. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την άνοδο της επισκεψιμότητας ανά έτος, επηρέασε την εισροή νέου χρήματος, οδήγησε σε δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (περίπου 200 κυρίως σε ξενοδοχεία, χώρους εστίασης) το οποίο ισοδυναμεί με το 7%του συνόλου της πόλης (Bowitz και Ibenholt, 2009).

Η πολιτιστική κληρονομιά, ο πολιτιστικός τουρισμός το ενδεχόμενο της συμβολής του στην οικονομική ανάπτυξη με βιώσιμο τρόπο, αποτελεί το βασικό σημείο μελέτης των Min και Roh (2013), στο άρθρο τους «Contribution of Cultural Tourism to Economic Growth and Its Sustainability». Σύμφωνα με τις θεωρητικές προσεγγίσεις

που μελέτησαν και αφορούσαν 52 χώρες, με διαφορετικό κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό προφίλ, στις οποίες ελήφθη υπόψη το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ), κατέληξαν στο συμπέρασμα, πως ο τουρισμός που εισρέει στην περιοχή λόγω της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενισχύει την τοπική οικονομία, κυρίως στις περιπτώσεις υποβαθμισμένων, υποανάπτυκτων περιοχών και τα μικρά αστικά κέντρα παρά στις ήδη αναπτυγμένες περιοχές και μεγαλύτερα αστικά κέντρα ή πρωτεύουσες χωρών.

Την περίπτωση της χρήσης της πολιτιστικής κληρονομιάς, στο στρατηγικό σχέδιο πολιτιστικού τουρισμού για την Περιφέρεια Ν. Αιγαίου, μελετά στο ομώνυμο άρθρο, η κ. Κόνσολα (2013). Αφού παρουσιάζει τα οφέλη της ύπαρξης πολιτιστικών αγαθών καθώς και τις επιπτώσεις που επιφέρει ο πολιτιστικός τουρισμός στις εν λόγω περιοχές, καταλήγει μεταξύ άλλων πως ο καταλληλότερος μηχανισμός ανάπτυξης της τουριστικής δραστηριότητας στον τομέα του πολιτισμού είναι η ενσωμάτωση του στους στρατηγικούς σχεδιασμούς. Μάλιστα, προτείνεται η δικτύωση των παραπάνω μνημείων, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση και να έχουν την μορφή ενός ενιαίου συνόλου, ενός προϊόντος, στο τουριστικό πακέτο της περιοχής γεγονός που θα προσελκύσει μια νέα μερίδα τουριστών, θα ενισχύσει το τουριστικό και πολιτιστικό προφίλ της περιοχής και θα επιφέρει την πολυπόθητη τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, όπως αναλύθηκε παραπάνω.

Για την παραπάνω δικτύωση, την διαδικασία δηλαδή κατά την οποία ο επισκέπτης, ακολουθώντας διαδρομές πολιτισμού έρχεται σε επαφή με πλήθος πολιτιστικών στοιχείων, όπως τα μνημεία, μουσειακοί χώροι, ήθη και έθιμα περιοχής, παραδοσιακές εκδηλώσεις και φεστιβάλ, με τους ντόπιους κατοίκους και την κουλτούρα τους, αλληλεπιδρώντας με την τοπική κοινωνία και ενισχύοντας την τοπική ανάπτυξη, γίνεται αναφορά στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

1.3 Πολιτιστικές διαδρομές

1.3.1 Εννοιολογική προσέγγιση

Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μια σημαντική εξέλιξη σε ότι αφορά την έννοια του πολιτιστικού αγαθού, κυρίως λόγω της υπέρβασης των χρονικών και τοπικών περιορισμών και της βαρύτητας που έχει δοθεί στη βιομηχανική και τεχνολογική κληρονομιά. Ως αποτέλεσμα, στοιχεία όπως ιστορικές γειτονιές και κέντρα πόλεων, ολόκληρες πόλεις, φυσικά τοπία και πολιτιστικές διαδρομές, θεωρούνται πλέον η σύγχρονη μορφή της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ειδικότερα ως πολιτιστικές, νοούνται οι διαδρομές που εντάσσουν σε ένα «χωρικό και λειτουργικό σύστημα», διάφορα πολιτιστικά αγαθά αναδεικνύοντας έτσι την σημασία και την μεταξύ τους σχέση, δίδοντας παράλληλα την ευκαιρία στους χρήστες τους να έρθουν σε επαφή με ένα πλήθος πολιτιστικών στοιχείων και να αποκτήσουν μια πολύπλευρη γνώση σε σχέση με το εκάστοτε αντικείμενο (Αυγερινού-Κολώνια, 2009). Με πιο απλά λόγια, οι διαδρομές καθορίζουν μια συγκεκριμένη πορεία για τον επισκέπτη, αποτελούμενη από στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς, οι οποίες αφενός στοχεύουν στην καλύτερη και αμεσότερη επαφή του κοινού με τα παραπάνω αγαθά και αφετέρου λειτουργεί ως ένα εργαλείο ανάπτυξης και προσέλκυσης νέων τουριστών στην περιοχή .

Το σημαντικό με τις διαδρομές αυτές, είναι ότι δεν περιορίζονται σε χωρικά, πολιτικά, εθνικά και διεθνή σύνορα ή συγκρούσεις, αλλά αντίθετα ενώνουν όλα τα παραπάνω προωθώντας την «επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών περιοχών, κοινωνικών ομάδων και λαών», με κοινό σκοπό την συνεργασία για την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σύμφωνα μάλιστα με την κ. Αυγερινού- Κολώνια, οι πολιτιστικές διαδρομές «αντιπροσωπεύουν, ένα ιδιαίτερο ιστορικό φαινόμενο, την κινητικότητα των ανθρώπων με σκοπό κάθε τύπου ανταλλαγές, που υλοποιείται μέσα από τους δρόμους επικοινωνίας, οι οποίοι επέτρεψαν τη λειτουργία της». Οι παραπάνω ανταλλαγές αναφέρονται σε προηγούμενες εποχές όπου παρατηρούνταν μια αμφίπλευρη διακίνηση είτε υλικών είτε άυλων αγαθών όπως ιδέες φιλοσοφικού, πολιτικού περιεχομένου ή και επιστημονικές πρακτικές (Αυγερινού-Κολώνια, 2009).

Ουσιαστικά, η πολιτιστική διαδρομή είναι και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα ολοκληρωμένο τουριστικό προϊόν, το οποίο δημιουργείται βασιζόμενο σε μία ιδέα και μια συγκεκριμένη θεματική. Οι διαδρομές αυτές αποτελούν εργαλείο σχεδιασμού δικτύωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς καθώς και της ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού ενώ η δημιουργία τους συμβάλλει σημαντικά στην αξιοποίηση, ανάδειξη, ερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς που ανήκει σε μια μικρότερου ή μεγαλύτερου εύρους περιοχή. Έτσι λοιπόν, εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο θεματικό πλαίσιο, αποτελεί χωρική ενότητα διεθνούς, εθνικής ή τοπικής εμβέλειας, φέρει μια συγκεκριμένη τουριστική ταυτότητα, το λεγόμενο *brandname* και συνιστά βασικό παράγοντα για την βιώσιμη ανάπτυξη μιας περιοχής. Οι κυριότεροι στόχοι της είναι η προσέλκυση νέων επισκεπτών και επενδύσεων στην περιοχή, η οικονομική στήριξη και περαιτέρω ανάπτυξη των ντόπιων επιχειρήσεων και η εξασφάλιση οικονομικών πόρων για την περιοχή, συντήρηση και προστασία των πολιτιστικών αγαθών (Χατζηνικολάου κ.α. 2015). Με πιο απλά λόγια, οι πολιτιστικές διαδρομές αλλά και κάθε είδους διαδρομές, δημιουργούνται με απώτερο στόχο να συμβάλλουν στην οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ανάπτυξη, σε απόλυτη ισορροπία μεταξύ τους, την λεγόμενη «βιώσιμη ανάπτυξη» της περιοχής.

Ένα από τα βασικότερα προτερήματα των πολιτιστικών διαδρομών είναι η ποικιλία που διαθέτουν σε πολιτιστικά αγαθά, όπως μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία, ιστορικές πόλεις, δημόσια πολιτιστικά έργα, κτίρια αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, πολιτιστικές εκδηλώσεις καθώς και η εναλλαγή «ανοικτού» και «κλειστού» τοπίου (Αυγερινού- Κολώνια, 2009). Τα παραπάνω, δίνουν αφενός την ευκαιρία στον επισκέπτη να έρθει σε επαφή με διαφορετικά στοιχεία πολιτισμού και έτσι να συνθέσει πιο ολοκληρωμένα την εικόνα του για την πολιτιστική κληρονομιά και αφετέρου τον παρακινεί να επικοινωνήσει με άλλα άτομα και πολιτισμούς προκειμένου να συγκεντρώσει περισσότερες πληροφορίες, να ανταλλάξει ιδέες και να έρθει σε μια πιο άμεση επαφή με την εκάστοτε περιοχή και την κουλτούρα της.

1.3.2 Ιστορική εξέλιξη πολιτιστικών διαδρομών

Εντοπίζοντας τις παραπάνω δυνατότητες που προσφέρουν οι πολιτιστικές διαδρομές, οι διεθνείς οργανισμοί ανέλαβαν πρωτοβουλίες για την καλύτερη επικοινωνία ανάμεσα στους λαούς μέσω του πολιτισμού. Το 1987, το Συμβούλιο της Ευρώπης προσπαθώντας να βρει τρόπους ώστε η πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης να ενοποιηθεί και να χαρακτηρίζεται πλέον ως «κοινή», κατέληξε στο «Programme des Itinéraires Culturels du Conseil de l' Europe» (Πρόγραμμα Ευρωπαϊκών Πολιτιστικών Διαδρομών). Στόχος του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν πρωτίστως η προστασία της «κοινού» πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και η ανάδειξή της σε παράγοντα οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης (Γκαντούνα, 2013: 32). Αξίζει να σημειωθεί πως το επίθετο «ευρωπαϊκή», προσδίδει ένα διασυννοριακό χαρακτήρα στην κάθε διαδρομή αυτή που ουσιαστικά υπερβαίνει τα σύνορα μιας χώρας και συνδέει τα σημαντικότερα πολιτιστικά αγαθά που συνιστούν την ευρωπαϊκή κληρονομιά.

Τα σχέδια που προτάθηκαν περιελάμβαναν μελέτες ανάπτυξης σε τοπικό, περιφερειακό, κρατικό και διακρατικό επίπεδο. Η κεντρική ιδέα του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν η δημιουργία διεθνικών διαδρομών με κοινές θεματικές, αποτελούμενες από πολιτιστικές εκδηλώσεις διαφορετικών χωρών, οι οποίες θα διαδέχονται η μία την άλλη, με στόχο να τονίζεται ο κοινός στόχος των εκδηλώσεων αυτών και να «αναδεικνύονται οι κοινές πλευρές της πολιτιστικής κληρονομιάς και η κοινή σύγχρονη πολιτιστική έκφραση της Ευρώπης» (Αυγερινού-Κολώνια, 2009).

Ακόμη ένας οργανισμός που ασχολήθηκε με το θέμα της πολιτιστικής κληρονομιάς και το ενδεχόμενο σύνδεσής της με την ανάπτυξη της εκάστοτε περιοχής ήταν η UNESCO. Ο οργανισμός αυτός, αναγνώρισε την ανάγκη της σύνδεσης του πολιτισμού με την αναπτυξιακή διαδικασία των χωρών παγκοσμίως και έτσι στη συνδιάσκεψη του Μεξικό το 1982, προτάθηκε και εφαρμόστηκε η ιδέα για την Παγκόσμια Δεκαετία Πολιτιστικής Ανάπτυξης (1988 - 1997), με σκοπό να αναγνωριστεί από τους λαούς παγκοσμίως, η σημασία του πολιτισμού στις διαδικασίες ανάπτυξης (Ζερβάκη, 2010).

Σοβαροί προβληματισμοί ωστόσο, σχετικά με τον προσδιορισμό των διαδρομών, τα κριτήρια αναγνώρισής τους ως πολιτιστικές, τον καθορισμό και την προστασία τους,

διατυπώθηκαν από το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών- ICOMOS, τα τέλη της δεκαετίας του 90'. Τα σημαντικότερα αποτελέσματα, των επιστημονικών συναντήσεων που ακολούθησαν, ήταν πως οι πολιτιστικές διαδρομές αποτελούν στην ουσία πολιτιστικά αγαθά υλικά ή άυλα, ανήκουν σε ένα φυσικό χώρο, αλληλεπιδρούν με αυτόν ενώ αποτελούν μέρος της προσπάθειας για βιώσιμη ανάπτυξη. Τα υλικά αγαθά αποτελούν το φυσικό της πλαίσιο ενώ τα άυλα συνιστούν το βαθύτερο περιεχόμενο και νόημα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι διαδρομές αυτές μπορούν να εφαρμοστούν σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο, σε μια μεμονωμένη πολιτιστική περιοχή ή δίκτυο αυτών (αρκεί να συνδέονται μέσω κοινών πολιτιστικών αξιών), διαθέτουν κοινωνικό, οικονομικό, παραγωγικό και εμπορικό σκοπό ενώ τέλος παρουσιάζουν μια διαχρονικότητα καθώς συνεχίζουν να υπάρχουν παρά την πάροδο του χρόνου, τις εξελίξεις και αλλαγές που επιφέρει η νέα εποχή (Αυγερινού-Κολώνια, 2009). Βασική προϋπόθεση ωστόσο για την δημιουργία και διατήρηση των διαδρομών αυτών είναι η διαφύλαξη της αυθεντικότητας των στοιχείων που την αποτελούν.

1.3.3 Περιεχόμενο πολιτιστικών διαδρομών

Το ενδιαφέρον με τις πολιτιστικές διαδρομές έγκειται στο γεγονός πως ο επισκέπτης αποκτά ταυτόχρονα μια εικόνα για το παρόν αλλά και το παρελθόν του, μέσω της ιστορίας που ξετυλίγεται μπροστά του, το περιεχόμενο της οποίας αλλάζει κάθε φορά ανάλογα με τον χώρο, το θέμα και στην προκειμένη περίπτωση, τα πολιτιστικά αγαθά της διαδρομής. Ειδικότερα, οι διαδρομές με βάση τον χώρο που δημιουργούνται, μπορούν να διακριθούν σε αστικές, τοπικές, υπερτοπικές, εθνικές και διεθνείς. Άλλες κατηγορίες πολιτιστικών διαδρομών, βασισμένες στο περιεχόμενό τους, μπορεί να είναι οι θεματικές διαδρομές (με συγκεκριμένη θεματολογία), οι ιστορικές που περιλαμβάνουν πολιτιστικά αγαθά συγκεκριμένης χρονικής περιόδου ή εποχής και τέλος οι μικτές πολιτιστικές διαδρομές που περιλαμβάνουν *«στοιχεία της πολιτιστικής και της φυσικής κληρονομιάς, ανεξαρτήτου είδους και εποχής»* (Παπαγεωργίου και Γκαντούνα, 2012). Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί πως το περιεχόμενο των διαδρομών καθώς και η επιλογή της καταλληλότερης διαδρομής ενός τόπου, εξαρτάται και καθορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής αυτής όπως η γεωγραφική της θέση, τα πολιτιστικά στοιχεία που διαθέτει, η ιδιαίτερη ταυτότητά της κ.ά. Σε κάθε περίπτωση όμως, κάθε διαδρομή θα πρέπει *«να βασίζεται σε μία*

συγκεκριμένη θεματική» (ETAM, 2014: 10-11), η οποία αφενός θα προσαρμόζεται και θα διαμορφώνεται με βάση το εκάστοτε προφίλ, ενδιαφέροντα και κίνητρα των επισκεπτών ενώ παράλληλα θα συμβάλλει στην τόνωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής, την αναγνωρισιμότητα καθώς και την διαφοροποίησή της από άλλους πιθανούς «ανταγωνιστικούς» προορισμούς ή διαδρομές.

Τέλος είναι σημαντικό να τονιστεί πως βασικό στοιχείο στο σχεδιασμό του περιεχομένου μιας διαδρομής είναι ο προσδιορισμός ενός πολυδιάστατου χαρακτήρα, με τον οποίο νοείται η ενσωμάτωση ποικίλων και διαφορετικών παράλληλων δραστηριοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, μειώνεται ο κίνδυνος να χαρακτηριστεί η διαδρομή *«αδιάφορη, συνηθισμένη, βαρετή»* ενώ ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να διαλέξει μέσα από ένα μεγάλο εύρος επιλογών, τις δραστηριότητες εκείνες που θα ταιριάζουν περισσότερο στα ενδιαφέροντά του και στον διαθέσιμο χρόνο του (ETAM, 2014:10-11).

1.3.4 Διαδικασία σχεδιασμού διαδρομών

Η δημιουργία των εκάστοτε διαδρομών, προϋποθέτει την συνεκτίμηση διαφόρων παραγόντων, άυλων ή υλικών πόρων, σχετικών φορέων και ατόμων, που αποτελούν απαραίτητα συστατικά στη διαδικασία σχεδιασμού τους. Εν συντομία, η διαδικασία που ακολουθείται για την δημιουργία των διαδρομών, αρχικά περιλαμβάνει τον προσδιορισμό του θέματος των διαδρομών, τον καθορισμό των οραμάτων-στόχων για τις διαδρομές, την επιλογή των σημαντικότερων μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς που θα περιλαμβάνονται στη διαδρομή, τον σχηματισμό ενός brandname και την δημιουργία αντίστοιχου λογότυπου καθώς και την εύρεση των καταλληλότερων τρόπων επικοινωνίας για το νέο αυτό προϊόν. Βασική προϋπόθεση είναι η αναζήτηση στήριξης τοπικών και περιφερειακών φορέων σε θέματα προβολής καθώς και στην εύρεση οικονομικών πόρων. Το επόμενο βήμα, είναι η σηματοδότηση των διαδρομών, η δημιουργία χάρτη που θα περιλαμβάνει τις διαδρομές αυτές, τοποθέτηση στο φυσικό περιβάλλον σημάτων που θα παραπέμπουν στις διαδρομές, δημιουργία οδικού δικτύου που θα διευκολύνει τον τουρίστα καθώς και εγκαταστάσεων υποδοχής των επισκεπτών. Σε θέματα προβολής τώρα, κρίνονται απαραίτητες οι διαφημιστικές ενέργειες και δράσεις δημοσίων σχέσεων που περιλαμβάνουν, τον σχεδιασμό και εκτύπωση έντυπου ενημερωτικού φυλλαδίου,

δημιουργία ιστοσελίδας για την διαδρομή, ένταξη των διαδρομών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ενημέρωση του κοινού μέσω διαφημιστικών σποτ στα τοπικά και εθνικά ΜΜΕ, έντονη και διαρκή παρουσία σε σχετικές εκθέσεις ή συνέδρια. Απαραίτητη είναι τέλος η σύσταση ομάδας (φορέας διαχείρισης), που θα φέρει την ευθύνη για την ομαλή *«λειτουργία και συντήρηση της διαδρομής, ως θεματικού τουριστικού προϊόντος»*, θα αξιολογεί, ελέγχει και εκτιμά την σωστή ή μη, έκβαση όλων των παραπάνω διαδικασιών και θα εγγυάται την εκπλήρωση και την επιτυχία των αρχικών στόχων (Χατζηνικολάου κ.α. 2015).

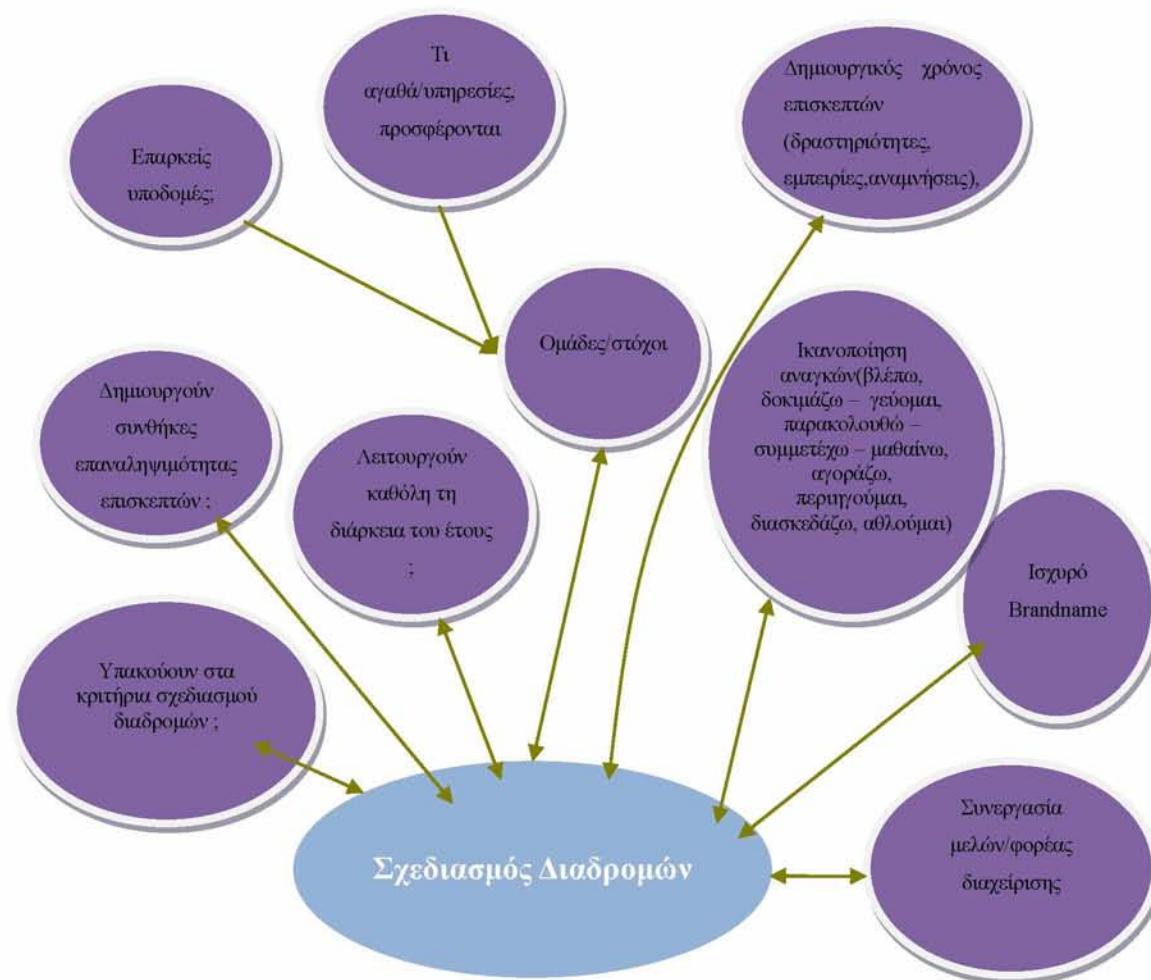
Αναλυτικότερα, βασικές αρχές για το σχεδιασμό πολιτιστικών διαδρομών σύμφωνα με τους Καραβασίλη και Μικελάκη, είναι η γνώση της αγοράς στόχου, η ένταξή τους στον τουριστικό σχεδιασμό της περιοχής και η συστηματική αξιολόγησή τους. Σε ό,τι αφορά την αγορά-στόχο, αυτή διαφοροποιείται ανάλογα με την θεματική των διαδρομών, την περιοχή στην οποία εντάσσονται και τους στόχους που έχουν τεθεί από την ομάδα δημιουργίας τους. Στην περίπτωσή μας, η «στοχευμένη» αγορά, όπως θα αναλυθεί περαιτέρω στο κεφάλαιο 3, είναι οι «μαζικοί τουρίστες», οι τουρίστες «εμπειριών», ο πολιτιστικός και «φεστιβαλικός» τουρισμός. Με την ένταξη ωστόσο της πολιτιστικής διαδρομής στον τουριστικό σχεδιασμό καθώς και την συνεχή αξιολόγηση της, εξασφαλίζονται τα λεγόμενα «ποιοτικά» χαρακτηριστικά της, δηλαδή *«η μελετημένη χωροχρονική κατανομή της, η προστασία του φυσικού ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (φέρουσα ικανότητα, τουριστική χωρητικότητα), η προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς»*, της εκάστοτε περιοχής (Καραβασίλη και Μικελάκης, 1999:71).

Η λογική στην οποία στηρίζεται ο παραπάνω σχεδιασμός είναι, πως μέσω της δημιουργίας μιας «θεματικής διαδρομής», η εκάστοτε περιοχή γίνεται πόλος έλξης για ένα μεγάλο τμήμα τουρισμού ενώ διαδίδεται η φήμη της και σε άλλες κατηγορίες τουρισμού, αναδεικνύονται τα στοιχεία που περιλαμβάνονται σε αυτές, διαδίδεται η αξία και εξασφαλίζεται όχι μόνο η προστασία και η διατήρησή τους αλλά και η στήριξη της τοπικής κοινωνίας μέσω των εσόδων που προκύπτουν. Για τον λόγο αυτό, όπως θα αναλυθεί και παρακάτω, οι διαδρομές συνδέονται άρρηκτα με τον τουρισμό, την τοπική παραγωγή και ανάπτυξη.

1.3.5 Προϋποθέσεις για την επιτυχία των διαδρομών

Αφού έχουν προσδιοριστεί με ακρίβεια οι στόχοι δημιουργίας των εκάστοτε διαδρομών, δείγμα των οποίων παρουσιάζονται στο παρακάτω γράφημα, σειρά έχει η καταγραφή των προϋποθέσεων που θα οδηγήσουν στην επιτυχία του παραπάνω εγχειρήματος.

Σχήμα 1.1: Προϋποθέσεις επιτυχίας διαδρομών. Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Σύμφωνα λοιπόν με το νέο εγκεκριμένο κείμενο του ΣΕΣ/ΕΣΠΑ 2014-2020 και Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητα- Επιχειρηματικότητα- Καινοτομία, ΕΠΑΝΕΚ, η επιτυχία των διαδρομών προϋποθέτει την ύπαρξη των στοιχείων που πρόκειται να συμπεριληφθούν στις διαδρομές (στην προκειμένη περίπτωση, στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς), μελέτη για τις υποδομές και τις προδιαγραφές που απαιτούνται για την σύνδεση των συγκεκριμένων σημείων με το οδικό δίκτυο και τις γύρω περιοχές και την ένταξη σχετικών φορέων διαχείρισης αντίστοιχων διαδρομών. Η σημαντικότερη προϋπόθεση όλων, είναι η

ενεργή συμμετοχή και η δημιουργία κλίματος συνεργασίας ανάμεσα στους φορείς που θα αναλάβουν το παραπάνω εγχείρημα. Για την πραγματοποίηση της εν λόγω «συνεργασίας», είναι απαραίτητη η ύπαρξη ενός φορέα διαχείρισης, που θα είναι υπεύθυνος για την επιτυχημένη έκβαση της διαδικασίας σχεδιασμού και πραγματοποίησης της διαδρομής, τον συντονισμό και την ομαλή συνύπαρξη όλων των «παικτών- φορέων», που καλούνται να συνεργαστούν *«χωρίς να αλλοιώσουν τον βιώσιμο χαρακτήρα του εγχειρήματος»* (Χατζηνικολάου κ.α. 2015).

1.3.6 Πολιτιστικές διαδρομές και τοπική ανάπτυξη

Οι διαδρομές εν συντομία, ενώνουν περιοχές, αγαθά και ανθρώπους, καθώς πέρα από την επίσκεψη στα πολιτιστικά μνημεία, ο τουρίστας έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει την ευρύτερη περιοχή, απολαμβάνει πιθανές δραστηριότητες, έρχεται σε επαφή με τους ντόπιους κατοίκους και την τοπική κουλτούρα, συμμετέχει σε πολιτιστικές εκδηλώσεις. Λόγω της πληθώρας των παραπάνω επιλογών, σε πολλές περιπτώσεις ο επισκέπτης εντείνει την παραμονή του στη συγκεκριμένη περιοχή, γεγονός που ενισχύει την τοπική οικονομία. Παρακάτω παρουσιάζονται ενδεικτικά αντίστοιχα παραδείγματα εφαρμογής πολιτιστικών διαδρομών, καθώς και οι μέθοδοι έρευνας που ακολούθησαν οι ερευνητές, ώστε να φτάσουν στα τελικά συμπεράσματα.

Η Marianne Lehtimäki, στο άρθρο της Baltic Sea Region Cultural Routes, παρουσιάζει την προσπάθεια δημιουργίας διαδρομών πολιτισμού στη Βαλτική, με τίτλο «Eastern Viking Forum II» που διοργανώθηκαν από το Υπουργείο Εκπαίδευσης και Πολιτισμού της Φινλανδίας και παρουσιάστηκαν στην πόλη Kotka, τον Μάιο του 2014. Οι διαδρομές αυτές δημιουργήθηκαν με σκοπό να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι εκάστοτε ιστορικές γνώσεις, αρχαιολογικές έρευνες και οι ανερχόμενες πολιτιστικές βιομηχανίες, μπορούν να συνδυαστούν με στόχο αφενός την βελτίωση και άνοδο του πολιτιστικού τουρισμού στην περιοχή και αφετέρου την γενικότερη τοπική ανάπτυξη. Προκειμένου να μελετηθεί το εν λόγω ζήτημα, οι ερευνητές, προέβησαν στην δημιουργία ενός διαδικτυακού χώρου συζητήσεων, το λεγόμενο forum, βασικά θέματα του οποίου ήταν η παρουσίαση καλών αντίστοιχων πρακτικών, τα διαθέσιμα πολιτιστικά αγαθά περιοχής, προηγούμενες μελέτες γύρω από το θέμα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και βέλτιστοι τρόποι χρησιμοποίησης των παραπάνω για την ανάπτυξη ελκυστικών και βιώσιμων πολιτιστικών προτάσεων

ανάπτυξης πολιτιστικού τουρισμού. Οι συμμετέχοντες της συζήτησης αυτής τόνισαν πως προκειμένου να αναπτυχθούν οι εν λόγω διαδρομές πρέπει πρωτίστως να αναγνωριστεί η αξία των πολιτιστικών αγαθών της περιοχής, να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις και υποδομές για την φύλαξη, διατήρηση και προστασία των πολιτιστικών αγαθών και την υποδοχή επισκεπτών, να συμπεριληφθεί ο πολιτιστικός τομέας στα σχέδια της τοπικής ανάπτυξης με την παράλληλη συμμετοχή κρατικών φορέων και ντόπιων κατοίκων και να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην προβολή των διαδρομών, γεγονός που απαιτεί μια συνεχή προσπάθεια και συμμετοχή στα αντίστοιχα ΜΜΕ με διασυννοριακή ανάπτυξη και συνεργασία με αντίστοιχες δραστηριότητες. Ακολουθώντας τις παραπάνω πρακτικές, οι εν λόγω διαδρομές μπορούν να προσφέρουν τη δυνατότητα στη συγκεκριμένη περιοχή να προσελκύσει βιώσιμο πολιτιστικό τουρισμό και να ενισχύσει την τοπική ανάπτυξη. Τέλος ως πιο πετυχημένο παράδειγμα διαδρομών αναδεικνύεται το παράδειγμα της Ρώμης με την διαδρομή “Via Francigena” που αναδεικνύει μνημεία και μονοπάτια από την μεσαιωνική εποχή (Lehtimäki, 2015).

Η εν λόγω διαδρομή, αποτελεί ένα παλιό ιστορικό μονοπάτι προσκυνητών που ξεκινά από την Γαλλία και καταλήγει στην Ιταλία και ειδικότερα στην Ρώμη. Ακολουθώντας τη διαδρομή ο ενδιαφερόμενος μπορεί να επισκεφθεί ναούς και κατακόμβες που λέγεται ότι επισκέφθηκαν οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος. Εκτός από τους παραπάνω χώρους, οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε αναρριχητικές, περιπατητικές, ποδηλατικές, θαλάσσιες και άλλες υπαίθριες δραστηριότητες, να γευτούν τοπικά προϊόντα και να ακολουθήσουν τις εκάστοτε γαστρονομικές διαδρομές της περιοχής, να παρακολουθήσουν και να λάβουν μέρος σε ντόπια πολιτιστικά δρώμενα και φεστιβάλ. Η “Via Francigena”, αποτελεί αποτέλεσμα συνεργασίας τουλάχιστον 60 δήμων, κατά την οποία όλοι οι τοπικοί παράγοντες συμμετέχουν ισάξια και ενεργά. Πιο συγκεκριμένα, οι πολιτικοί αναλαμβάνουν τον τομέα των οικονομικών, τοπικοί επαγγελματίες περιφερειακής ανάπτυξης ασχολούνται με τις στρατηγικές σχεδιασμού ανάπτυξης, αλλά και ντόπιοι παραγωγοί συνεργάζονται έτσι ώστε να συμπεριληφθούν και να προβληθούν τα προϊόντα τους στις διαδρομές (Via Francigena, 2015).

Άλλο ένα παράδειγμα επιτυχημένης εφαρμογής πολιτιστικών διαδρομών με θετικές οικονομικές συνέπειες για την τοπική κοινωνία, αποτελεί το παράδειγμα του

Λιβάνου, Cultural Heritage and Urban Development (CHUD), στην πόλη Saida. Στόχος της συγκεκριμένης προσπάθειας, ήταν να ερευνηθεί κατά πόσο μια διαδρομή πολιτισμού, που περιλαμβάνει ποικίλες πολιτιστικές δραστηριότητες, μπορεί να λειτουργήσει και να επιφέρει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία και την κοινωνία της περιοχής. Προκειμένου να απαντηθεί το συγκεκριμένο ερώτημα, οι ερευνητές προέβησαν στη δημιουργία ερωτηματολογίων. Πιο συγκεκριμένα, απευθυνόμενοι σε 157 επισκέπτες, οι ερευνητές χώρισαν τους ερωτηθέντες σε τρεις ομάδες, ανάλογα με την εθνικότητα τους (Λιβανέζοι, Άραβες, λοιποί) και τους κάλεσαν να απαντήσουν σε δύο ομάδες ερωτήσεων. Το πρώτο τμήμα αφορούσε ερωτήσεις γύρω από το θέμα των μετακινήσεων στην πόλη Beirut, την ύπαρξη κατάλληλων τουριστικών υποδομών και αντίστοιχων επιχειρήσεων, των δραστηριοτήτων που προσφέρονται και αφορούν τους τουρίστες, τα οφέλη εφαρμογής των διαδρομών, ποιές είναι οι προσωπικές τους προσδοκίες και τι θα επιθυμούσαν να συμβεί έπειτα από την λειτουργία των διαδρομών. Το δεύτερο τμήμα των ερωτήσεων αφορούσε το αν και κατά πόσο οι επισκέψεις στα πολιτιστικά μνημεία της περιοχής, εμπλουτίζουν τον πνευματικό τους κόσμο και ποιές προοπτικές υπάρχουν στον τομέα αυτό. Στο σημείο αυτό, οι μελετητές πραγματοποίησαν και κατ'ιδίαν συνεντεύξεις με 33 άτομα, καθώς θέλησαν να ακούσουν την άποψη των ερωτηθέντων ώστε να έχουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί αδιαμφισβήτητα να χρησιμοποιηθεί προς όφελος της τοπικής κοινωνίας εξαιτίας κυρίως της προσέλκυσης νέων τουριστών και της αλληλεπίδρασης που θα υπάρχει μεταξύ των επισκεπτών και του τόπου υποδοχής, των πολιτιστικών αγαθών και των ντόπιων κατοίκων. Για την επιτυχία του παραπάνω εγχειρήματος, κρίνεται απαραίτητη η συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων στην συντήρηση, προστασία και τις πρακτικές διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς ώστε να επέλθει η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη (Khalid, 2010).

Αναφορικά με το παράδειγμα της Ταϋλάνδης, που έχει ως τίτλο «Buddha's Footprint Pilgrimage Route», η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στηρίζεται σε ποιοτική έρευνα που περιελάμβανε, βιβλιογραφική ανασκόπηση, συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση, και ανάλυση των αποτελεσμάτων. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση περιελάμβανε επιστημονικά άρθρα ή βιβλία με κύριο θέμα τους την πολιτιστική κληρονομιά, προσκυνητικό τουρισμό, πολιτιστικές διαδρομές και πληροφορίες για τα «βήματα» του Βούδα. Το κομμάτι των συνεντεύξεων περιείχε τρεις θεματικές και

απευθυνόταν σε 20 ερωτηθέντες: η πρώτη αφορούσε, τη θρησκευτική διαδρομή στη διαδρομή του Βούδα, η δεύτερη τις πολιτιστικές διαδρομές και η τρίτη την πιθανότητα πραγματοποίησης των διαδρομών αυτών. Οι συγκεκριμένες συνεντεύξεις απευθύνονταν σε σχετικούς φορείς που ασχολούνται με την διαχείριση και εφαρμογή των διαδρομών όπως κυβερνητικοί οργανισμοί, επενδυτές, με σκοπό να αποδειχθεί το ενδεχόμενο πρόθεσης στην ενασχόληση με τη δημιουργία των διαδρομών, ο ρόλος τους στην δημιουργία αντίστοιχων προγραμμάτων και στην διαχείριση πολιτιστικών μνημείων και διαδρομών. Η έρευνα έγινε όχι μόνο στους παραπάνω παράγοντες αλλά και σε αρχαιολόγους μουσείων, μοναχούς, δασκάλους, υπεύθυνους φιλοξενίας, έτσι ώστε να καταγραφούν οι γνώσεις τους γύρω από το θέμα, να εκφραστεί η άποψη τους σχετικά με την εφαρμογή των διαδρομών, τα οφέλη ή τα προβλήματα που πιθανώς να προκύψουν. Στην συμμετοχική παρατήρηση, οργανώθηκαν γκρουπ ατόμων με διαφορετική ηλικία και εργασιακή απασχόληση, στα οποία οι συμμετέχοντες αντάλλασσαν απόψεις σχετικά με την δημιουργία των διαδρομών (Chairatudomkul, 2008).

Η διαδρομή του Santiago στην Ισπανία, είναι ακόμα μια περίπτωση πολιτιστικών διαδρομών, οι οποίες δημιουργήθηκαν με σκοπό να αναπτυχθεί περαιτέρω ο πολιτιστικός τουρισμός της περιοχής γεγονός που θα επιφέρει οφέλη στην τοπική κοινωνία. Κεντρικά ερωτήματα της συγκεκριμένης μελέτης ήταν αρχικά, αν ο πολιτιστικός τουρισμός επηρεάζει τις ισορροπίες μιας τοπικής κοινωνίας, κατά πόσο κρίνεται απαραίτητη η διαχείρισή του και ποιά είναι τα οφέλη ή τα προβλήματα που προξενεί. Για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα, ο συγγραφέας προέβη σε εμπειρική έρευνα με βιβλιογραφική ανασκόπηση και διαδικτυακή αναζήτηση σε άρθρα και εφημερίδες που αφορούσαν τον βιώσιμο τουρισμό, τουριστικό μάνατζμεντ, καθώς και την δυνατότητα της πόλης του, να υποστηρίξει μια τέτοια προσπάθεια. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν κατ' ιδίαν συνεντεύξεις σχετικά με την οργάνωση γύρω από τη δημιουργία της διαδρομής, τις πρακτικές μάνατζμεντ, πιθανότητες και λόγοι επιτυχίας ή αποτυχίας. Οι ερωτηθέντες ήταν έξι άτομα σε υψηλές θέσεις, προερχόμενοι κυρίως από τον χώρο του μάνατζμεντ καθώς και εργαζόμενοι στα Υπουργεία Πολιτισμού και Τουρισμού. Στο σύνολό τους συμφώνησαν πως προκειμένου να αποφευχθεί η εμπορευματοποίηση και η οποιαδήποτε μορφή αλλοτρίωσης στα πολιτιστικά αγαθά, πρέπει να θεσπιστεί μια ομάδα διαχείρισης της εν λόγω προσπάθειας η οποία ιδανικά θα αποτελείται από δημόσιους, ιδιωτικούς

οργανισμούς, ΜΚΟ και έναν εξωτερικό συνεργάτη με ειδίκευση στον τομέα της βιώσιμης ανάπτυξης. Απαραίτητη είναι η συμμετοχή των ντόπιων κατοίκων σε όλα τα στάδια του σχεδιασμού και πραγματοποίησης των διαδρομών αυτών, που θα στηρίζονται στα πρότυπα της Ε.Ε (Kunaeva, 2012).

Τα παραπάνω παραδείγματα, αποδεικνύουν πως η πολιτιστική κληρονομιά, μπορεί να επιφέρει θετικές συνέπειες στην ανάπτυξη μιας περιοχής, γεγονός που γίνεται αντιληπτό από την τοπική κοινωνία, η οποία επιζητά τρόπους διαχείρισης και περαιτέρω πολιτιστικής ανάπτυξης. Στην περίπτωση αυτή, καθίσταται απαραίτητη η συμβολή των κατάλληλων φορέων που σχετίζονται με την πολιτιστική διαχείριση και η δημιουργία διαδρομών, όπου το επιτρέπει ή το επιβάλλει το πολιτιστικό απόθεμα (είδος – μέγεθος), με τέτοιο τρόπο ώστε να λειτουργήσει σωρευτικά και προς όφελος του τουριστικού προϊόντος της περιοχής.

1.3.7 Φορείς που σχετίζονται με τις διαδρομές

Οι φορείς που σχετίζονται με την δημιουργία και εφαρμογή των πολιτιστικών διαδρομών, όπως αναλύθηκε και παραπάνω, ενδέχεται να είναι οι πολιτικές και διοικητικές αρχές σε τοπικό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο, οι δημόσιοι ή ιδιωτικοί τουριστικοί οργανισμοί και επιχειρήσεις, επαγγελματίες που σχετίζονται με τα πολιτιστικά αγαθά και τους χώρους φιλοξενίας τους (αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία), οργανισμοί μεταφορών, εταιρείες προώθησης και προβολής τέτοιου είδους εκδηλώσεων καθώς και ΜΚΟ (Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις) που ασχολούνται με την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πιο αναλυτικά, οι φορείς που εμπλέκονται στην παραπάνω διαδικασία είναι σε πρώτο επίπεδο οι τοπικοί φορείς όπως εργαζόμενοι των ΟΤΑ (Περιφέρειες, Δήμοι), οι επιχειρήσεις αυτών (αναπτυξιακές εταιρείες), οι ντόπιοι επιχειρηματίες καθώς και οι υπερτοπικοί συνεργάτες τους (tour operators) και φυσικά η τοπική κοινωνία. Σε δεύτερο επίπεδο εμπλεκόμενοι είναι η Κεντρική Διοίκηση, κυρίως σε θεσμικό και κανονιστικό επίπεδο. Ενδεικτικά, συνήθως το Υπουργείο Τουρισμού ασχολείται με τις αδειοδοτήσεις τουριστικών επιχειρήσεων καθώς και με θέματα προβολής και προώθησης του τουριστικού προϊόντος σε εθνικό επίπεδο. Το Υπουργείο Πολιτισμού αντίστοιχα, ασχολείται με ζητήματα που αφορούν τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία, το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων & Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠ), σε ότι αφορά

δικαιώματα διαχείρισης, εκμετάλλευσης και προβολής των πολιτιστικών αγαθών. Το ΥΠΕΚΑ (Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας), χειρίζεται θέματα που αφορούν τις προστατευόμενες περιοχές, δάση, μονοπάτια, διαδρομές, το Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών ασχολείται με το κομμάτι της διαχείρισης των ήδη υπάρχουσών υποδομών καθώς και την κατασκευή νέων (οδικό δίκτυο, σήμανση, λιμάνια, αεροδρόμια), όπου καθίσταται αναγκαίο. Τέλος τον τομέα της μελέτης, διαχείρισης και προσέλκυσης των τουριστών αναλαμβάνουν φορείς όπως το ΞΕΕ (Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας), ΣΕΤΕ (Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων) καθώς και ΜΚΟ που εμπλέκονται με το εν λόγω ζήτημα (Χατζηνικολάου κ.α. 2015).

1.3.8 Συσχέτιση πολιτιστικών διαδρομών με στρατηγικές Μάρκετινγκ

Ο σχεδιασμός των διαδρομών εν γένει σχετίζεται με τον κλάδο του Μάρκετινγκ και πιο συγκεκριμένα, με το Μάρκετινγκ τόπου και το τουριστικό Μάρκετινγκ. Το Μάρκετινγκ τόπου ασχολείται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής, πόλης αλλά κυρίως με τους αντικειμενικούς στόχους που πρέπει να επιτευχθούν μέσα από την εφαρμογή ενός Στρατηγικού Σχεδίου Μάρκετινγκ του Τόπου και τα συμφέροντα που πρέπει να ικανοποιηθούν (Ashworth και Voogd, 1990: 17).

Σύμφωνα με τον Kotler (1999: 125), «το Μάρκετινγκ τόπου αφορά στη διαδικασία σχεδιασμού ενός τόπου, προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες των αγορών- στόχων στις οποίες απευθύνεται». Χαρακτηρίζεται ως επιτυχημένο όταν, η κατανάλωση των αγαθών και των υπηρεσιών του τόπου παρέχουν ικανοποίηση στις επιχειρήσεις και όταν ικανοποιούνται οι προσδοκίες των αγορών- στόχων (επενδύσεις, επισκέπτες κ.α), ικανοποιούνται «στο βαθμό που τα αγαθά και οι υπηρεσίες που τους παρέχει ο τόπος είναι και αυτά τα οποία επιθυμούν να λάβουν».

Ένας ακόμη κλάδος του Μάρκετινγκ που εμπλέκεται με τον σχεδιασμό διαδρομών, είναι το τουριστικό Μάρκετινγκ. Το τουριστικό Μάρκετινγκ αποτελεί μια από τις μορφές Μάρκετινγκ που εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια και ασχολείται με την μελέτη και εφαρμογή των βασικών αρχών και στρατηγικών μάρκετινγκ στο πεδίο της τουριστικής αγοράς. Περιλαμβάνει εξειδικευμένα θέματα όπως για παράδειγμα τα κίνητρα, η ικανοποίηση του επισκέπτη, έρευνα και τμηματοποίηση τουριστικής αγοράς, προώθηση τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών, διαφήμιση και επωνυμία τουριστικών προορισμών, κλπ (Ηγουμενάκης, 1999).

2. Μεθοδολογία

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται και τεκμηριώνεται η επιλογή των μεθόδων έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν για την εν λόγω εργασία. Αφού παρουσιάστηκαν οι βασικές έννοιες που σχετίζονται με τον πολιτιστικό τουρισμό, πολιτιστική κληρονομιά και τις διαδρομές πολιτισμού, ερευνάται το αν και κατά πόσο τελικά ή ύπαρξη πολιτιστικών αγαθών που συνενώνονται προκειμένου να δημιουργηθούν πολιτιστικές διαδρομές, η δημιουργία των οποίων, επηρεάζει την τοπική ανάπτυξη, στην περίπτωση μας την Π.Ε Ηρακλείου, σε ό,τι αφορά τον κοινωνικό αλλά κυρίως τον οικονομικό τομέα.

Μελετώντας αντίστοιχες περιπτώσεις σχετικά με την επιρροή που ασκούν τόσο οι πολιτιστικές διαδρομές ως στοιχείο πολιτισμού, όσο και η πολιτιστική κληρονομιά στο σύνολο της, στην τοπική ανάπτυξη, κυρίως στον οικονομικό τομέα και θέτοντας τους βασικούς ερευνητικούς στόχους, για την εν λόγω εργασία επιλέχθηκε η πρωτογενής ποιοτική έρευνα βασισμένη σε συνεντεύξεις και η δευτερογενής έρευνα βασισμένη σε επιστημονικά άρθρα και βιβλιογραφικές αναφορές.

Αρχικά επιχειρήθηκε ο καθορισμός του τρόπου με τον οποίο η πολιτιστική κληρονομιά και τα παράγωγα της, στην εν λόγω περίπτωση ο πολιτιστικός τουρισμός και οι πολιτιστικές διαδρομές, επηρεάζουν την τοπική ανάπτυξη, ποιές οι συνέπειες που επιφέρουν, αν οι συγκεκριμένες επιπτώσεις δρουν ως πυλώνας στήριξης του οικονομικού κυρίως αλλά και κοινωνικού τομέα της περιοχής, η παρουσίαση παραδειγμάτων τέτοιων περιπτώσεων (case study) και ποιές μέθοδοι έρευνας και μέτρησης ακολουθήθηκαν. Τα παραπάνω δεδομένα παρουσιάστηκαν με βάση δευτερογενή έρευνα σε επιστημονικά άρθρα και βιβλιογραφικές αναφορές της διεθνούς εμπειρίας.

Σε δεύτερο επίπεδο, τέθηκε ο στόχος της καταγραφής απόψεων ώστε με την κατάλληλη επεξεργασία τους να εξαχθούν τα τελικά συμπεράσματα που αφορούν στο βασικό ερώτημα της εργασίας που είναι ο τρόπος με τον οποίο τα πολιτιστικά αγαθά στο σύνολό τους, συγκεντρωμένα σε διαδρομές πολιτισμού επηρεάζουν την τοπική ανάπτυξη. Προκειμένου να απαντηθεί το εν λόγω ερώτημα, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις, τα ερωτήματα των οποίων διαθέτουν παρόμοιο περιεχόμενο με αυτά που έγιναν στις αντίστοιχες περιπτώσεις που μελετήθηκαν παραπάνω. Περαιτέρω

ανάλυση για την επιλογή των ερωτήσεων, τον τρόπο επεξεργασίας των απαντήσεων και των συμπερασμάτων που προέκυψαν, γίνεται στο κεφάλαιο 4, που αφορά στην έρευνα πεδίου.

Σημειώνεται ότι η δευτερογενής έρευνα που διεξήχθη, συντέλεσε ουσιαστικά στην διερεύνηση, παρουσίαση και σύγκριση μερικών από τα παραδείγματα που προσφέρει η διεθνής εμπειρία και σχετίζονται με το θέμα της εργασίας. Με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, δημιουργήθηκε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τις πρακτικές που έχουν εφαρμοστεί σε επίπεδο πολιτιστικής διαχείρισης προς όφελος της τοπικής ανάπτυξης και τις μεθόδους έρευνας που ακολουθήθηκαν σε καθένα από τα παραπάνω παραδείγματα που εξετάστηκαν.

Από την μελέτη των ερευνών που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 1, προκύπτει πως η σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς, πολιτιστικού τουρισμού και πολιτιστικών διαδρομών απασχολεί τη διεθνή εμπειρία, που προχωρά σε μελέτη του φαινομένου ενώ η τοπική κοινωνία πρόσκειται θετικά στη διαχείριση του πολιτισμού κυρίως με την δικτύωση πολιτιστικών στοιχείων και τη δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών, ώστε με τις κατάλληλες πρακτικές να συμβάλλει στην τοπική ανάπτυξη. Οι μελετητές και συγγραφείς των παραπάνω άρθρων, αφού προέβησαν σε βιβλιογραφική ανασκόπηση προχώρησαν (κυρίως στο θέμα των πολιτιστικών διαδρομών), στην διεξαγωγή πρωτογενούς έρευνας, με τη χρήση ερωτηματολογίων (περίπτωση Λιβάνου), πραγματοποίηση ανοιχτής συζήτησης (περίπτωση “Eastern Viking Forum II”, Φινλανδία) και συνέντευξης (διαδρομές “Buddha’s Footprint Pilgrimage Route” στην Ταϊλάνδη και “Camino de Santiago” στην Ισπανία).

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω παραδείγματα και αξιολογώντας τα δεδομένα στο σύνολό τους, αποφασίστηκε εκτός από την δευτερογενή έρευνα, όπως αναλύθηκε παραπάνω, να διεξαχθούν και κατ’ιδίαν συνεντεύξεις στην Π.Ε Ηρακλείου, ώστε άνθρωπο του τουρισμού και προσωπικότητες του τόπου να γνωμοδοτήσουν κατά πόσο η συνένωση και η δικτύωση τους υπό την μορφή πολιτιστικών διαδρομών θα ενισχύσει την τοπική ανάπτυξη.

Αναφορικά με τις συνεντεύξεις, αποτελούν μαζί με την συμμετοχική παρατήρηση, βιογραφική ανάλυση, ιστορική συγκριτική μέθοδο, ανάλυση περιεχομένου, μελέτες περίπτωσης και έρευνα με την βοήθεια ομάδων, τα βασικά εργαλεία άντλησης γνώσεων από το ερευνητικό πεδίο, στα πλαίσια μιας πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας. Η τελευταία αποτελεί διερευνητική προσέγγιση, που βασίζεται στις προσωπικές εμπειρίες και στην κατανόηση των εξεταζόμενων φαινομένων, ενώ δεν στηρίζεται σε αντιπροσωπευτικά δείγματα και δεν αναζητεί αξιόπιστα (με στατιστικούς όρους) αποτελέσματα. Πρόκειται για επαγωγική προσέγγιση (inductive approach) κατά την οποία ο ερευνητής συλλέγει στοιχεία, βάση των οποίων δημιουργείται μια θεωρία την οποία συγκρίνει με τα ήδη υπάρχοντα θεωρητικά μοντέλα (Ντυκέν και Μεταξάς, 2015).

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ποιοτικής μεθόδου, είναι σύμφωνα με τους Lincoln και Guba, η φυσιολογική ροή των ερωτήσεων και της συζήτησης, που δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να διεισδύσει στην προσωπικότητα των ερωτώμενων και να αποκτήσει πρόσβαση σε προσωπικές εμπειρίες και επιρροές του υποκειμένου (Παπαγεωργίου, 1998). Οι ποιοτικές μέθοδοι προσφέρουν μια σε βάθος ανάλυση δεδομένων καταγράφουν τη «φωνή» του υποκειμένου και τις εκφράσεις του (Eisner, 1991). Μειονεκτήματα της συγκεκριμένης έρευνας, αποτελούν μικρός αριθμός δειγμάτων, περιορισμένες δυνατότητες σύγκρισης και γενίκευσης, εξάρτηση από επικοινωνιακά προσόντα, γνώσεις και στόχους ερευνητή και σε πολλές περιπτώσεις παραποίηση αποτελεσμάτων ή λάθος ερμηνεία.

Ένα από τα βασικά εργαλεία της ποιοτικής μεθόδου είναι η συνέντευξη που χαρακτηρίζεται από την επικοινωνία μεταξύ προσώπων, οι ερωτήσεις που δημιουργούνται από τον ερευνητή ο οποίος καθοδηγεί τη συζήτηση με απώτερο σκοπό την απόσπαση πληροφοριών σχετικών με το αντικείμενο της έρευνας (Cohen και Manion, 1992: 307-308). Σύμφωνα με τον Tuckman, οι συνεντεύξεις αντιμετωπίζονται ως μια δυνατότητα «εισόδου» στο περιβάλλον του μυαλού του υποκειμένου, με στόχο την προβολή των βαθύτερων σκέψεων και αντιλήψεών του (Παρασκευοπούλου- Κόλλια, 2008).

Οι συνεντεύξεις διακρίνονται σε δομημένες, ημι-δομημένες και μη δομημένες, ανάλογα με το επίπεδο αυστηρότητας στο βαθμό δόμησης των ερωτήσεων (Φίλιας, 1993), σε άμεσες (εις βάθος συνέντευξη), έμμεσες με βάση το σκοπό των ερωτήσεων και τις επαναλαμβανόμενες (απευθύνονται σε ομάδες ανθρώπων). Σύμφωνα με την Κυριαζή η συνέντευξη σε βάθος, περιλαμβάνει ένα σύνολο ερωτήσεων γενικού περιεχομένου σε θέματα που έχουν καθοριστεί εκ των προτέρων από τον ερευνητή, τα οποία δεν τίθενται με συγκεκριμένη σειρά, η παρουσία του ερευνητή είναι διακριτική και ελάχιστα καθοδηγητική ενώ ο πρωταγωνιστικός ρόλος ανήκει στον ερωτώμενο (Κυριαζή, 1998: 122). Στην ποιοτική έρευνα χρησιμοποιούνται συνήθως οι δυο τελευταίοι τύποι συνέντευξης (ημι-δομημένη και μη δομημένη), μέσω των οποίων διευκολύνεται η άντληση πληροφορίας και δεδομένων σε βάθος και η ανάδειξη θεμάτων που δεν είχαν προκαθοριστεί από τον ερευνητή (Robson, 2002).

Σχετικά τώρα με τις ερωτήσεις των συνεντεύξεων, διακρίνονται σε:

- Κλειστές ερωτήσεις (closed questions)
- Ανοικτές ερωτήσεις (open questions)
- Μικτές ερωτήσεις (mixed questions)
- Καθοδηγητικές ερωτήσεις (leading questions).
- Ερωτήσεις προκατάληψης (biased questions)
- Περιγραφικές ερωτήσεις (descriptive questions)
- Ερωτήσεις γνώμης (opinion questions).
- Δομικές ερωτήσεις (structural questions).
- Υποθετικές ερωτήσεις (hypothetical questions).
- Εισαγωγικές και συμπερασματικές ερωτήσεις (introductory and conclusive questions).
- Ερωτήσεις – γέφυρα (bridge questions)

(Dunn 2000)

Τα βήματα που πρέπει να ακολουθηθούν στη διαδικασία της ποιοτικής έρευνας είναι:

1. **ο καθορισμός του ερευνητικού θέματος** που στην εν λόγω περίπτωση αφορά στο είδος, στη φήμη, στο πλήθος και στη μοναδικότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και πώς αυτή επηρεάζει την τοπική ανάπτυξη. Έτσι, εξετάζεται το παράδειγμα της δημιουργίας πολιτιστικών διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου.
2. **Ο καθορισμός και η παρουσίαση της μεθόδου έρευνας.** Στη συγκεκριμένη περίπτωση πραγματοποιήθηκε, βιβλιογραφική ανασκόπηση και ημιδομημένες συνεντεύξεις, με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, γνώμης και ερωτήματα υπόθεσης, έτσι ώστε ο συνεντευξιζόμενος να είναι σε θέση να απαντήσει σε αυτές χωρίς κανένα περιορισμό στη σκέψη και τις απαντήσεις του. Ως ημιδομημένες χαρακτηρίζονται οι ερωτήσεις, που έχουν καθοριστεί εξαρχής από τον ερευνητή, ωστόσο παρουσιάζουν μεγάλη ευελιξία ως προς την σειρά των ερωτήσεων, το βαθμό τροποποίησης του περιεχομένου της ερώτησης, καθώς και ολόκληρης της ερώτησης (προσθαφαίρεση ερωτήσεων) ανάλογα με τον ερωτώμενο και την ροή της συζήτησης καθώς σκοπός του ερευνητή είναι η ελευθερία στις απαντήσεις του συνομιλητή του με την παράλληλη αποφυγή υποβολής απαντήσεων από την πλευρά του (Fontana και Frey, 1998).
3. **καθορισμός του ερευνητικού δείγματος,** που στην περίπτωση των συνεντεύξεων είναι συνήθως μονοψήφιος ή διψήφιος αριθμός. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το δείγμα αποτελείται από 15 άτομα που σχετίζονται με τον πολιτισμό και την ανάπτυξη του στην Π.Ε Ηρακλείου. Στην ποιοτική έρευνα όπως έχει αναφερθεί ξανά στο κεφάλαιο 2 της μεθοδολογίας, ο ερευνητής δεν στοχεύει να συγκεντρώσει το μεγαλύτερο δυνατό δείγμα, τυχαίων ανθρώπων με ομοειδή χαρακτηριστικά (ηλικία, επάγγελμα κλπ.) ώστε να δημιουργήσει αντικειμενικά αποτελέσματα, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της ποσοτικής έρευνας. Αντίθετα, στην ποιοτική έρευνα σκοπός είναι η ποιότητα και η λήψη ενός ειδικού και συγκεκριμένου δείγματος, που θα βοηθήσει τον ενδιαφερόμενο να πραγματοποιήσει μια πιο διεισδυτική σε βάθος έρευνα και να καταλήξει σε ποιοτικά και συγκεκριμένα συμπεράσματα (Morse και Field, 1996). Το δείγμα, στην περίπτωση της ποιοτικής έρευνας

χαρακτηρίζεται ως purposive sampling., καθώς επιλέγεται σκόπιμα από τον ερευνητή ο οποίος θεώρησε πως τα εν λόγω άτομα έχουν την εμπειρία, τη γνώση και τα χαρακτηριστικά εκείνα που θεωρεί ο ίδιος κατάλληλα και ικανά να παράγουν τα συγκεκριμένα συμπεράσματα που επιζητά. Το δείγμα εν κατακλείδι επιλέγεται όχι με αντικειμενικές και τυχαίες τεχνικές, αλλά με βάση την υποκειμενική γνώση του ερευνητή για τα χαρακτηριστικά του δείγματος (Mantzoukas, 2004). Αναλυτικότερη παρουσίαση ακολουθεί στο κεφάλαιο 4.

4. **ανάλυση των δεδομένων** διαδικασία που ξεκινά με την μεταφορά των δεδομένων σε γραπτή μορφή, ακολουθεί η εκ νέου ανάγνωση, κωδικοποίηση των ερωτήσεων και η συγκέντρωση των κωδικών σε θεματικές ενότητες .
5. Το τελευταίο βήμα αποτελείται από την **παρουσίαση της ποιοτικής έρευνας** , των συμπερασμάτων που προέκυψαν και τη σύνδεσή τους με την βιβλιογραφία που προηγήθηκε (Μαντζούκας, 2007).

Τέλος προκειμένου να αναλυθούν τα δεδομένα της συνέντευξης ο ερευνητής χρειάζεται να προβεί σε (α) κωδικοποίηση του κειμένου (β) σύγκριση των κωδικών για εντοπισμό διαφορών και ομοιοτήτων (γ) συμπύκνωση όμοιων κωδικών σε θεματικές ενότητες (δ) τελική ερμηνεία του φαινομένου με βάση τις θεματικές ενότητες και (ε) σύνδεση των θεματικών ενότητων με την ευρύτερη βιβλιογραφία (Μαντζούκας, 2007) .

Στο σημείο αυτό χρειάζεται να αναφερθεί πως η παραπάνω ανάλυση πραγματοποιείται στο κεφάλαιο 4 της έρευνας πεδίου, η έρευνα διεξήχθη με ημι-δομημένες συνεντεύξεις σε βάθος, που περιελάμβαναν κυρίως ερωτήσεις ανοικτού τύπου, γνώμης και υποθετικές ερωτήσεις σε 15 άτομα, που σχετίζονται με τον πολιτισμό και εμπλέκονται λόγω της τωρινής ή παλαιότερης ενασχόλησής του με τη δημιουργία και λειτουργία πολιτιστικών διαδρομών.

3. Ανάλυση της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου

Μέσα από την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου, της ανάλυσης SWOT και τον προσδιορισμό της αγοράς- στόχου, αναδεικνύονται τα στοιχεία που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είναι εφικτή και χρήσιμη η δημιουργία των διαδρομών πολιτισμού που αναλύονται στη συνέχεια. Αρχικά γίνεται μια παρουσίαση της υπάρχουσας κατάστασης στην Π.Ε Ηρακλείου, που περιλαμβάνει γεωγραφικά, δημογραφικά, οικονομικά στοιχεία, υφιστάμενες υποδομές, πολιτιστικά μνημεία, αγαθά, χώροι, εκδηλώσεις και δρώμενα. Ακολουθεί η ανάλυση SWOT, στην οποία γίνεται μια λεπτομερής έκθεση των πλεονεκτημάτων- αδυναμιών, ευκαιριών- απειλών, της περιοχής, βάσει των οποίων θα προκύψει το όραμα και οι στόχοι των διαδρομών πολιτισμού που θα απευθύνονται στις ομάδες- στόχους, όπως περιγράφονται στο τέλος του κεφαλαίου.

3.1 Ανάλυση υπάρχουσας κατάστασης

Η Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου, όπως μετονομάστηκε ο Νομός Ηρακλείου σύμφωνα με τον Νόμο 3852/2010 – Πρόγραμμα Καλλικράτης (Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης), ανήκει στην περιφέρεια Κρήτης και αποτελεί την μεγαλύτερη σε έκταση και πληθυσμό Π.Ε. του νησιού μας πρωτεύουσα, την πόλη του Ηρακλείου.

Σε γενικότερα πλαίσια, η Κρήτη, είναι το 5^ο μεγαλύτερο νησί της Μεσόγειο, οριοθετεί το νοτιότερο άκρο της Ευρώπης και αποτελείται από τις περιφερειακές ενότητες Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου και Χανίων, έχει συνολική έκταση 8.335 χμ² και καλύπτει το 6,3% της συνολικής έκτασης της χώρας (Επίσημη Ιστοσελίδα Ελληνικής Δημοκρατίας Αποκεντρωμένης Διοίκησης Κρήτης).

3.1.1 Γεωγραφικά στοιχεία

Συνολικά, η Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου έχει έκταση 2.641 τετρ.χλμ. και πληθυσμό 304.000 κατοίκους. Καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα του νησιού, με το Ρέθυμνο και τα Χανιά να βρίσκονται στα δεξιά ενώ στα αριστερά το Λασιθί. Το βόρειο τμήμα της βρέχεται από το Κρητικό Πέλαγος ενώ το νότιο, από το Λιβυκό Πέλαγος. Από γεωφυσικής πλευράς, η Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου βρίσκεται ανάμεσα σε δύο οροσειρές, την Ίδη (Ψηλορείτης) στα δυτικά και τη Δίκτη (Λασιθιώτικα όρη)

στα ανατολικά, ενώ στο νότιο τμήμα της υπάρχει το βουνό Κοφυνάς (Αστερούσια) και η «Πεδιάδα της Μεσαράς». Η ορεινή της έκταση υπολογίζεται γύρω στα 924 τ.χλμ, η ημιορεινή στα 733 τ.χλμ. ενώ η πεδινή στα 984 τ.χλμ. (Επίσημη Ιστοσελίδα Περιφέρειας Κρήτης).

Στη συγκεκριμένη Περιφερειακή ενότητα ανήκουν τα δύο νησιά Δία (Ντία) και Μικρονήσι, στο βόρειο και νότιο τμήμα της αντίστοιχα. Οι Δήμοι που αποτελούν την Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου είναι οκτώ (8) , ήτοι :

- Αρχανών - Αστερουσίων
- Βιάννου
- Γόρτυνας
- Ηρακλείου
- Μαλεβιζίου
- Μινώα Πεδιάδας
- Φαιστού
- Χερσονήσου

(Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης).

Ειδικότερα η πόλη του Ηρακλείου, αποτελεί την έδρα της Π.Ε Ηρακλείου καθώς και πρωτεύουσα του νησιού, είναι η 4^η μεγαλύτερη πόλη στην Ελλάδα και ένα από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα σε εθνικό επίπεδο. Το Ηράκλειο κατέχει γεωγραφικά κεντροβαρική θέση (κεντρικό τμήμα Κρήτης), χάρις στην οποία από το παρελθόν έως και σήμερα συγκεντρώνει μεγάλο πληθυσμό καθώς και πλήθος εμπορικών και άλλων δραστηριοτήτων , ενώ με την πάροδο του χρόνου δημιουργήθηκαν μια σειρά από υποδομές που ευνόησαν το νησί σε ότι αφορά τον τομέα συγκοινωνιών ή υγείας αλλά και σε οικονομικό, εμπορικό, εκπαιδευτικό και αναπτυξιακό επίπεδο. Έχει έκταση 2.641 τετρ. χιλιόμετρα και πληθυσμό που ανέρχεται, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή 304.270 χιλιάδες κατοίκους (ΕΛΣΤΑΤ, 2011).

3.1.2 Δημογραφικά στοιχεία

Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 2011, η Περιφέρεια Κρήτης παρουσίασε αύξηση πληθυσμού σε ποσοστό 3,36% μεταξύ 2001-2011. Πιο αναλυτικά, ο πληθυσμός του νησιού, υπολογίζεται στους 621.340 κατοίκους (άρρενες 308.760 και θήλεις 312.580), με πυκνότητα πληθυσμού ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο ίση με 74,54. Αντιπροσωπεύει το 5.76% του πληθυσμού της επικράτειας και κατατάσσεται στην πέμπτη θέση μεταξύ των Ελληνικών περιφερειών (Επίσημη Ιστοσελίδα Περιφέρειας Κρήτης).

Αποτελέσματα του Μόνιμου Πληθυσμού της Κρήτης- Απογραφή 2011				
Διοικητική διαίρεση	Σύνολο	Άρρενες	Θήλεις	Πυκνότητα μόνιμου πληθυσμού ανά km ²
Περιφέρεια Κρήτης	621.340	308.760	312.580	74.54
Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου	304.270	150.810	153.460	115.20
Δήμος Ηρακλείου	173.450	85.210	88.240	709.08
Περιφερειακή Ενότητα Λασιθίου	75.690	37.610	38.080	41.52
Περιφερειακή Ενότητα Ρεθύμνου	85.160	41.900	43.260	59.92
Περιφερειακή Ενότητα Χανίων	156.220	78.440	77.780	65.75

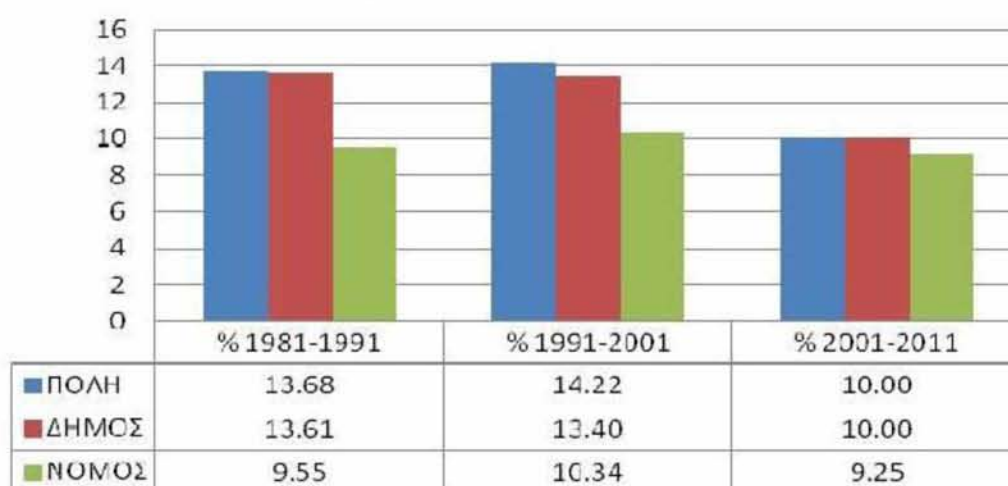
Πίνακας 3.1: Απογραφή Πληθυσμού Κρήτης 2011. **Πηγή:** Ιδία επεξεργασία.

Πιο συγκεκριμένα, η Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου όπως αναγράφεται και στο παραπάνω γράφημα, είναι σε σύγκριση με τις άλλες τρεις, η πιο πολυπληθής Ενότητα του νησιού με 304.270 χιλιάδες κατοίκους στο σύνολο, εκ των οποίων οι 173.450 χιλιάδες είναι κάτοικοι της πόλης του Ηρακλείου.

Σε σύγκριση τώρα με την απογραφή του 2001, παρατηρείται μια μικρή αύξηση στον πληθυσμό του νησιού και της Π.Ε Ηρακλείου αντίστοιχα. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2001), ο πληθυσμός της Κρήτης άγγιζε το 2001, τους 601.131 κατοίκους, εκ των οποίων οι 292.489 κάτοικοι διέμεναν μόνιμα στον τότε Νομό Ηρακλείου. Το 2011 ωστόσο, σύμφωνα και πάλι με τα επίσημα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, οι κάτοικοι του νησιού έφτασαν τους 621.340 κατοίκους, εκ των οποίων οι 304.270 χιλιάδες κατοικούν στην νυν Π.Ε Ηρακλείου. Η αύξηση λοιπόν που προέκυψε στον πληθυσμό του νησιού, υπολογίζεται περίπου στις 20 χιλιάδες ενώ για την Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου, η αύξηση ανέρχεται στους 12 χιλιάδες επιπλέον κατοίκους(ΕΛΣΤΑΤ, 2011).

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΠΟΛΗΣ, ΔΗΜΟΥ ΚΑΙ ΝΟΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Πίνακας 3.2: Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού πόλης, Δήμου και (πρώην) Νομού Ηρακλείου. **Πηγή:** Χαλκιαδάκη Μαργιάννα 2013

Αξιοσημείωτο είναι πως σύμφωνα με τα στοιχεία από τη μελέτη των «Γενικών Κατευθύνσεων Περιοχών Ειδικά Ρυθμιζόμενης Πολεοδόμησης» για το Νομό Ηρακλείου, που παρουσιάστηκαν το 2008 στη μελέτη του Δήμου Ηρακλείου και της Ανώνυμης Εταιρείας Αναπτυξιακών Μελετών (ΕΤΑΜ Α.Ε), εκτιμάται πως ο πληθυσμός σε επίπεδο Π.Ε Ηρακλείου αλλά και ολόκληρης της Κρήτης, για τα έτη 2011, 2015 και 2021 θα αυξηθεί σημαντικά. Πιο αναλυτικά, οι εκτιμήσεις αυτές αναγράφονται στον πίνακα που ακολουθεί, σύμφωνα με τον οποίο έως το 2021 ο πληθυσμός της Π.Ε Ηρακλείου, αναμένεται να ξεπεράσει τους 340 χιλιάδες κατοίκους (Δήμος Ηρακλείου και ΕΤΑΜ ΑΕ, 2008:26).

Πληθυσμιακή Πρόβλεψη Π.Ε.Ηρακλείου έως το 2021						
Δήμοι	1981	1991	2001	2011	2015	2021
Δ. Ηρακλείου	106.058	120.563	137.711	151.482	156.991	166.499
Π.Ε. Ηρακλείου	243.622	266.897	294.490	321.738	333.437	347.742

Πίνακας 3.3: Πληθυσμιακή Πρόβλεψη Π.Ε Ηρακλείου έως το 2021. **Πηγή:** Ιδία επεξεργασία.

Σε ό,τι αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης των πολιτών της Π.Ε Ηρακλείου, βρίσκεται σε ικανοποιητικό επίπεδο. Σύμφωνα με τα στοιχεία από την απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ το 2011, καταγράφονται 76.208 απόφοιτοι λυκείου εκ των οποίων οι 45.388 είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ και ΑΤΕΙ κάτοχοι μεταπτυχιακού και διδακτορικού τίτλου (ΕΛΣΤΑΤ, 2011).

3.1.3 Οικονομικά στοιχεία

Σε γενικότερα πλαίσια, η Κρήτη αποτελεί μια από τις ισχυρότερες οικονομικές περιφέρειες της Ελλάδας με μεγάλη παραγωγή αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και κυρίως τουριστικές υπηρεσίες. Η οικονομία της Κρήτης, βασίζεται κυρίως στην γεωργία, κτηνοτροφία και την αλιεία, ενώ ο τουρισμός της αυξάνεται συνεχώς. Το νησί έχει κατά κεφαλήν εισόδημα κοντά στο 100% του ελληνικού μέσου όρου, ενώ η ανεργία κυμαίνεται σχεδόν στο μισό επί του συνόλου, σε εθνικό επίπεδο (Αξιώτη, 2009).

Πιο αναλυτικά, στο σύνολό της η Περιφέρεια Κρήτης αριθμεί 623.065 κατοίκους στο σύνολο εκ των οποίων οικονομικά ενεργοί είναι 269.873 άνθρωποι από τους οποίους 225.718 είναι απασχολούμενοι και 44.155 άνεργοι. Στην Π.Ε Ηρακλείου είναι επίσημα εγγεγραμμένοι 305.490 κάτοικοι, εκ των οποίων οι 133.666 χαρακτηρίζονται ως οικονομικά ενεργοί. Από αυτούς απασχολούνται οι 109.627 ενώ χωρίς εργασία βρίσκονται 24.039 άτομα. (μόνιμος πληθυσμός, επίπεδο εκπαίδευσης και κατάσταση ασχολίας). Το μεγαλύτερο μέρος των παραπάνω εργαζόμενων της Π.Ε Ηρακλείου, ανήκουν στον ιδιωτικό τομέα με 68.790 απασχολούμενους ενώ στον δημόσιο τομέα εργάζονται 18.640 άτομα.

Στις πρώτες θέσεις της απασχόλησης σε τομείς οικονομικής δραστηριότητας, αποδείχθηκε πως η πλειονότητα του εργατικού δυναμικού της Π.Ε Ηρακλείου, ασχολείται με τον τομέα της γεωργίας, κτηνοτροφίας, το εμπόριο και τον τουρισμό. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με την απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ (2011), σχετικά με τους απασχολούμενους ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, από τους 109.627 απασχολούμενους στην Π.Ε Ηρακλείου, υπολογίζεται πως με τον τομέα της γεωργίας και κτηνοτροφίας ασχολούνται 14.660 άτομα, με το εμπόριο 18.667 και με τον τουρισμό 14.531, ενώ στην εκπαίδευση καταγράφονται 8.800 εργαζόμενοι.

Μια πιο συγκεντρωτική εικόνα για τα παραπάνω στοιχεία, μπορεί να λάβει κανείς με τον πίνακα που ακολουθεί:

	Οικονομικά ενεργός πληθυσμός	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Ιδιωτικός τομέας	Δημόσιος τομέας	Γεωργία/ κτηνοτροφία	Τουρισμός	Εμπόριο
Περιφέρεια Κρήτης	269.873	225.718	44.155	139.861	39.514	33.258	34.147	36.071
Π.Ε Ηρακλείου	133.666	109.627	24.039	68.790	18.640	14.660	14.531	18.667

Πίνακας 3.4: Καταγραφή εργατικού δυναμικού Π.Ε Ηρακλείου. **Πηγή:** Ιδία επεξεργασία

Από τα παραπάνω προκύπτει πως περίπου το 50% επί του συνόλου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του νησιού, ανήκει και διαμένει στην Π.Ε Ηρακλείου, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων έχουν μόνιμη απασχόληση κυρίως στον ιδιωτικό τομέα με τους περισσότερους να εργάζονται στον τομέα του εμπορίου και των υπηρεσιών.

Οι οικονομικές δραστηριότητες της Π.Ε, συγκεντρώνονται κυρίως στον πρωτογενή και τριτογενή τομέα, ενώ μικρότερη δράση παρατηρείται στον δευτερογενή.

	Πρωτογενής Τομέας	Δευτερογενής Τομέας	Τριτογενής Τομέας	Δεν Δήλωσαν Οικονομική Δραστηριότητα
Ελλάδα	14.4%	21.7%	58.6%	5.3%
Κρήτη	23.4%	16.1%	55.6%	4.9%
Π.Ε Ηρακλείου	22.6%	16.0%	56.7%	4.7%
Δ. Ηρακλείου	4.5%	18.3%	71.9%	5.3%

Πίνακας 3.5: Οικονομικές δραστηριότητες Π.Ε Ηρακλείου. Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Η ανάπτυξη τους πρωτογενούς τομέα δικαιολογείται από την εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου που προσφέρει το νησί, με αμέτρητες εκτάσεις για ετήσιες καλλιέργειας (κυρίως ελιάς και αμπελιών) καθώς και από την ενασχόληση με την κτηνοτροφία (παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων).

Με βάση τον αριθμό των απασχολούμενων όπως παρουσιάστηκε στην παραπάνω ανάλυση, ο τριτογενής τομέας κατέχει την πρώτη θέση στην οικονομία της Π.Ε Ηρακλείου αλλά και της Κρήτης γενικότερα. Η εξήγηση για το παραπάνω έγκειται στο γεγονός πως στον κλάδο του τουρισμού και του λιανικού εμπορίου συναντώνται τα υψηλότερα ποσοστά απασχολούμενων σε σύγκριση με τους άλλους δύο τομείς. Σε αυτό με τη σειρά του συμβάλλει η παράταση της θερινής περιόδου λόγω θερμού κλίματος στο νησί που επιμηκύνει την τουριστική περίοδο με αποτέλεσμα οι περισσότερες ξενοδοχειακές μονάδες να λειτουργούν έως τέλη Οκτωβρίου και το νησί να υποδέχεται επισκέπτες καθόλη τη διάρκεια του έτους.

Ωστόσο αν και καταλαμβάνει το μικρότερο ποσοστό, η συμβολή τους δευτερογενούς τομέα στην οικονομία της Κρήτης και του Ηρακλείου δεν είναι Καθόλου ασήμαντη. Η πόλη του Ηρακλείου συγκεκριμένα συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μερίδιο βιομηχανικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας σε ολόκληρη την Κρήτη. Περισσότερο από 60% των βιομηχανικών μονάδων της Π.Ε είναι εγκατεστημένες γύρω από την πόλη. Σύμφωνα μάλιστα με απόφαση 22292/4915/1999 (ΦΕΚ1768/Β/20.9.99) των Υπουργών Ανάπτυξης και ΥΠΕΧΩΔΕ, στην περιοχή Ηρακλείου προβλέπεται η εγκατάσταση βιομηχανιών – βιοτεχνιών:

- Περιοχή ΒΙΠΕΗ (Αλικάρνασσός) με περισσότερες από 100 επιχειρήσεις
- Περιοχή Φοινικιάς (Ηράκλειο).

(ΕΤΑΜ Α.Ε., 2008, Χαλκιαδάκη, 2013)

3.1.4 Στοιχεία υποδομών

Η Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου κατέχει την κεντρικότερη θέση, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες Περιφερειακές Ενότητες, στην Κρήτη. Αυτό όπως είναι λογικό ευνόησε και επέβαλε την δημιουργία μια σειρά υποδομών που θα διευκόλυναν την καθημερινότητα των κατοίκων, θα προσέδιδαν μια σειρά από οφέλη (κυρίως οικονομικά) στη Ηράκλειο, τα οποία με τη σειρά τους θα συνέβαλαν στην περαιτέρω ανάπτυξη της περιφέρειας Κρήτης.

Ξεκινώντας από τις πύλες «εισόδους», στο νησί υπάρχουν τρία αεροδρόμια, στο Ηράκλειο, τα Χανιά και ένα μικρότερο στη Σητεία ενώ λιμάνια υπάρχουν και στους τέσσερις νομούς (Ηράκλειο- Χανιά- Λασιθι- Ρέθυμνο). Οι υποδομές αυτές εξυπηρετούν μεγάλο μέρος του πληθυσμού σε ότι αφορά τις μετακινήσεις τους και αποτελούν σημαντικές πύλες εισόδου στο νησί για τουριστικές και εμπορικές δραστηριότητες.

Λιμάνι

Ιδιαίτερα το λιμάνι του Ηρακλείου, είναι το μεγαλύτερο και πιο βασικό λιμάνι του νησιού ενώ χαρακτηρίζεται ως η βασική πύλη εισόδου και εξόδου όχι μόνο για την συγκεκριμένη πόλη αλλά και για ολόκληρη την Κρήτη. Το λιμάνι, διακρίνεται σε επιβατικό, εμπορικό και αλιευτικό ενώ διαθέτει ειδική μαρίνα για τουριστικά σκάφη καθώς και μια μικρή «ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη», που εξυπηρετεί στην επισκευή, συντήρηση και φύλαξη σκαφών έως 100 τόνων. Η λειτουργία κυρίως του επιβατικού λιμένα, εκτός από την ύπαρξη ενεργούς δραστηριότητας που προσδίδει στην πόλη, διευκολύνει τις ανάγκες εξυπηρέτησης επιβατών, οχημάτων και εμπορευμάτων. Το επιβατικό λιμάνι Ηρακλείου, είναι το τρίτο σε διακίνηση επιβατών στην Ελλάδα καθώς υπολογίζεται πως ετησίως εξυπηρετεί 2 εκατομμύρια επιβάτες και 310 χιλιάδες οχήματα, συνδέει το νησί με την υπόλοιπη ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, φιλοξενεί κάθε χρόνο μεγάλο αριθμό κρουαζιερόπλοιων (περίπου 200), ενώ λειτουργεί και ως baseport, σε συνεργασία με το αεροδρόμιο «Νίκος Καζαντζάκης».

Εκτός από επιβατικό, το λιμάνι του Ηρακλείου αποτελεί το 3^ο κατά σειρά, εμπορικό λιμάνι της χώρας (έπειτα από τους λιμένες Πειραιά και Θεσσαλονίκης) καθώς σύμφωνα με τις τελευταίες μετρήσεις η διακίνηση εμπορευμάτων ξεπερνά τους 3,5 εκατομμύρια τόνους. Η ύπαρξη μάλιστα, ελεύθερου εμπορίου αυξάνει το ρόλο του λιμανιού στον τομέα του εμπορίου καθώς και την θέση *«που κατέχει στις διεθνείς μεταφορές ως διαμετακομιστικό κέντρο»* (ETAM A.E, 2008: 97), ενισχύοντας παράλληλα την φήμη του ως «λιμάνι εθνικής σημασίας και διεθνούς εμβέλειας» (Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης της Κρήτης ΦΕΚ Β1486/10-10-2003, στο ETAM A.E, 2008).

Οδικό δίκτυο

Το οδικό δίκτυο της Π.Ε Ηρακλείου διακρίνεται σε Πρωτεύον εθνικό οδικό δίκτυο στο οποίο περιλαμβάνονται :

- Νέα Εθνική Οδός Ηρακλείου- Χανίων
- Νέα Εθνική Οδός Ηρακλείου- Αγίου Νικολάου,

καθώς και από το επαρχιακό δίκτυο που αποτελείται από δρόμους που συνδέουν την πόλη του Ηρακλείου με τις γύρω επαρχίες.

Οι συγκοινωνίες στην πόλη του Ηρακλείου πραγματοποιούνται με αστικά λεωφορεία, ενώ για την μετακίνηση των πολιτών προς τις άλλες περιοχές του νησιού αλλά και τις Ελλάδας, προσφέρονται υπεραστικά ΚΤΕΛ.

Εναέριας συγκοινωνίες

Οι εναέριας συγκοινωνίες, πραγματοποιούνται μέσω τους Διεθνούς Αερολιμένα «Νίκος Καζαντζάκης», που βρίσκεται 5 περίπου χιλιόμετρα ανατολικά της πόλης του Ηρακλείου και ανήκει στον ομώνυμο Δήμο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως αποτελεί το δεύτερο πιο πολυσύχναστο αεροδρόμιο της χώρας μετά το αεροδρόμιο της Αθήνας «Ελευθέριος Βενιζέλος» ενώ είναι το πρώτο σε πτήσεις *charters*. Το αεροδρόμιο Ηρακλείου συνδέει την πόλη και γενικότερα το νησί με την υπόλοιπη Ελλάδα, την Κύπρο και τις περισσότερες Ευρωπαϊκές πρωτεύουσες.

Εκπαιδευτικά ιδρύματα

Σε επίπεδο ιδρυμάτων εκπαίδευσης, στην Π.Ε Ηρακλείου, εκτός από τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που υπάρχουν σε σχεδόν κάθε Δήμο της περιοχής, συναντώνται εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα Πανεπιστήμια καθώς και Ανώτατα Τεχνολογικά Ιδρύματα

Το Ηράκλειο φιλοξενεί τμήματα του Πανεπιστημίου και των ΤΕΙ Κρήτης καθώς και το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας (Ι.Τ.Ε.). Ειδικότερα:

1. Ιατρική Σχολή
2. Σχολή Θετικών και Τεχνολογικών Επιστημών
  - Τμήμα Φυσικής
  - Τμήμα Βιολογίας
  - Τμήμα Χημείας
  - Τμήμα Εφαρμοσμένων Τεχνών
  - Τμήμα Μαθηματικών
  - Τμήμα Επιστήμης και Υπολογιστών
  - Τμήμα Επιστήμης Τεχνολογίας Υλικών, (ΕΤΑΜ Α.Ε: 2008:106).

Υποδομές υγείας

Σε επίπεδο παροχών υγείας, στην Π.Ε Ηρακλείου, ανήκουν δύο από τα μεγαλύτερα νοσοκομεία του νησιού, το «Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου» και το «Βενιζέλειο Νοσοκομείο» όπως και πολλές ιδιωτικές κλινικές.

Τουριστικές υποδομές

Σχετικά με τις τουριστικές υποδομές, αυτές κατά κύριο λόγο συναντώνται «στο συνεκτικό ιστό των κατοικημένων περιοχών του Δήμου Ηρακλείου», ενώ οι περισσότερες ξενοδοχειακές μονάδες βρίσκονται στις παραθαλάσσιες περιοχές στο βόρειο κυρίως τμήμα της Π.Ε Ηρακλείου. Εκτός από τις μεγάλες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, στις επαρχίες της Π.Ε Ηρακλείου, στα περισσότερα από τα χωριά της περιοχής υπάρχουν μικρότερα ξενοδοχεία, ξενώνες και καταστήματα για την διαμονή και εξυπηρέτηση των τουριστών.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί, επίσης πως από τον Αύγουστο του 2014, ξεκίνησε η λειτουργία του «Γραφείου Ενημέρωσης & Πληροφόρησης των Επισκεπτών της

πόλης του Ηρακλείου» (InfoPoint), στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου. Ανάμεσα στις αρμοδιότητες του γραφείου είναι ο σχεδιασμός δράσεων σχετικές με την τουριστική προβολή καθώς και την αναβάθμιση των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών στη πόλη με την παραγωγή τουριστικών οδηγών, χαρτών, συμμετοχή σε τουριστικές εκθέσεις και προσπάθεια συνεργασίας με άλλες περιοχές σε εθνικό και διεθνές επίπεδο μέσω των κατάλληλων δικτύων επικοινωνίας. Παράλληλα οι επισκέπτες μπορούν να ενημερωθούν για την ιστορία και τον πολιτισμό της πόλης μέσω σύγχρονων ηλεκτρονικών μέσων και διαδραστικών συστημάτων πληροφορικής, ανάμεσα στα οποία είναι:

- Infocloud
- πολύτροπος χάρτης
- διαδραστικά έντυπα
- διαδραστικός δίσκος Φαιστού
- Be there NOW
- Media Gallery
- Κιόσκι παιχνιδιών
- Διαδραστικό- φωτιστικό στυλ,
- Σταθμός Ενημέρωσης,

με οθόνη αφής με την διάθεση 15 Tablets. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα σύγχρονο οδηγό πλοήγησης (ενσωματωμένο στο tablet), που ξεναγεί τον ενδιαφερόμενο στην πόλη του Ηρακλείου μέσω της εφαρμογής που αναπαριστά σε τρισδιάστατη μορφή την πόλη στην εποχή της ενετοκρατίας (Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου, 2014).

Υποδομές πολιτισμού

Στην Π.Ε. ενότητα Ηρακλείου, συναντά κανείς πλήθος από υποδομές και στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς τα οποία συνθέτουν, βρίσκονται, ανήκουν στις αντίστοιχες πολιτιστικές υποδομές. Το μεγαλύτερο μέρος των υποδομών αυτών βρίσκεται στην πόλη του Ηρακλείου. Πιο συγκεκριμένα,

- **Πολιτιστικό Συνεδριακό Κέντρο Ηρακλείου**, περιλαμβάνει αμφιθέατρο, αίθουσα συναυλιών και συνεδρίων, διαλέξεις, ομιλίες, προβολές, εκθέσεις, παραστάσεις, εστιατόρια, καφετέριες. Οι δημιουργοί του οραματίζονται έναν χώρο στα πρότυπα του Μεγάλου Μουσικής εκδηλώσεις κάθε είδους, ενώ παράλληλα θα αποτελεί κέντρο ελεύθερου χρόνου γερμανικού τύπου, με καφέ, εργαστήρια, βιβλιοθήκες (Δερμιτζάκης, 2014).
- **Βασιλική Αγίου Μάρκου**, φιλοξενεί εκθέσεις έργων τέχνης, διαλέξεις, ρεσιτάλ, συνέδρια, παρουσιάσεις βιβλίων, προβολές επιστημονικών εργασιών, τιμητικές εκδηλώσεις.
- **Αίθουσα Ανδρόγεω**, διοργανώνονται διαλέξεις, ρεσιτάλ, συνέδρια, παρουσιάσεις βιβλίων, προβολές επιστημονικών εργασιών, τιμητικές εκδηλώσεις.
- **Θεατρικός Σταθμός**, Πραγματοποιούνται θεατρικές παραστάσεις, παρουσιάσεις βιβλίων, προβολές επιστημονικών εργασιών κλπ.
- **Μεγάλο Κηποθέατρο «Ν. Καζαντζάκης»**, φιλοξενεί μουσικές εκδηλώσεις, συναυλίες, χορευτικές και θεατρικές παραστάσεις.
- **Μικρό Κηποθέατρο «Μάνος Χατζηδάκης»**, ομοίως, θεατρικές παραστάσεις, κονσέρτα, μουσικές και χορευτικές εκδηλώσεις.
- **Οικία Χρονάκη**. αλαιά τούρκικη οικία ανακαινισμένη από τις Τεχνικές Υπηρεσίες του Δήμου Ηρακλείου. Φιλοξενεί, έργα του ζωγράφου Μαρκογιαννάκη, σειρά φωτογραφιών του Μπεχαεντίν, κλπ.
- **Μουσείο Μάχης Κρήτης**. Περιλαμβάνει, εκθέματα από την περίοδο της κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης.
- **Μουσείο Βυζαντινών Εικόνων**, στην εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης των Σιναϊτών.
- **Αίθριο της Ενετικής Λότζια**. Φιλοξενούνται διάφορες εκθέσεις λαϊκής και σύγχρονης τέχνης (παζάρια από συλλόγους κοινωφελούς χαρακτήρα και σχολεία).

- **Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη**, αποτελεί πολιτιστικό και πνευματικό κέντρο με εκδόσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις, διοργάνωση συνεδρίων και σεμιναρίων.
- **Εργαστήρι Ψηφιδωτού Δήμου Ηρακλείου**. Εκμάθηση της τέχνης του ψηφιδωτού σε σπουδαστές της Σχολής Καλών Τεχνών και σε δημότες.
- **Θερινός Κινηματογράφος στην Πύλη Βηθλεέμ**, με προβολές επιλεγμένων ταινιών ποιότητας.
- Εκθεσιακός χώρος στην **Πύλη Αγίου Γεωργίου**.
- **Συλλογή έργων τέχνης του Δήμου Ηρακλείου**, φιλοξενεί πίνακες ζωγραφικής (συλλογή Φανουράκη, Μαρκογιαννάκη), γλυπτά, χάρτες, γκραβούρες, κλπ.
- **Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου**, φιλοξενείται η πλουσιότερη συλλογή Μινωικών αρχαιοτήτων στον κόσμο που μαζί με τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωστού αποτελούν τα σημεία με την μεγαλύτερη προσέλκυση τουριστών στην Π.Ε Ηρακλείου.
- **Ιστορικό Μουσείο Ηρακλείου**, διαθέτει σημαντικές συλλογές του Παλαιοχριστιανικού και Μεσαιωνικού πολιτισμού, αντικείμενα λαϊκής τέχνης, ενθυμήματα του Νίκου Καζαντζάκη καθώς και ο πίνακας «Βάφτιση» του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου.
- **Χώρος Ιστορίας και μνήμης στην πόλη του Ηρακλείου** (Στοά Μακάσι).
- **Μουσείο Φυσικής Ιστορίας**, περιλαμβάνει χώρους με εκθέματα επιστημονικής αξίας, αίθουσες για την διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων.
- **Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη (Μυρτιά)**, απέχει 15 χλμ. από το Ηράκλειο και σ' αυτό βρίσκονται χειρόγραφα και σημειώσεις του συγγραφέα, δείγματα αλληλογραφίας με μεγάλους στοχαστές, πολιτικούς και λογοτέχνες της εποχής του, πρώτες εκδόσεις των έργων του στα ελληνικά και σ' άλλες γλώσσες, σπάνιο φωτογραφικό υλικό, αναμνηστικά από τα ταξίδια του, προσωπικά αντικείμενα, μακέτες, κοστούμια και υλικό από θεατρικές παραστάσεις έργων του, εδώ και στο εξωτερικό, πορτρέτα και γλυπτά με τη μορφή του, δεκάδες ξενόγλωσσες εκδόσεις έργων του, όλα κειμήλια, που ζωντανεύουν τη μνήμη και προβάλλουν το έργο και την προσωπικότητα του Νίκου Καζαντζάκη (Επίσημη Ιστοσελίδα Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη. 2015)

- **Μουσείο παραδοσιακών οργάνων (Χουδέτσι)** στεγάζει μουσικές δραστηριότητες, στο χωριό Χουδέτσι (20 χλμ. Από το Ηράκλειο) υπό την καλλιτεχνική διεύθυνση του Ross Daly, διοργανώνεται ετήσιο μουσικό φεστιβάλ ενώ υπάρχει μόνιμη έκθεση παραδοσιακών μουσικών οργάνων από όλο τον κόσμο, τα οποία αποτελούν τεκμήρια των κοινωνικών, ιστορικών και πολιτισμικών εκφάνσεων των χωρών προέλευσης (www.destinationcrete.gr).

3.2 Ανάλυση αγαθού

Παρακάτω πρόκειται να παρουσιαστούν, τα στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς που υπάρχουν ήδη στην περιοχή του Ηρακλείου και στην ευρύτερη περιοχή της Π.Ε., τα οποία διακρίνονται σε υποδομές-χώρους όπως προαναφέρθηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο (3.1.4), σε εμβληματικά σημεία και κτίρια της πόλης, ναοί, αρχαιολογικοί χώροι, διαδρομές και πολιτιστικά γεγονότα ή φεστιβάλ. Παρουσιάζονται επίσης διαδρομές, στον τομέα του πολιτισμού και της γαστρονομίας που έχουν υλοποιηθεί με επιτυχία και βρίσκονται σε λειτουργία, ενώ τέλος γίνεται μια αναφορά στον τουρισμό που προσελκύουν οι παραπάνω διαδρομές, ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί και ως δυνητικός τουρισμός για τις πολιτιστικές διαδρομές που προτείνονται στην εν λόγω εργασία. Στο τελευταίο τμήμα του κεφαλαίου, περιλαμβάνεται η ανάλυση SWOT, στην οποία παρουσιάζονται τα πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα, οι ευκαιρίες και απειλές της Π.Ε Ηρακλείου που θα αποτελέσουν βάση για το όραμα και τους στόχους των πολιτιστικών διαδρομών στην περιοχή του Ηρακλείου.

3.2.1 Στοιχεία πολιτισμού

Τα ενετικά τείχη, αποτελούν ένα από τα βασικότερα δημιουργήματα των Ενετών στο νησί και την Μεσόγειο, ενώ στο παρελθόν θεωρούνταν το σημαντικότερο οχυρωματικό έργο του νησιού και χρησιμοποιούνταν για την προστασία της πόλης. Ο σχεδιασμός και η κατασκευή τους έγινε από τον στρατιωτικό μηχανικό της Βενετίας, Michele Sanmicheli (Επίσημη σελίδα Δήμου Ηρακλείου, 2015).

Βρίσκονται περιμετρικά της πόλης του Ηρακλείου, αποτελώντας τον λεγόμενο «περίβολο» και ουσιαστικά περικλείουν μέσα τους το κέντρο της πόλης και

αποτελούνται από επτά προμαχώνες, ήτοι:

- Προμαχώνας Σαμπιονάρα
- Προμαχώνας Βιττούρι
- Προμαχώνας Ιησού
- Προμαχώνας Μαρτινέγκο
- Προμαχώνας Βηθλεέμ
- Προμαχώνας Παντοκράτορα
- Προμαχώνας Αγίου Ανδρέα

και τρεις κύριες πύλες που διατηρούνται έως σήμερα,

- Πύλη Αγίου Γεωργίου ή πύλη Λαζαρέτο
- Πύλη Ιησού (Καινούργια Πόρτα)
- Πύλη Παντοκράτορα (Χανιώπορτα)

(Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου, 2014) .

Η Πύλη Αγ. Γεωργίου ή πύλη Λαζαρέτο, χρησιμοποιούνταν ως πέρασμα για το λιμοκαθαριστήριο ή λαζαρέτο και ήταν από τις σημαντικότερα πύλες του Ηρακλείου. Βρίσκεται στη σημερινή κεντρικότερη πλατεία του Ηρακλείου, «πλατεία Ελευθερίας» και χρησιμοποιείται για εκθέσεις και διάφορες άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Η Καινούρια Πόρτα ή πύλη Ιησού βρίσκεται στη νότια πλευρά του περιβόλου και είναι νεότερη. Διαθέτει επιγραφή στην οποία αναγράφεται το έτος κατασκευής της και το όνομα του δημιουργού της, Mocenigo. Σήμερα ο χώρος, στεγάζει ένα υπαίθριο θέατρο ενώ στο νοτιότερο τμήμα της, στον προμαχώνα του Μαρτινέγκο, βρίσκεται ο τάφος του Νίκου Καζαντζάκη.

Η πύλη Παντοκράτορα ή Χανιώπορτα, βρίσκεται στη δυτική πλευρά του περιβόλου, πήρε το όνομά της από την ανάγλυφη προτομή του Παντοκράτορα και την επιγραφή «OMNI- POTENS» (Παντοκράτωρ στα λατινικά), ενώ μέσω αυτής η Κάντια (όπως ονομαζόταν παλιά το Ηράκλειο) επικοινωνούσε με την Δυτική Κρήτη. Εκτός από τις προαναφερθείσες πύλες υπάρχουν και άλλες μικρότερες με δευτερεύοντα ρόλο εκείνη την εποχή, που διατηρούνται μέχρι σήμερα και φιλοξενούν

κυρίως πολιτιστικές εκδηλώσεις ή στεγάζουν θερινά σινεμά και θέατρα. Ενδεικτικά αναφέρονται οι παρακάτω:

- Πύλη Βιτούρι
- Πύλη Βηθλεέμ
- Στοά Μακάσι

Το Κάστρο ή Κούλες (από το τούρκικο Κουλές), βρίσκεται στην είσοδο του Βενετσιάνικου λιμανιού της πόλης και στην ουσία αποτελεί το φρούριο του Ηρακλείου το οποίο παρείχε προστασία από τις επιδρομές. Σήμερα εκτός από χρήση του ως χώρο επίσκεψης «μουσειακού χαρακτήρα» για το κοινό, το επάνω μέρος του διατίθεται για υπαίθριες θεατρικές ή χορευτικές παραστάσεις.

Η Λότζια, είναι ίσως το ωραιότερο και πιο κομψό κτίριο της πόλης του Ηρακλείου, δημιούργημα του Βενετού, Φραγκίσκο Μοροζίνη και στεγάζεται πολύ κοντά στην ομώνυμη πλατεία «Κρήνη Μοροζίνι» ή πλατεία «Λιονταριών». Στην ενετοκρατία το κτίριο, λειτουργούσε ως τόπος συγκέντρωσης και αναψυχής για τους ευγενείς ενώ από τους εξώστες του ο Δούκας απήλυθε στο λαό τις εξαγγελίες του ή παρακολουθούσε τις εκάστοτε τελετές. Το κτίσμα σήμερα, ύστερα από την αναστήλωση που υπέστη, στεγάζει το Δημαρχείο της πόλης ενώ διαθέτει τμήμα του εσωτερικού του χώρου για την διεξαγωγή παζαριών, φιλανθρωπικών και φιλοζωικών οργανώσεων ή καλλιτεχνικών εκθέσεων.

Ο ναός του Αγίου Τίτου βρίσκεται δίπλα στο κτήριο της Λότζια, στην ομώνυμη πλατεία. Αποτελεί ένα μείγμα ανατολικών και δυτικών στοιχείων αρχιτεκτονικής, καθώς αρχικά κτίστηκε από Βυζαντινούς ενώ υπέστη τροποποιήσεις από τους Βενετούς και τους Τούρκους ενώ αντίστοιχα χρησιμοποιήθηκε ως καθολικός ναός και τζαμί πριν τελικά καταλήξει να λειτουργεί (σήμερα) ως ορθόδοξη εκκλησία. Ο ναός εκτός από το αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον που διαθέτει, ελκύει και επισκέπτες «θρησκευτικού τουρισμού» καθώς εκτός από τις πολύτιμες εικόνες που υπάρχουν στο εσωτερικό του, φυλάσσεται η «ιερή κάρα του Αγίου Τίτου».

Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου βρίσκεται στην πλατεία «Λιονταριών» ή πλατεία «Κρήνης». Δημιουργήθηκε από τους Βενετούς που τον αφιέρωσαν στον προστάτη τους, ωστόσο κατά την άλωση του Ηρακλείου από του Τούρκους μετατράπηκε σε

τζαμί μέχρι την τελική της αποκατάσταση στην ενετική του μορφή, το 1956. Το συγκεκριμένο κτίριο, χρησιμοποιείται σήμερα ως Δημοτική Πινακοθήκη και χώρος φιλοξενίας παροδικών καλλιτεχνικών εκθέσεων, παρουσιάσεις και μουσικών συναυλιών.

Κρήνη Μοροζίνη, είναι δημιούργημα του Φραγκίσκο Μοροζίνι και συναντάται στο κέντρο της πλατείας «Λιονταριών» ή πλατείας «Μοροζίνι» ή πλατείας «Βενιζέλου». Αποτελεί την μικρογραφία της πλατείας του Αγίου Μάρκου στη Βενετία και στο παρελθόν ήταν το κέντρο της βενετσιάνικης «Candia». Πρόκειται ουσιαστικά για ένα κομψότατο σιντριβάνι, που περιλαμβάνει μια κεντρική «λεκάνη» που στηρίζεται στις ράχες τεσσάρων λιονταριών. Το νερό που έτρεχε στο παρελθόν, ερχόμενο από το υδραγωγείο που είχε κατασκευαστεί επίσης από τον Μοροζίνι, κατέληγε σε οκτώ γούρνες που επικοινωνούν μεταξύ τους, στολισμένες η καθεμία με ανάγλυφα σχέδια από την ελληνική μυθολογία. Προς το παρόν δεν κυλά νερό στην συγκεκριμένη κρήνη, ωστόσο γίνονται προσπάθειες επαναλειτουργίας του σιντριβανιού.

Η Κρήνη Πριούλι ή Ντελμάρκου, αποτελεί δημιούργημα του Antonio Priuli και χτίστηκε το 1666. Αποτελεί τη δεύτερη πιο γνωστή κρήνη και βρίσκεται στα νότια της πύλης του Δερματά, στην περιοχή της Αγίας Τριάδας.

Κρήνη Μπέμπο, είναι η παλαιότερη σωζόμενη κρήνη, βρίσκεται στην πλατεία «Κορνάρου», μπροστά από το Βαλιδέ Τζαμί στην κεντρική αγορά του Ηρακλείου. Πήρε το ονομά της από τον ιταλικής καταγωγής δημιουργό της, Ιωάννη Μπέμπο, ο οποίος στόλισε την κρήνη με ενετικά οικοίσημα και ένα ακέφαλο ρωμαϊκό άγαλμα ανδρός.

Πλατεία «Βιτσέντζου Κορνάρου», πήρε το όνομά της από τον κρητικής καταγωγής ποιητή και εκπρόσωπο της Κρητικής Αναγέννησης, Βιτσέντζο Κορνάρο. Την συγκεκριμένη πλατεία κοσμεί σήμερα, η αποτύπωση σε γλυπτό, του γνωστότερου έργου του Κορνάρου, ο «Ερωτόκριτος». Πιο συγκεκριμένα, στο κέντρο της πλατείας, βρίσκεται ο έφιππος Ερωτόκριτος που αποχαιρετά την αγαπημένη του Αρετούσα, ενώ τα πολλά κεφάλια του πρωταγωνιστή και του αλόγου, απεικονίζουν την δραματικότητα της σκηνής του αποχωρισμού.

Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Μηνά, συναντάται στην ομώνυμη πλατεία στο κέντρο της πόλης και αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους και πιο εντυπωσιακούς ναούς του νησιού αν όχι της χώρας. Χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι το «*σταυρικό της σχήμα με τέσσερις ίσες κεραίες*», ο μεγαλοπρεπής τρούλος καθώς και τα δύο εντυπωσιακά μεγάλα κωδωνοστάσια.

Ο Ναός Αγίας Αικατερίνης των Σιναιτών τοποθετείται δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Μηνά, στην ομώνυμη πλατεία, ανήκει στη Σιναϊτική μονή της Αγ. Αικατερίνης, δημιουργήθηκε κατά τη Β' Βυζαντινή περίοδο οπότε χρησίμευε ως πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο. Τα τελευταία χρόνια ο ναός λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κρήτης, ανάμεσα στα οποία είναι έργα της Κρητικής Αναγέννησης όπως εικόνες του Μιχαήλ Δαμασκηνού, συλλογές με εκκλησιαστικά σκεύη, βιβλία, άμφια και αποτοιχισμένες τοιχογραφίες (Παναγιωτάκης, 2005 και Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου, 2014).

Ευρύτερη περιοχή Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου

Στην **Κνωσό**, δημιουργήθηκε και άκμασε ο Μινωικός πολιτισμός, το ανάκτορο του οποίου βρίσκεται στον λόφο Κεφάλα. Το Μινωικό ανάκτορο αποτέλεσε κατά την περίοδο αυτή, βασιλική κατοικία αλλά και διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Ολόκληρο το παλάτι ανακαλύφθηκε το 1930 από τον Βρετανό αρχαιολόγο Άρθουρ Έβανς. Σήμερα το ανάκτορο αποτελεί πόλο έλξης πλήθος τουριστών με ιστορικά, αρχαιολογικά, πολιτιστικά και άλλου είδους ενδιαφέροντα. Η Κνωσός και το Μινωικό ανάκτορο, θεωρούνται διεθνή σημεία αναφοράς της ιστορίας και του πολιτισμού της Κρήτης, ενώ η αναγνωρισιμότητα που λαμβάνουν, για πολλούς θεωρείται ισάξια με αυτήν της Ακρόπολης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της προβολής του νησιού και της Ελλάδας στο υπόλοιπο κόσμο καθώς και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του τόπου.

Πολύ κοντά στην περιοχή της Κνωσού, βρίσκεται το χωριό **Αρχάνες**, το οποίο εκτός του ότι αποτελεί έναν γνωστό παραδοσιακό οικισμό της Κρήτης, διαθέτει το ομώνυμο ανακτορικό συγκρότημα, το μεγαλύτερο προϊστορικό νεκροταφείο του Αιγαίου χώρου στο Φουρνί, τη μινωική έπαυλη με το ληνό (πατητήρι) στο Βαθύπετρο και το ιερό της Ανεμοσπηλιάς.

Η **αρχαία Λύττος ή Λύκτος**, αποτελεί μια από τις πιο ισχυρές πόλεις της Κρήτης, ήταν τμήμα της αποικίας των Σπαρτιατών και βρίσκεται στο σημερινό Καστέλλι Πεδιάδος.

Η **Φαιστός** βρίσκεται στα 62 χιλιόμετρα, νοτιοδυτικά της πόλης του Ηρακλείου, νότια του ποταμού Γεροποτάμου και του αρχαίου Ληθαίου. Υπό τον έλεγχο της Φαιστού βρίσκονταν τα αρχαία λιμάνια των Ματάλων και του Κομμού. Οι ανασκαφές για την ανεύρεσή της ξεκίνησαν το 1900, υπό την ηγεσία των Federico Halbherr και Luigi Pernier και ολοκληρώθηκαν μετά τον πόλεμο. Ανάμεσα στα υπόλοιπα εκθέματα που μπορεί να δει ο επισκέπτης αλλά και τους χώρους στους οποίους μπορεί να ξεναγηθεί, βρίσκεται ο διεθνούς φήμης δίσκος της Φαιστού ο οποίος αποτελεί ένα από τα γνωστότερα μυστήρια της αρχαιολογίας, αφού ο σκοπός της κατασκευής του και το νόημα των όσων αναγράφονται σε αυτόν παραμένουν άγνωστα.

Τρίτο στη σειρά ανάκτορο, είναι αυτό των **Μαλίων**, που χρονολογικά τοποθετείται στην ίδια περίοδο με την Κνωσό και τη Φαιστό, βρίσκεται στην ομώνυμη περιοχή στα ανατολικά του Ηρακλείου (40χλμ.) και διαθέτει αίθουσες τελετών, ιερές κρύπτες και βασιλικά διαμερίσματα, ενώ στα ερείπια της βρέθηκε το, μινωικής τέχνης, χρυσό περιδέραιο με τις μέλισσες (Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου, 2014).

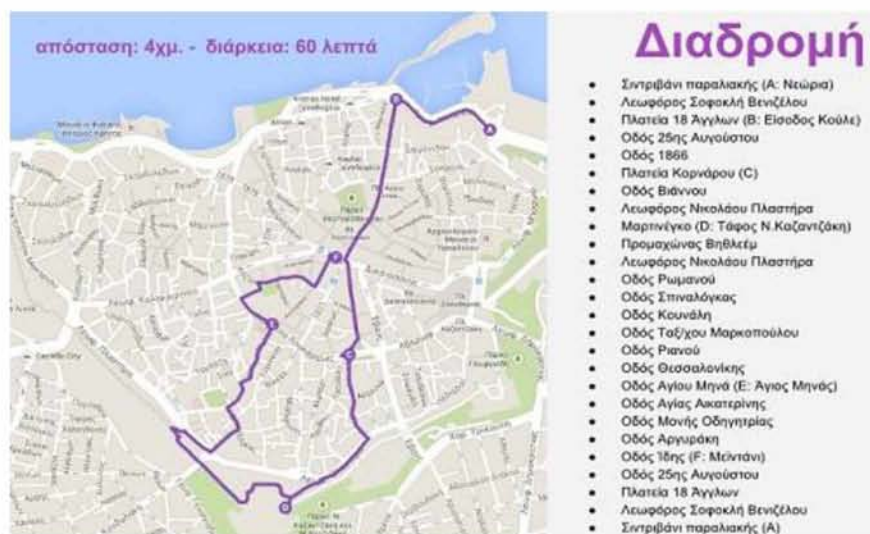
3.2.2 Πολιτιστικές διαδρομές / Πιθανοί ανταγωνιστές

Στο εν λόγω κεφάλαιο παρουσιάζονται παραδείγματα διαδρομών πολιτιστικού κατά κανόνα ενδιαφέροντος, που σχεδιάστηκαν με επιτυχία και τέθηκαν σε λειτουργία τα τελευταία χρόνια, είτε στις πόλεις είτε στην ενδοχώρα της Κρήτης. Η επιλογή αυτών των διαδρομών έγινε κυρίως λόγω του παρόμοιου, τόπου εφαρμογής και περιεχομένου με τις υπό-δημιουργία, πολιτιστικές διαδρομές στην Π.Ε Ηρακλείου, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως συνδυαστικό κομμάτι ή προέκτασή τους αλλά και ανταγωνιστικά καθώς απευθύνονται στην ίδια ομάδα τουριστών. Όπως θα αναλυθεί περαιτέρω στο κεφάλαιο 6, που περικλείει τις προτάσεις για την σύνθεση των πολιτιστικών διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου, η συγκεκριμένη προσπάθεια στοχεύει από την μια στην δημιουργία ενός καινούργιου δικτύου διαδρομών που ενσωματώνει πολιτιστικά στοιχεία από όλο το νομό, από την άλλη δεν περιορίζει τον επισκέπτη σε επίπεδο χώρου και χρόνου, ούτε του αφαιρεί την δυνατότητα συνδυασμού των εν λόγω διαδρομών με τις ήδη υπάρχουσες. Απώτερος στόχος της προσπάθειας αυτής είναι οι διαδρομές να αντιμετωπίζονται ως ένα εμπειρικό τουριστικό προϊόν, το οποίο ο επισκέπτης θα υιοθετήσει, θα επιλέξει και θα προσαρμόζει στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά του

6 βόλτες στην ιστορία του Ηρακλείου

Τα τελευταία χρόνια έχει να αναπτύσσεται στην Κρήτη, ο τομέας των θεματικών διαδρομών με πιο πρόσφατο παράδειγμα την δημιουργία των Πολιτιστικών διαδρομών στην πόλη του Ηρακλείου, υπό την επιμέλεια του Δήμου Ηρακλείου. Οι έξι αυτές διαδρομές πεζοπορίας, υπόσχονται να «παντρέψουν» το παλιό με το σύγχρονο Ηράκλειο, έχουν συγκεκριμένη μετρήσιμη διάρκεια περιήγησης και απευθύνονται κυρίως σε τουρίστες κρουαζιέρας. Για την ξενάγησή τους οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν την αντίστοιχη εφαρμογή στο κινητό ή το tablet τους ή ακόμα να χρησιμοποιήσουν τους ειδικά διαμορφωμένους χάρτες και φυλλάδια.

1η διαδρομή

Χάρτης 3.1: 1^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου. Πηγή: <http://www.cretalive.gr/>

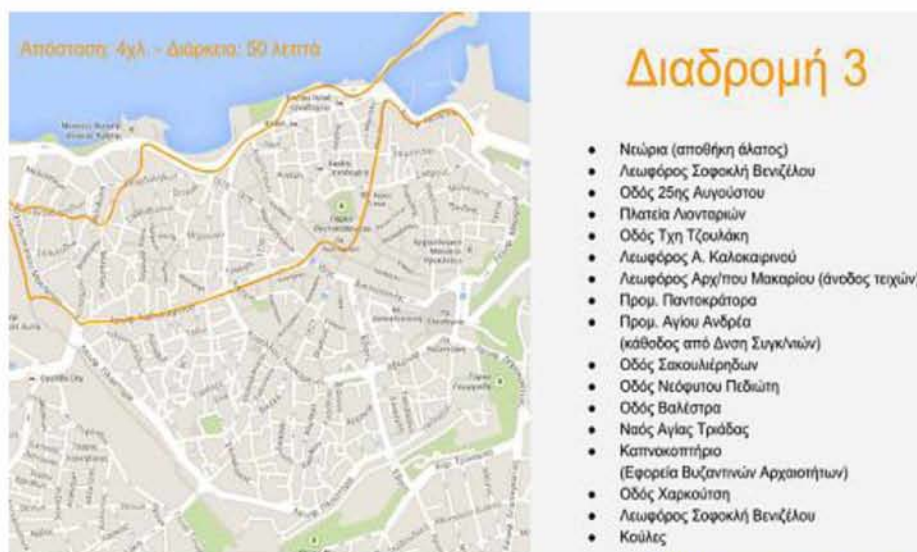
2^η διαδρομή

Χάρτης 3.2: 2^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου. Πηγή: <http://www.cretalive.gr/>

3η διαδρομή

Χάρτης 3.3: 3^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου. Πηγή: <http://www.cretalive.gr/>

4η διαδρομή

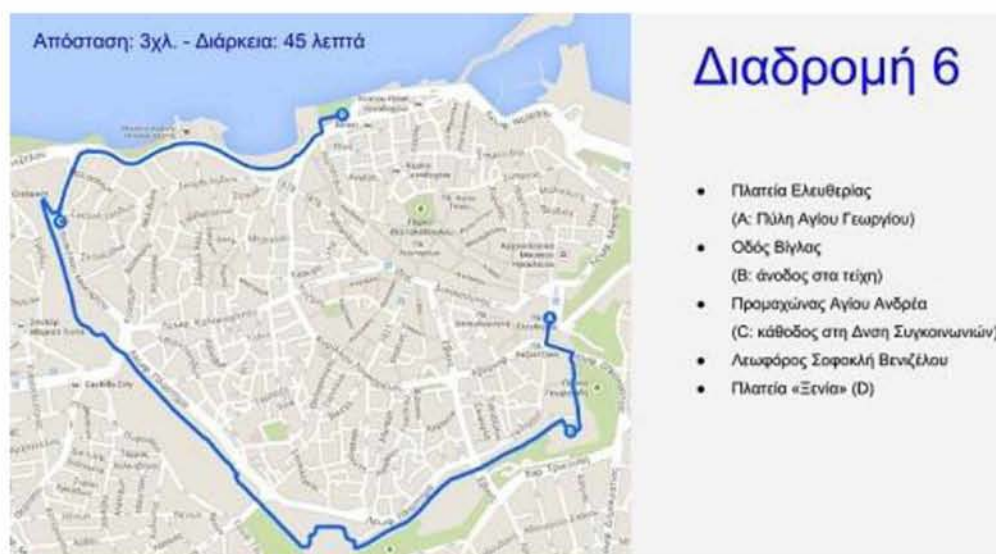
Χάρτης 3.4: 4^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου. Πηγή: <http://www.cretalive.gr/>

5η διαδρομή

Χάρτης 3.5: 5^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου. Πηγή: <http://www.cretalive.gr/>

6η διαδρομή

Χάρτης 3.6: 6^η διαδρομή στην πόλη του Ηρακλείου. Πηγή: <http://www.cretalive.gr/>

Δίκτυο Μονοπατιών Ε4

Το συγκεκριμένο δίκτυο μονοπατιών, διασχίζει εγκάρσια την Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου από τον Ψηλορείτη (δυτικά) έως τη Δίκτη (ανατολικά), περνώντας από τα σημαντικότερα ορεινά τοπία και αξιοθέατα καθώς και τους οικισμούς της περιοχής. Προσελκύει κυρίως φυσιολάτρες, περιπατητικό τουρισμό και τουρίστες εμπειριών.

1^ο μονοπάτι: Ακόλυτα- Ζαρός

2^ο μονοπάτι: πηγές Ανάληψης-οροπέδιο Νίδα- δάσος Ρούβα- λίμνη Βοτόμου

3^ο μονοπάτι: Άνω Αρχάνες- Μυρτιά- Ασπρακοί- Μονή Αγκαράθου

4^ο μονοπάτι: Στέρνες- Αψιδωτή Διάβαση- Μονή Κουδουμά

(www.incrediblecrete.gr)

Δρόμοι κρασιού

Οι δρόμοι του κρασιού της Κρήτης ξεκίνησαν το 2007 αρχικά από το τότε Νομό Ηρακλείου και διαμορφώνονται σε επίπεδο σχεδιασμού από εννιά (9) διαδρομές, που σήμερα συγκροτούν στο σύνολό τους μία ολοκληρωμένη διαδρομή στην οποία περιλαμβάνονται τριάντα (30) επισκέψιμα οινοποιεία. Οι «Δρόμοι του κρασιού» είναι ένα εμπειρικό τουριστικό προϊόν που εξασφαλίζει τη δυνατότητα στον επισκέπτη να γνωρίσει τις οινοπαραγωγικές ζώνες της Κρήτης, να επισκεφθεί οινοποιεία, πολιτιστικά και ιστορικά μνημεία και γραφικούς οικισμούς. Τη διαχείριση των δρόμων του κρασιού έχει αναλάβει το Δίκτυο Οινοποιών που αποτελεί Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρία και μέλη του είναι μικρομεσαίες επιχειρήσεις με αντικείμενο την παραγωγή προϊόντων αμπέλου και οίνου.

Βασικοί στόχοι του δικτύου μεταξύ άλλων είναι η εισροή τουριστών στις οινοποιητικές περιοχές και τις επιχειρήσεις, η προβολή και προώθηση των δρόμων του κρασιού και γενικότερα των οινικών προϊόντων, η διοργάνωση εκδηλώσεων (π.χ. Οινοτικά, Ανοικτές Πόρτες) για την προβολή των οινικών προϊόντων και την εξασφάλιση αυθεντικών εμπειριών στους επισκέπτες των διαδρομών, η σύναψη συνεργασιών με τουριστικά γραφεία για την ενίσχυση της επισκεψιμότητας των διαδρομών και των οινοποιείων, η διασφάλιση ποιότητας των προϊόντων, η ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών μεταξύ των μελών του δικτύου, η αξιοποίηση ευκαιριών του εθνικού και ευρωπαϊκού αναπτυξιακού σχεδιασμού και η αξιοποίηση συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων (Μηλιαράκης, 2011).

Οι «Δρόμοι του κρασιού» στην Κρήτη, και ιδιαίτερα στην Π.Ε Ηρακλείου περιλαμβάνουν τις διαδρομές :

- Ηράκλειο-Αρχάνες- Πεζά- Χουδέτσι
- Χουδέτσι- Προφήτης Ηλίας- Βενεράτο- Δαφνές

Το συνολικό κόστος των παραπάνω διαδρομών, ανέρχεται περίπου στα 50.000 ευρώ.

«Διαδρομές Γεύσεων και Πολιτισμού» Ελλάδα, Ιταλία, Πορτογαλία, Κύπρος

Οι διαδρομές αυτές αφορούν μια διακρατική συνεργασία μεταξύ 15 Ομάδων Τοπικής Δράσης από τέσσερις (Ελλάδα, Ιταλία, Πορτογαλία, Κύπρος) χώρες, με βασική επιδίωξη την ανάπτυξη τοπικών, ενδοπεριφερειακών και διακρατικών δράσεων συλλογικού ενδιαφέροντος, για την επίτευξη συνεργιών και τη δημιουργία ολοκληρωμένων παρεμβάσεων στον τομέα του γαστρονομικού πολιτισμού. Η ιδέα των διαδρομών ανήκει στον εταίρο “CoGal Monte Poro”, ο οποίος ύστερα από διαβούλευση με την Αναπτυξιακή Ηρακλείου, κατέληξαν στη μεταξύ τους συνεργασία και προκήρυξαν διαγωνισμό ανάθεσης του σχεδίου. Το Σχέδιο Ανάπτυξης των διαδρομών, ανατέθηκε ύστερα από διαγωνισμό στην ETAM A.E (Εταιρεία Αναπτυξιακών Μελετών) ενώ η όλη προσπάθεια χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ETAM, 2014). Το συνολικό κόστος των παραπάνω διαδρομών, ανέρχεται περίπου στα 150.000 ευρώ.

Παραδείγματα περιοχών εφαρμογής των «Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού» είναι:

Ελλάδα: 1) Κιλκίς- Ημαθία- Κοζάνη- Φλώρινα

2) Λασιθί- Ηράκλειο- Ρέθυμνο- Χανιά

3) Ζάκυνθος –Κεφαλονιά- Κέρκυρα

Ιταλία: Calabria- Innova- Puglia

Πορτογαλία: BeiraBaixa

Κύπρος: Larnaca

Αξιόλογες περιπτώσεις διαδρομών που έχουν εφαρμοστεί σε άλλες περιοχές της Ελλάδας και θεωρούνται επιτυχημένα παραδείγματα δικτύωσης στον τομέα του πολιτισμού, είναι η περίπτωση των «Δρόμων της Ελιάς» και το παράδειγμα της «Πολιτιστικής Διαδρομής στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου».

«Δρόμοι της Ελιάς»

Οι «Δρόμοι της Ελιάς» βρίσκονται σε λειτουργία από το 1998 και έχουν οργανωθεί από τον ομώνυμο πολιτιστικό οργανισμό. Οι πρώτες διαδρομές που σχεδιάστηκαν αποσκοπούσαν στην ενίσχυση των ελαιοπαραγωγικών περιοχών μέσω της δικτύωσης συνεργατών στις μεσογειακές χώρες και στην από κοινού δημιουργία δραστηριοτήτων με θέμα την ελιά. Με την πάροδο του χρόνου, οι διαδρομές εξελίχθηκαν και χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες:

- Μεγάλες Πολιτιστικές Διαδρομές ανακάλυψης της Μεσογείου της ελιάς (σε ελαιοπαραγωγικές χώρες της Μεσογείου)
Μεγάλης διάρκειας πολιτιστικές διαδρομές (30 μέρες) με 2 διαφορετικές εκδοχές: Ανατολική Μεσόγειος και Δυτική Μεσόγειος
- Μικρές Πολιτιστικές Διαδρομές ανακάλυψης του Πολιτισμού της Ελιάς (σε ελαιοπαραγωγικές περιοχές).
Μικρής διάρκειας πολιτιστικές διαδρομές (1-3 μέρες) που προτείνονται για γκρουπ 15 ατόμων ή και για μεμονωμένους οδοιπόρους. Υπάρχουν 2 ολοκληρωμένες προτάσεις μικρών Πολιτιστικών Διαδρομών, μια στη ΝΔ Πελοπόννησο (Ελλάδα) και μια στην περιοχή Meknes (Μαρόκο).
- Πολιτιστικές Διαδρομές προβολής του πολιτισμού της Μεσογείου της Ελιάς (σε μη ελαιοπαραγωγικές χώρες).
Στις διαδρομές αυτές η επιλογή των προορισμών ποικίλει και είτε συνδέεται με κάποιο γεγονός παγκόσμιας εμβέλειας που σχετίζεται με το ιερό δέντρο της ελιάς (π.χ. Ολυμπιακοί Αγώνες), είτε διενεργείται επ' ωφελεία των ελαιοπαραγωγικών περιοχών της Ελλάδας, της Ευρώπης και της Μεσογείου (π.χ. οι «Ελαιοδρομίες» στις Βαλκανικές χώρες και η «AGORA των Δρόμων της Ελιάς στις Ευρωπαϊκές χώρες») (Δρόμοι της ελιάς, 2015).

«Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου»

Η «Πολιτιστική Διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου», λειτουργεί από το 2013 και περιλαμβάνει την επίσκεψη και ξενάγηση σε πέντε αρχαία θέατρα της περιοχής

- Δωδώνης
- Κασσώπης,
- Γιτάνων
- Νικόπολης
- Αμβρακίας

Στο σύνολό του το έργο δημιουργίας, κόστισε 37.302.000 ευρώ και περιελάμβανε 37 έργα και δράσεις (Διάζωμα, 2015).

3.2.3 Φεστιβάλ/ Πολιτιστικές εκδηλώσεις

Στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου όπως και στο υπόλοιπο νησί, διοργανώνονται σχεδόν κάθε μήνα, με αποκορύφωμα την θερινή περίοδο, πολιτιστικές εκδηλώσεις, πανηγύρια και φεστιβάλ που ενισχύουν την τοπική οικονομία, παράδοση και κουλτούρα. Ο Δήμος Ηρακλείου μάλιστα, από το 1985, έχει ιδρύσει την Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού, Τουρισμού και Ανάπτυξης Ηρακλείου (ΔΕΠΤΑΗ), η οποία αποτελεί αμιγώς δημοτική επιχείρηση και ασχολείται με πολιτιστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Είναι υπεύθυνη για την εκμετάλλευση καταστημάτων τουρισμού και την διαχείριση πολιτιστικών εκδηλώσεων. Ανάμεσα στις πολιτιστικές εκδηλώσεις που αναλαμβάνει κάθε χρόνο η ΔΕΠΤΑΗ είναι, το φεστιβάλ «Ηράκλειο- Καλοκαίρι», «Πολιτιστικοί Αγώνες», «Θερινό Σινεμά Πύλης Βηθλεέμ», «Αποκριάτικες Εκδηλώσεις», «Εκδηλώσεις Χριστουγέννων- Πρωτοχρονιάς» και ανεξάρτητες εικαστικές εκδηλώσεις στην Βασιλική του Αγ. Μάρκου (Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου, 2014).

Φεστιβάλ «Εν Οίκω»

Το «Εν Οίκω», διεξάγεται τα τελευταία καλοκαίρια στην πόλη του Ηρακλείου και πιο συγκεκριμένα στο «πάρκο Γεωργιάδη». Μέσω του συγκεκριμένου αντανάκλαται ο εναλλακτικός τρόπος ζωής αφού στο πάρκο στήνονται σκηνές, διεξάγονται σεμινάρια και προβολές, ομιλίες, συζητήσεις σχετικά με την οικολογία, την αυτάρκεια και την εναλλακτική προσέγγιση της ζωής. Υπάρχουν επίσης πάγκοι με χειροποίητα αντικείμενα, καλλυντικά καθώς και ποικιλία τοπικών προϊόντων.

Αθέατη πόλη

Αποτελεί εγχείρημα της Οργανωτικής Επιτροπής της Αθέατης Πόλης υπό την αιγίδα του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Νομού Ηρακλείου, που έλαβε για πρώτη φορά δράση το 2012 στην περιοχή της Αγίας Τριάδας, με βασικό κίνητρο *«τη μεγάλη αποδοχή και την ευρεία συμμετοχή των πολιτών στις εκδηλώσεις αυτές, φιλοδοξία μας είναι η καθιέρωση του Φεστιβάλ ως θεσμού της πόλης»*. Η ομάδα αυτή παρεμβαίνει εικαστικά στις διάφορες περιοχές που επιλέγει, διοργανώνοντας παράλληλα θεατρικές και μουσικές παραστάσεις ή εικαστικές εκθέσεις (Αθέατη Πόλη, 2015).

The Lakkos Project

Αποτελεί έμπνευση του Αυστραλού καλλιτέχνη, *Mathew Halpin*, που ζεί στην περιοχή τα τελευταία χρόνια. Πρόκειται για εγχείρημα που διεξήχθη στην περιοχή το 2015 για πρώτη φορά και περιελάμβανε εικαστικές παρεμβάσεις στην γειτονιά (καθαρισμός περιοχής, βάψιμο σπιτιών, φύτευση λουλουδιών) και θεατρική αναβίωση της ζωής του «παλαιού» Λάκκου (www.cretazine.com).

Ευρύτερη περιοχή Π.Ε Ηρακλείου

Φεστιβάλ «Μάταλα»

Τα Μάταλα, αποτελούσαν την δεκαετία του 60', τον αγαπημένο προορισμό των χίπις παγκοσμίως, όπου μπορούσαν να συναντώνται, να διοργανώνουν εκδηλώσεις και να διαμένουν στις σπηλιές που παρείχε το φυσικό τοπίο. Το φεστιβάλ των Ματάλων, με τη μορφή που το γνωρίζουμε σήμερα, ξεκίνησε το 2011, από τον Arn Strohmeyer (Ζουμπουλάκης, 2014).

Το τριήμερο αυτό φεστιβάλ, διεξάγεται μέσα Ιουνίου, απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες και φιλοξενεί πάνω από 200 καλλιτέχνες, μουσικούς και λόγιους. Σήμερα αποτελεί έναν από τους κορυφαίους θεσμούς του Δήμου Φαιστού ενώ γνωρίζει όχι μόνο εθνική αλλά και διεθνή ανταπόκριση. Υπεύθυνοι για την διοργάνωση και λειτουργία του φεστιβάλ είναι ο Δήμος Φαιστού, Μάταλα Φεστιβάλ, Μάταλα Μονομετοχική ΑΕ. και ο Πολιτιστικός Σύλλογος Πιτσιδίων Ματάλων (Απογραφικό Δελτίο «Μάταλα», 2012).

Φεστιβάλ «Χουδετσίου»

Το Χουδέτσι, είναι χωριό του Δήμου Καζαντζάκη, ανήκει στο Νομό Ηρακλείου ενώ απέχει από την πρωτεύουσα του νησιού 22 χιλιόμετρα.

Το αυγουστιάτικο μουσικό φεστιβάλ Χουδετσίου, ξεκίνησε το 2009 με πρωτοβουλία του μουσικού RosDaly και διοργανώνεται στα δρομάκια, στις πλατείες και το μουσείο του χωριού. Όπως τονίζει ο ιδρυτής του στην επίσημη ιστοσελίδα του φεστιβάλ, το γεγονός αυτό δεν έχει εμπορικό χαρακτήρα, στηρίζεται στην αφιλοκερδή συμμετοχή των καλλιτεχνών ενώ η χρηματοδότηση προέρχεται από τις εκάστοτε χορηγίες και τα έσοδα του φεστιβάλ (Houdetsi Music Festival, 2014-2015).

Στο φεστιβάλ συμμετέχουν κάθε χρόνο περίπου 200 καλλιτέχνες από όλο τον κόσμο, αφού κύριος στόχος του φεστιβάλ είναι οι επισκέπτες να ακούσουν σπάνια, αυθεντικά και κυρίως ποιοτικά μουσικά ακούσματα έτσι όπως αποδίδονται από κορυφαίους μουσικούς και να έρθουν σε επαφή μαζί τους σε κλίμα μιας απλής και φιλικής συνάντησης (Houdetsi Music Festival, 2014-2015). Το ενδιαφέρον ωστόσο με το συγκεκριμένο γεγονός είναι οι κοινωνικές επιπτώσεις που επιφέρει τόσο στους κατοίκους του χωριού όσο και στους επισκέπτες γενικότερα, καθώς φέρνει κοντά διαφορετικούς ανθρώπους, πολιτισμούς, κουλτούρες, ελπίζοντας στην μεταξύ τους γνωριμία, εξάλειψη του ρατσισμού και των στερεοτύπων που τυχόν υπάρχουν για διάφορες εθνικότητες.

Φεστιβάλ στο «Θραψανό»

Το Θραψανό , αποτελεί ένα από τα παλαιότερα και πιο σημαντικά αγγειοπλαστικά κέντρα της Κρήτης, παράδοση την οποία τιμούν οι κάτοικοι του χωριού την ημέρα της Αγίας Μαρίνας(17 Ιουλίου), διοργανώνοντας ένα τριήμερο γλέντι. Εκτός από την επαφή με τον παραδοσιακό οικισμό, τις επιγραφές από την Γερμανική κατοχή, την μουσική και το κρητικό φαγητό, ο επισκέπτης θα έχει την δυνατότητα να δοκιμάσει τις δεξιότητές του στον τροχό και την αγγειοπλαστική.

Τα «Ξανθουδίδια»

Διοργανώνονται από τον πολιτιστικό σύλλογο Αβδού κάθε καλοκαίρι περιλαμβάνουν εκδηλώσεις χορού, με παραδοσιακά Κρητικά γλέντια και ντόπια φαγητά. (www.cretazine.gr)

Θέατρο Αγρών

Στο Θέατρο των Αγρών, διεξάγονται τα τελευταία δέκα χρόνια διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, κυρίως συναυλίες, στο χωριό Κυπαρίσσι, 20 χιλιόμετρα έξω από το Ηράκλειο. Είναι αμφιθεατρικά κτισμένο με θέα το φρούριο Ρόκα, ενώ αποτελεί τόπο συνάντησης και επικοινωνίας μεταξύ *«εμπνευσμένων ντόπιων και ξένων καλλιτεχνών και δημιουργών»*. Η προσέλευση του κόσμου αυξάνεται ετησίως ενώ το εισιτήριο παραμένει προαιρετικό (Το Θέατρο των Αγρών, 2015).

Η Γιορτή Κρασιού Δαφνών

Η Γιορτή του Κρασιού, διεξάγεται στο χωριό Δαφνές το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιουλίου και είναι αφιερωμένη στο τοπικό κρασιά και τα κρητικά εδέσματα. Μάλιστα το συγκεκριμένο χωριό συγκαταλέγεται στις τρεις ζώνες V.Q.P.R.D, (Οίνοι Ποιότητας Παραγόμενοι σε Καθορισμένη Περιοχή), στα Πεζά, τις Δαφνές και τις Αρχάνες, με πλήθος οινοποιεία και μουσεία του οίνου (Περιφέρεια Κρήτης, 2013).

3.3 Ανάλυση αγοράς

3.3.1 Ομάδες στόχοι

Βασικό σημείο αναφοράς αποτελεί η παραδοχή πως οι «Πολιτιστικές Διαδρομές» θα απευθύνονται σε τουρίστες όλων των ηλικιών και όχι μόνο σε πολιτιστικούς τουρίστες, αλλά ταυτόχρονα σε διαφορετικές ομάδες επισκεπτών και κατά συνέπεια θα πρέπει να εξασφαλίζεται η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ικανοποίηση διαφορετικών αναγκών- κινήτρων. Οι δυνητικοί επισκέπτες χρήστες των θεματικών διαδρομών διακρίνονται στις εξής μεγάλες ομάδες – κατηγορίες :

3.3.2 Μαζικοί τουρίστες

Αναφερόμαστε στους τουρίστες εκείνους που βασικό κίνητρο της επίσκεψής τους είναι καταρχήν η ξεκούραση και η παραμονή τους σε θέρετρα και περιοχές που καλύπτουν το θέμα «ήλιος,θάλασσα,φαγητό». Εκτιμάται ότι σημαντικό ποσοστό των επισκεπτών αυτών, εκτός από τις συνηθισμένες δραστηριότητες, ενδιαφέρονται να πραγματοποιήσουν έστω μια σύντομη επίσκεψη στην ενδοχώρα προκειμένου να εμπλουτίσουν τη διαμονή τους δοκιμάζοντας το φημισμένο τοπικό προϊόν. Επί της ουσίας αναφερόμαστε σε «περαστικούς επισκέπτες» (Σιγάλα και Χρήστου 2014).

3.3.3 Τουρίστες εμπειριών

Η ομάδα αυτή διαφέρει από την προηγούμενη σε ποιοτικά χαρακτηριστικά. Πρόκειται για συστηματικούς περιηγητές οι οποίοι χρησιμοποιούν τις συγκεκριμένες διαδρομές για την καλύτερη «ανάγνωση» των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής που επισκέπτονται. Ενδιαφέρονται να επισκεφθούν την ύπαιθρο, να γνωρίσουν τα ιδιαίτερα στοιχεία της περιοχής που συνδέονται με το εκάστοτε θέμα, στην περίπτωση της γαστρονομίας, τα τοπικά προϊόντα και τρόφιμα, τα παραδοσιακά εδέσματα, τη ρακή, τη διαδικασία παρασκευής προϊόντων και γενικότερα να αποκτήσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για την περιοχή (Σιγάλα και Χρήστου 2014).

3.3.4 Πολιτιστικός τουρισμός

Ως πολιτιστικός χαρακτηρίζεται ο τουρισμός που πραγματοποιεί τουριστικά ταξίδια, τα οποία γίνονται με κυρίαρχο κίνητρο την αναζήτηση διαφορετικών δραστηριοτήτων και εμπειριών σχετικές με τον πολιτισμό, όπως η συμμετοχή σε φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις, γνωριμία με την ιστορία και την παράδοση τόπων και χωρών, επίσκεψη σε περιοχές με παραδοσιακά δομημένο περιβάλλον, επίσκεψη σε

πολιτιστικά μνημεία και μουσεία, γνωριμία με τα τοπικά ήθη και έθιμα καθώς και με την τοπική γαστρονομία (Κοκκώσης κ.α. 2011:196).

3.3.5 Φεστιβαλικός τουρισμός

Όπως προαναφέραμε, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αύξηση στη διοργάνωση και φιλοξενία φεστιβάλ τόσο στα μεγάλα όσο και στα μικρότερα αστικά κέντρα. Η αύξηση αυτή συνεπάγεται την δημιουργία μιας κατηγορίας τουρισμού που απευθύνεται και αναζητά τέτοιες διοργανώσεις και φεστιβάλ, ο λεγόμενος «τουρισμός των γεγονότων» ή «φεστιβαλικός τουρισμός», όπως μεταφράζεται στα ελληνικά ο αγγλικός όρος “*event tourism*”.

Ο αγγλικός όρος «*event tourism*» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1987 όταν η υπηρεσία της Νέας Ζηλανδίας (New Zealand Tourist and Publicity Department), ανέφερε πως “ο φεστιβαλικός τουρισμός είναι ένας σημαντικός και γρήγορα αναπτυσσόμενος παράγοντας στο διεθνή τουρισμό”. Σήμερα ο τουρισμός των φεστιβάλ συναντάται σε όλα τα σχεδιασμένα φεστιβάλ και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού μάρκετινγκ των γεγονότων. Όπως σε όλα τα είδη τουρισμού, έτσι και ο «φεστιβαλικός» πρέπει να ειπωθεί από την πλευρά της αγοράς και της ζήτησης. Πιο συγκεκριμένα, απαιτείται ο πελάτης να ενημερώνεται για το ποιά φεστιβάλ υπάρχουν στην πόλη που πρόκειται να επισκεφθεί, πού, πότε και για ποιο λόγο διοργανώνονται. Πρέπει επίσης να υπάρχει ενημέρωση για τις δραστηριότητες που υπάρχουν στην πόλη παράλληλα με το φεστιβάλ, τα ίδια τα φεστιβάλ να προβάλλουν αυτές τις δραστηριότητες και να συμβάλλουν στην θετική προβολή τόσο των ιδίων των γεγονότων όσο και της πόλης στην οποία φιλοξενούνται. Από την άλλη πλευρά, οι πόλεις φιλοξενίας, θα πρέπει να προωθούν τα φεστιβάλ με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Ο Getz τέλος, καταλήγει πως είναι πολύ δύσκολο να προσδιορίσει κανείς με ακρίβεια τί είναι τουρισμός των φεστιβάλ. Παρ’ όλα αυτά, το μόνο σίγουρο είναι πως τόσο ο «φεστιβαλικός» όσο και ο τουρισμός των ειδικών γεγονότων είναι απαραίτητοι για την ύπαρξη και την κατανόηση της τουριστικής εμπειρίας (Getz, 2008:405-406).

3.4 Ανάλυση SWOT

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα, οι ευκαιρίες και οι απειλές που συναντώνται στην Π.Ε Ηρακλείου, βάση των οποίων ευνοείται ή όχι η δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών στην εν λόγω περιοχή.

Πλεονεκτήματα	Μειονεκτήματα
<ul style="list-style-type: none"> Μεγάλο αστικό κέντρο (Ηράκλειο) Εκπαιδευτικά ιδρύματα Καταρτισμένο, πολύγλωσσο εργατικό δυναμικό Ισχυρός πρωτογενής και τριτογενής τομέας Υψηλοί οικονομικοί δείκτες, Α.Ε.Π Στήριξη τοπικής αγοράς Κομβική Γεωγραφική θέση Αεροδρόμιο Εύκρατο κλίμα Εμπορικό, επιβατικό λιμάνι Μεγάλο οδικό δίκτυο Πρόσβαση σε απομακρυσμένες περιοχές Αναπτυγμένο δίκτυο μεταφορών Ξενοδοχειακές υποδομές Κνωσός, Φαιστός Πλούσιο πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον Κρήτη, ισχυρός τουριστικός προορισμός Συνεχής αύξηση τουρισμού Χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς Πολιτιστικές εκδηλώσεις Χρηματοδοτικές ευκαιρίες	<ul style="list-style-type: none"> Αρνητική οικονομική συγκυρία Συγκέντρωση πληθυσμού στα αστικά κέντρα Αποδυνάμωση υπαίθρου Έλλειψη επενδύσεων στην ενδοχώρα Αποδυνάμωση μικρών επιχειρήσεων Αύξηση μεγάλων βιομηχανιών Αύξηση ανεργίας Εξάρτηση από μαζικό τουρισμό Έλλειψη σχεδίου προστασίας κληρονομιάς Μη επαρκής προβολή πολιτιστικών αγαθών Έλλειψη καινοτόμων παρεμβάσεων Χαμηλή επισκεψιμότητα το χειμώνα Κόστος στην υλοποίηση νέων υποδομών Γραφειοκρατία Κακό οδικό δίκτυο Άναρχη οικοδόμηση Περιβαλλοντική υποβάθμιση Απουσία φορέων διαχείρισης τουριστικών προορισμών

Ευκαιρίες	Απειλές
<ul style="list-style-type: none"> • Νέα καταναλωτικά πρότυπα • Αξιοποίηση- Δικτύωση πολιτιστικών αγαθών • Στροφή στο περιβάλλον και πολιτισμό • Εναλλακτικές μορφές τουρισμού • Παραδοσιακά προϊόντα • Αξιοποίηση νέων τεχνολογιών • Αναβάθμιση υφιστάμενων υποδομών • Προσέλκυση επενδυτών • Αύξηση ανταγωνιστικότητας • Προβολή στο εξωτερικό • Ευρωπαϊκά χρηματοδοτικά προγράμματα • Ανάπτυξης συνεργασίας με γειτονικές χώρες • Προσέλκυση αεροπορικών εταιρειών χαμηλού κόστους • Εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα 	<ul style="list-style-type: none"> • Ερήμωση απομακρυσμένων περιοχών • Συρρίκνωση παραδοσιακών κλάδων/ προϊόντων και υπηρεσιών • Έντονος ανταγωνισμός • Υπέρβαση φέρουσας ικανότητας • Συρρίκνωση τουριστικής περιόδου • Οδική ασφάλεια • Αύξηση κόστους μεταφορών • Πολιτική αστάθεια • Απρόβλεπτα γεγονότα

Πίνακας 3.6: Ανάλυση SWOT. **Πηγή:** Ιδία επεξεργασία

Η Π.Ε Ηρακλείου, φιλοξενεί – διαθέτει το διοικητικό και εμπορικό κέντρο του νησιού και ένα από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας. Διαθέτει, πλήθος εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, το δεύτερο σε κίνηση αεροδρόμιο της χώρας, ισχυρό εμπορικό και επιβατικό λιμάνι διεθνούς εμβέλειας, μεγάλο οδικό δίκτυο και ακτογραμμή, σύγχρονες υποδομές μεταφορών, ξενοδοχειακά συγκροτήματα και ένα πλούσιο πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον. Όλα τα παραπάνω μαζί με την κομβική γεωγραφική της θέση που διευκολύνει την ύπαρξη εμπορικών συνεργασιών καθώς και το εύκρατο κλίμα που διαθέτει, ενισχύουν το ανταγωνιστικό της προφίλ, με αποτέλεσμα η Π.Ε. Ηρακλείου γενικά και ειδικά να θεωρείται ένα ισχυρό οικονομικό κέντρο και να κατατάσσεται στις πρώτες θέσεις τουριστικών προορισμών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε επίπεδο πολιτισμού, η περιοχή διαθέτει πλήθος πολιτιστικών στοιχείων, τα οποία με την κατάλληλη διαχείριση μπορούν να επιφέρουν ποικίλες θετικές επιπτώσεις σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, προσελκύοντας νέους επισκέπτες και ενισχύοντας το εισόδημα των κατοίκων, αντίστοιχα. Η στροφή προς το φυσικό περιβάλλον και τον πολιτισμό με την παράλληλη αξιοποίηση υφιστάμενων πόρων, την ενασχόληση με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και την διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών της περιοχής μέσω

της προστασίας, ανάδειξης και δικτύωσης τους, αξιοποιώντας τα ανάλογα Ευρωπαϊκά προγράμματα, μπορούν να αποτελέσουν ιδέες εναλλακτικών δράσεων προς όφελος της τοπικής ανάπτυξης. Παράλληλα, η ενασχόληση με τις παραπάνω δραστηριότητες και την τοπική παραγωγή παρουσιάζονται ως πιθανές λύσεις στην αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, της αύξησης της ανεργίας, της αποκέντρωσης, της πληθυσμιακής ερήμωσης οικισμών, της αποδυνάμωσης μικρών τοπικών επιχειρήσεων και της μείωσης του τουρισμού κατά τη χειμερινή περίοδο. Ωστόσο, η έλλειψη στρατηγικού σχεδίου προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς ή μη επαρκής προβολή πολιτιστικών αγαθών, η έλλειψη καινοτομιών, το κόστος στην υλοποίηση νέων υποδομών, η μη αξιοποίηση των χρηματοδοτήσεων από ευρωπαϊκά προγράμματα, μπορεί να αποτελέσουν ανασταλτικούς παράγοντες στην διαδικασία ουσιαστικής αξιοποίησης και ανάπτυξης, με αρνητικές συνέπειες για τους ντόπιους κατοίκους, την τουριστική δραστηριότητα και την ανάπτυξη του τόπου.

4. Έρευνα πεδίου σε φορείς και επαγγελματίες της Π.Ε Ηρακλείου

Το παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει την ποιοτική έρευνα και πιο συγκεκριμένα τις κατ'ιδίαν συνεντεύξεις, που έγιναν για σκοπό της εν λόγω εργασίας με στόχο να αξιολογηθούν και να αναδειχθούν οι απόψεις των ερωτηθέντων γύρω από την ύπαρξη πολιτιστικών αγαθών στην περιοχή, η ανάγκη δημιουργίας πολιτιστικών διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου, η επίδραση που θα έχουν στην τοπική κοινωνία, ο ρόλος των τοπικών φορέων, η θέση των εργαζόμενων στον τομέα πολιτισμού και τουρισμού, τα προβλήματα στην εκπόνηση του εν λόγω έργου, οι προσωπικές τους ιδέες, προσδοκίες και απόψεις.

4.1 Ερωτήσεις συνεντεύξεων

Οι ερωτήσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των ημι-δομημένων συνεντεύξεων ήταν ερωτήματα γνώμης καθώς και υποθετικές ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, έτσι ώστε ο συνεντευξιζόμενος να είναι σε θέση να απαντήσει σε αυτές χωρίς κανένα περιορισμό στη σκέψη και τις απαντήσεις του. Τα ερωτήματα των συνεντεύξεων που διατυπώθηκαν είναι τα εξής:

1. Πώς σας φαίνεται η ιδέα/ αν συμφωνείτε ή διαφωνείτε/ κατά πόσο σας φαίνεται πραγματοποιήσιμη.
2. Υπάρχουν στην Π.Ε Ηρακλείου στοιχεία- μνημεία- χώροι – δράσεις πολιτισμού, ικανά να στηρίζουν πολιτιστικές διαδρομές; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
3. Υπάρχουν τουρίστες με ανάλογα ενδιαφέροντα στην Π.Ε Ηρακλείου;
4. Είναι η τοπική κοινωνία σε θέση να ανταποκριθεί σε αυτές τις προοπτικές/προκλήσεις;
5. Ποιοι παράγοντες/εμπόδια μπορούν να συμβάλλουν αρνητικά στην υλοποίηση των πολιτιστικών διαδρομών;
6. Έχετε κάποια ιδέα/ πρόταση για τις διαδρομές; Τι θα μπορούσε να συμπεριληφθεί;

Οι παραπάνω ερωτήσεις, απαντούν στις απαιτήσεις της ποιοτικής έρευνας, καθώς ο αριθμός τους είναι μονοψήφιος, αφορούν συγκεκριμένα, ειδικά θέματα που συνδέονται με το κεντρικό ερευνητικό ζήτημα, τα ερωτήματα είναι ημι-δομημένα αλλά με πολύ συγκεκριμένους στόχους κατά την διαδικασία επεξεργασίας των απαντήσεων και εξαγωγής συμπερασμάτων. Επιπλέον αντίστοιχες ερωτήσεις, με παρόμοια θεματική και αριθμό ερωτήσεων, παρουσιάστηκαν και στα παραδείγματα από την διεθνή εμπειρία που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 1 (“Eastern Viking Forum II”, “Buddha’s Footprint Pilgrimage Route”, “Camino de Santiago” και το παράδειγμα της πόλης Saida στο Λίβανο).

4.2 Συμμετέχοντες

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο Ηράκλειο Κρήτης, τον Σεπτέμβριο του 2015, συμμετείχαν 15 ερωτηθέντες από διαφορετικούς επαγγελματικούς κλάδους αλλά σχετικούς με τον πολιτισμό και τον τουρισμό. Πιο συγκεκριμένα:

Τοπικοί φορείς

- Πλεύρη Α. *Αντιδήμαρχος Δήμου Ηρακλείου*
- Αναστασάκης Γ. *Αντιδήμαρχος Πολεοδομίας Δήμου Ηρακλείου*
- Ροδιτάκης Χ. *Πρώην Δήμαρχος Δήμου Επισκοπής*

Επαγγελματίες που έχουν αναλάβει παρόμοια έργα

- Δρακωνάκης Ν. *ETAM A.E., «Δρόμοι κρασιού», «Διαδρομές γεύσεων και πολιτισμού»*
- Σωπασή Γ. *ETAM A.E., «Δρόμοι κρασιού»*
- Κατσαράκη Ε. *Αναπτυξιακή Ηρακλείου, «Διαδρομές γεύσεων και πολιτισμού», «ο Πολιτισμός ως εργαλείο ανάπτυξης της Νησιωτικής Ελλάδος»*
- Πετράκης Γ. *Αρχιτέκτονας, ««Δρόμοι κρασιού»*
- Μαυρόκωστα Χ. *σπηλαιολόγος, συνοδός περιπατητικών, αναρριχητικών, σπηλαιολογικών διαδρομών*
- Μηλιαράκη Κ. *Πρόεδρος Ένωσης Τουρισμού Υπαίθρου και Αγροτουρισμού Κρήτης*
- Μηλιαράκης Ν. *Πρόεδρος Δικτύου Οινοποιών Νομού Ηρακλείου, «Δρόμοι κρασιού»*
- Μοχανάκης Κ. *Προϊστάμενος πληροφορικής– επικοινωνιών Δήμου Ηρακλείου*

- Χαριτόπουλος Β. Αρχαιολόγος
- Ρονιώτης Α. Δημιουργός www.cretanbeaches.gr και www.mycreteguide.gr
- Νικολιδάκη Κ. Αρχαιολόγος Δήμου Ηρακλείου
- Διαλυνά Δ. Υπάλληλος στο *touristpoint* Δήμου Ηρακλείου
- Daly R. Μουσικός, δημιουργός του Λαβύρινθου (μουσείο και εργαστήριο μουσικών οργάνων), στο Χουδέτσι, βασικός συντελεστής στην δημιουργία του Φεστιβάλ Χουδετσίου.

4.3 Αιτιολόγηση επιλογής συμμετεχόντων

Οι λόγοι που επιλέχθηκαν τα συγκεκριμένα άτομα, αναλύονται στο ακόλουθο απόσπασμα. Στην ποιοτική έρευνα όπως έχει αναφερθεί ξανά στο κεφάλαιο 2 της μεθοδολογίας, ο ερευνητής δεν στοχεύει να συγκεντρώσει το μεγαλύτερο δυνατό δείγμα, τυχαίων ανθρώπων με ομοειδή χαρακτηριστικά (ηλικία, επάγγελμα κλπ.) ώστε να δημιουργήσει αντικειμενικά αποτελέσματα, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της ποσοτικής έρευνας. Αντίθετα, στην ποιοτική έρευνα σκοπός είναι η ποιότητα με τη λήψη ενός ειδικού και συγκεκριμένου δείγματος, που θα βοηθήσει τον ενδιαφερόμενο να πραγματοποιήσει μια πιο διεισδυτική, σε βάθος έρευνα και να καταλήξει σε ποιοτικά και συγκεκριμένα συμπεράσματα.

Η ποιοτική δειγματοληψία στηρίζεται σε δύο βασικούς άξονες, την καταλληλότητα και την επάρκεια. Πιο συγκεκριμένα, το δείγμα στην περίπτωση της ποιοτικής έρευνας, θα πρέπει να είναι ικανοποιητικό όχι σε επίπεδο ποσότητας αλλά ποιότητας, στην παροχή δηλαδή συγκεκριμένων πληροφοριών και όσο το δυνατόν πιο σχετικών με το προς ερεύνηση θέμα, ώστε να συλλεχθούν οι απαραίτητες πληροφορίες για το ερευνητικό ζήτημα. Στις περισσότερες περιπτώσεις το ποιοτικό δείγμα είναι μονοψήφιος ή διψήφιος αριθμός (Morse και Field, 1996).

Ένα μεγάλο δείγμα μπορεί να επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις σε σχέση με την εγκυρότητα των απαντήσεων, καθώς όσο ο αριθμός των συμμετεχόντων αυξάνεται, χάνονται στοιχεία όπως υποκειμενικά και εξατομικευμένα χαρακτηριστικά που θεωρούνται απαραίτητα για την ποιοτική έρευνα. Επιπλέον το δείγμα που επιλέγεται, στην περίπτωση της ποιοτικής έρευνας χαρακτηρίζεται ως *purposive sampling*, καθώς επιλέγεται σκόπιμα από τον ερευνητή ο οποίος θεώρησε πως τα εν λόγω

άτομα έχουν την εμπειρία, τη γνώση και τα χαρακτηριστικά εκείνα που θεωρεί ο ίδιος κατάλληλα και ικανά να παράγουν τα συγκεκριμένα συμπεράσματα που επιζητά. Το δείγμα εν κατακλείδι επιλέγεται όχι με αντικειμενικές και τυχαίες τεχνικές, αλλά με βάση την υποκειμενική γνώση του ερευνητή για τα χαρακτηριστικά του δείγματος (Mantzoukas, 2004).

4.4 Διαδικασία ανάλυσης απαντήσεων

Η διαδικασία η οποία θα ακολουθηθεί για την ανάλυση των απαντήσεων περιλαμβάνει συνοπτικά τα εξής βήματα:

1. Αυτούσιο κείμενο της συνέντευξης
2. Κωδικοποίηση του κειμένου-εντοπισμός διαφορών και ομοιοτήτων
3. Συμπύκνωση όμοιων κωδικών σε θεματικές ενότητες
4. Παραγωγή συμπερασμάτων βάση της σύνδεση των θεματικών ενότητων με την ευρύτερη βιβλιογραφία (Mantzoukas, 2004)

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, οι ερωτήσεις που πραγματοποιήθηκαν στις συνεντεύξεις, κωδικοποιήθηκαν και δημιούργησαν τις εξής θεματικές ενότητες:

- Πραγματοποιήσιμη ιδέα
- Πολιτιστικά στοιχεία Π.Ε Ηρακλείου
- Τουρίστες Π.Ε Ηρακλείου
- Τοπική στήριξη
- Αρνητικοί παράγοντες
- Ιδέες για διαδρομές

4.5 Καταγραφή και αξιολόγηση απαντήσεων

Οι απαντήσεις που δόθηκαν με βάση τις παραπάνω θεματικές ήταν:

- **Η ιδέα φαίνεται πραγματοποιήσιμη**, καθώς στο νησί έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία και άλλες οι διαδρομές, οι οποίες έλαβαν υποστήριξη και συμμετοχή από τους τουρίστες και κυρίως από την τοπική κοινωνία. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η σαφής και ακριβής διατύπωση των προτάσεων.
- Τα **πολιτιστικά στοιχεία Π.Ε Ηρακλείου**, που αναφέρθηκαν τις περισσότερες φορές κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων είναι τα **μουσεία** της περιοχής, στοιχεία **Μινωϊκής Κρήτης, ενετικά τείχη, ναοί, διαδρομές και φεστιβάλ εντός και εκτός πόλης, πανηγύρια, τοπικά προϊόντα, Κρητική διατροφή, παλιά πόλη Ηρακλείου** (εντός τειχών).
- Σχετικά με τον **τουρισμό της Π.Ε Ηρακλείου**, οι ερωτώμενοι προβάλλοντας τη λέξη «δυστυχώς» στις απαντήσεις τους, δήλωσαν πως αποτελείται κυρίως από **μαζικό τουρισμό**, που έχει συνδυάσει το νησί με το τρίπτυχο «ήλιος, φαγητό, θάλασσα», ενώ τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια άνοδος στον τομέα του **θρησκευτικού τουρισμού** με επισκέπτες κυρίως από την Ρωσία. Ωστόσο, όπως τονίστηκε, γίνεται **προσπάθεια προσέλκυσης εναλλακτικού τουρισμού** με την παράλληλη δημιουργία σχετικών διαδρομών και δράσεων, με θετικά έως τώρα δείγματα.
- Οι ερωτώμενοι **συμφώνησαν στην στήριξη που μπορεί να παρέχει η τοπική κοινωνία** απέναντι στην προσπάθεια διαχείρισης και προβολής του πολιτισμού μέσω των διαδρομών, γεγονός που επιβεβαιώνεται και την επιτυχή εφαρμογή παραδειγμάτων αντίστοιχων διαδρομών στο νησί, που βρίσκονται σε λειτουργία τα τελευταία χρόνια. Υπάρχουν μάλιστα και οι υποδομές στήριξης μιας τέτοιας προσπάθειας καθώς και ειδικά **κονδύλια από την Ευρωπαϊκή Ένωση**, αρκεί **η πρόταση** που θα κατατεθεί όπως τονίστηκε **να είναι σαφής** και όχι ένα απλό όραμα.
- Στο κομμάτι των **παραγόντων** που μπορούν να συμβάλλουν **αρνητικά** στην υλοποίηση των διαδρομών, οι περισσότεροι συμφώνησαν πως ένα από τα βασικά προβλήματα είναι η **έλλειψη χρηματοδότησης** και η **γραφειοκρατία** στην αξιοποίηση Ευρωπαϊκών κονδυλίων και προγραμμάτων, **απουσία καινοτομίας** ενώ το κυριότερο πρόβλημα είναι η **υποβάθμιση των ιδίων**

μνημείων και η αδιαφορία που παρατηρείται από τους ντόπιους κατοίκους.

- Τέλος, στην ερώτηση για τις **προσωπικές προτάσεις/ιδέες** που μπορούσαν να συμπεριληφθούν στις διαδρομές, οι επικρατούσες ήταν **ο αρχαίος πολιτισμός της Κρήτης, Μινωικά ανάκτορα, Βυζαντινή εποχή, Κρητική Σχολή, Κρητική διατροφή, Ιστορία νησιού, πρόσωπα όπως Δαμασκηνός, Κορνάρος, Καζαντζάκης, Θεοτοκόπουλος, Χατζιδάκις, μουσικά φεστιβάλ, δίκτυο μουσείων, παραδοσιακά πανηγύρια και φεστιβάλ, διαδρομές εντός πόλης, ενετικά τείχη, κάστρα Π.Ε Ηρακλείου και τέλος οι πύλες του Δήμου Ηρακλείου**. Τέλος θα ήταν καλό τα παραπάνω στοιχεία να συγκεντρωθούν και να συνθέσουν πολιτιστικές διαδρομές με **ενιαία μορφή**, καθώς μέχρι τώρα υπάρχουν ανεξάρτητες προσπάθειες, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή της είναι **η ύπαρξη χάρτη, σηματοδοτημένο οδικό δίκτυο και πρακτικές προστασίας των μνημείων**.

Τα παραπάνω δεδομένα παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με αυτά που προέκυψαν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Πιο συγκεκριμένα, τα συμπεράσματα από τις δυο έρευνες είναι πως η πολιτιστική κληρονομιά, μπορεί να επιφέρει θετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη μιας περιοχής, λόγω της αυξημένης προσέλκυσης τουριστών και της παράλληλης τόνωσης της τοπικής οικονομίας. Για να επιτευχθεί ωστόσο η παραπάνω στόχευση, είναι βασικό η πολιτιστική κληρονομιά να ενσωματωθεί στο στρατηγικό σχέδιο ανάπτυξης της εκάστοτε περιοχής και να δημιουργηθεί μια σύμπραξη, τοπικών φορέων, ειδικευμένου προσωπικού και ντόπιων κατοίκων, ώστε να συνδυαστούν οι διαφορετικές απόψεις και να υποστηριχθεί η διαδικασία τοπικής ανάπτυξης. Ένα πολύ καλό παράδειγμα που εφαρμόζεται τα τελευταία χρόνια σε περιοχές που θέλουν να ενισχύσουν την πολιτιστική τους ανάπτυξη, αποτελεί η δικτύωση των τοπικών πολιτιστικών πόρων υπό την μορφή διαδρομών. Οι περιοχές, οι ανθρώπινες κοινότητες και εν τέλει οι κάτοικοι που ωφελούνται περισσότερο από τις διαδικασίες αυτές, μέσω της δικτύωσης τους σε ένα ενιαίο σύνολο διαδρομών πολιτισμού είναι τα μικρότερα αστικά κέντρα, επαρχίες, οι παραδοσιακοί οικισμοί και απομακρυσμένα χωριά, καθώς η ομαδοποίηση αυτή ενισχύει την ισόρροπη διάχυση τουριστικού ρεύματος και των επιπτώσεων που επιφέρει.

5. Όραμα και Στόχοι

Η Π.Ε Ηρακλείου και εν γένει η Περιφέρεια Κρήτης, είναι όπως αποδείχθηκε από την εκτενή ανάλυση που προηγήθηκε, μια ισχυρή γεωγραφική οντότητα του νησιού με οικονομική, διοικητική, κοινωνική, παραγωγική και αναπτυξιακή δυναμική. Η πόλη του Ηρακλείου θεωρείται και είναι ένα από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Ελλάδας, η πέμπτη μεγαλύτερη πόλη στη χώρα με σημαντικά εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, μοναδική παράδοση και κουλτούρα, φημισμένη κουζίνα, πλούσιο φυσικό περιβάλλον, ιδιαίτερα καλό κλίμα ενώ αποτελεί τόπο καταγωγής προσωπικοτήτων διεθνούς φήμης και χώρος αξιόλογων πολιτιστικών μνημείων και πόρων.

Λαμβάνοντας υπόψη, τον πολιτιστικό πλούτο που διαθέτει ο συγκεκριμένος τόπος, τέθηκε ο στόχος δικτύωσης πολιτιστικών αγαθών, μνημείων, χώρων και εκδηλώσεων, υπό την μορφή διαδρομών πολιτισμού. Η δημιουργία αυτή στοχεύει πρωτίστως στην αναβάθμιση και προβολή της πολιτιστικής αξίας των αγαθών, μνημείων, χώρων, εκδηλώσεων της Π.Ε. Ηρακλείου, με τη παράλληλη στήριξη και προσπάθεια τόνωσης της οικονομικής, κοινωνική και περιβαλλοντικής τους ανάπτυξης (βιώσιμη ανάπτυξη). Παράλληλα, ο σχεδιασμός τους, θα μπορούσε να θεωρηθεί η αρχή για την συμμετοχή της Π.Ε Ηρακλείου, σε αντίστοιχα project, φεστιβάλ και εκδηλώσεις εθνικής και διεθνούς εμβέλειας και μια ουσιαστική προσπάθεια ενίσχυσης του πολιτιστικού προφίλ, έτσι ώστε η Π.Ε Ηρακλείου, να καθιερωθεί ως ένας ισχυρός ανταγωνιστικός προορισμός στον παγκόσμιο τουριστικό χάρτη.

Τα παραπάνω μπορούν να επιτευχθούν μέσω μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής τουριστικής ανάπτυξης που θα βασίζεται στο διαφοροποιημένο προϊόν, βάσει της τοπικής ταυτότητας και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, στον επαγγελματισμό, στη συνεργασία και στην παροχή υπηρεσιών υψηλής ποιότητας. Ως εκφράσεις πολιτισμού των τοπικών κοινωνιών οι διαδρομές θα περιλαμβάνουν σημεία πολιτιστικού, περιβαλλοντικού, ιστορικού, αρχαιολογικού αλλά και γαστρονομικού ενδιαφέροντος, αποτελώντας ολοκληρωμένες τουριστικές προτάσεις για τους επισκέπτες. Βασικός στόχος, είναι να προβληθούν τα πολιτιστικά στοιχεία της Π.Ε, να αρχίσουν στοχευμένες και συντονισμένες διαδικασίες προστασίας και δικτύωσής τους, να αναγνωρισθεί η αξία τους, να εκτιμηθεί από τους τουρίστες αλλά κυρίως να

υιοθετηθεί από τους ντόπιους κατοίκους και να αναδειχθεί το Ηράκλειο και η ευρύτερη περιοχή ως μοναδικός προορισμός πολιτισμού. Αναφορικά με το ανθρώπινο δυναμικό, κύριοι στόχοι είναι η βελτίωση των δεξιοτήτων και η εμπλοκή του στη λειτουργία των διαδρομών, η ανάπτυξη ποιοτικών και τουριστικών υπηρεσιών και η αξιοποίηση νέων τεχνολογιών.

Συμπερασματικά η ενσωμάτωση του πολιτισμού στις στρατηγικές ανάπτυξης ενός τόπου συμβάλλουν στις προσπάθειες διαφοροποίησης της κυρίαρχης εικόνας (ήλιος-θάλασσα) και του μαζικού τουρισμού με την παράλληλη ανάπτυξη του λεγόμενου εναλλακτικού τουρισμού, που με τη σειρά του θα ενισχύσει και θα επιφέρει αλλαγές στο τοπικό τουριστικό προϊόν και τις υπηρεσίες που παρέχονται. Η προβολή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής, μέσω των διαδρομών, ωφελεί την ανάδειξη των συγκριτικών και ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της, γεγονός που ενισχύει την ελκυστικότητα της, την παρουσία της σε αγορές του εσωτερικού και εξωτερικού ενώ προωθεί την συνεργασία των κατοίκων και των τοπικών φορέων στις διαδικασίες τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Οι διαδρομές, προβλέπεται να έχουν υπερτοπική εμβέλεια, έτσι ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή εξωστρέφεια και αναγνωσιμότητα τους με στόχο την προσέλκυση του μεγίστου δυνατών αριθμού επισκεπτών με ταυτόχρονη ισόρροπη διάχυση του τουριστικού ρεύματος. Παράλληλα, είναι απαραίτητο να αναφερθεί πως η δημιουργία των εν λόγω διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου, δεν στοχεύουν σε καμία περίπτωση να υποβαθμίσουν ή να ανταγωνιστούν τις ήδη υπάρχουσες επιτυχημένες προσπάθειες που έχουν γίνει στο νησί. Αντίθετα, βασικός στόχος είναι ο συνδυασμός και η προσαρμογή τους στις ιδιαίτερες ανάγκες και προσδοκίες του επισκέπτη, υπό την έννοια ενός ολοκληρωμένου τουριστικού προϊόντος με πολλές, διαφορετικές δυνατότητες και επιλογές.

Απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια, είναι η κατάλληλη προβολή και σήμανση καθώς και η δυνατότητα εύκολης και ασφαλούς πρόσβασης στην περιοχή, τα πολιτιστικά στοιχεία της οποίας θα έχουν διατηρηθεί και θα βρίσκονται σε καλή κατάσταση, ώστε να θεωρηθούν προσβάσιμα και επισκέψιμα. Ο καλύτερος τρόπος ωστόσο για την ανάδειξη των πολιτιστικών στοιχείων της περιοχής και την προβολή των εν λόγω διαδρομών είναι η χρήση σύγχρονων μέσων ψηφιακής τεχνολογίας (κέντρα ενημέρωσης επισκεπτών- tourist- info με μέσα ή χώρους εικονικής αναπαράστασης,

καινοτομικά μουσεία) η δημιουργία ενός ισχυρού brandname, μέσω του οποίου η Π.Ε Ηρακλείου, θα αποκτήσει μια ισχυρή ταυτότητα προορισμού, που θα συμβάλλει όπως έχει ειπωθεί κατά κόρον στην αύξηση της ελκυστικότητας, και της ανταγωνιστικότητας των ΜΜΕ της περιοχής, η προβολή στις αγορές εξωτερικού, η δυνατότητα δικτύωσης και συνεργασίας, η προσέλκυση νέων επενδυτών και η τόνωση της τοπικής οικονομίας.

Τέλος αναφορικά με τον τομέα της υλοποίησης, οι φορείς που μπορούν να αναλάβουν τις διαδικασίες σχεδιασμού και λειτουργίας των πολιτιστικών διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου, είναι οι Δήμοι της Π.Ε σε συνεργασία με την Περιφέρεια Κρήτης και σχετικοί με το θέμα φορείς όπως οι αναπτυξιακές εταιρίες, ενώ η χρηματοδότηση εντάσσεται στους προϋπολογισμούς των Δήμων και της Περιφέρειας, αλλά μπορεί και να προέρχεται από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ε.Ε.

6. Προτάσεις

Έμπνευση για την ιδέα αυτή αποτέλεσε το ίδιο το προϊόν, δηλαδή η μοναδική πολιτιστική κληρονομιά της Π.Ε Ηρακλείου, η δυνατότητα δημιουργίας διαδρομών που θα αντιπροσωπεύουν, θα αναδεικνύουν και θα αξιοποιούν τα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης περιοχής και θα ενισχύουν το πολιτιστικό της προφίλ καθώς και τα παραδείγματα πολιτιστικών διαδρομών που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 1 και εφαρμόστηκαν στο εξωτερικό με μεγάλη επιτυχία. Η δημιουργία των διαδρομών, στηρίχτηκε στα ήδη υπάρχοντα παραδείγματα των «Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού», των «Δρόμων του κρασιού», στις «Πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη του Ηρακλείου» που εφαρμόστηκαν και λειτουργούν στο νησί, με μεγάλη μέχρι σήμερα επιτυχία.

Με βάση τα παραπάνω, κρίθηκε σκόπιμη και ενδιαφέρουσα η δημιουργία αντίστοιχων διαδρομών σε όλη την Περιφερειακή Ενότητα, με στόχο να δημιουργηθεί ένα δίκτυο πολιτιστικών πόρων, που θα περιλαμβάνει μνημεία, χώρους, εκδηλώσεις, δρώμενα, υπό την μορφή ενός ολοκληρωμένου τουριστικού προϊόντος, το οποίο ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να το προσαρμόσει στα ενδιαφέροντα του, το χρόνο και τα χρήματα που θέλει να διαθέσει.

Οι διαδρομές πολιτισμού στην Π.Ε Ηρακλείου όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, παρέχουν στον επισκέπτη μια ελευθερία κινήσεων και επιλογών. Αναλυτικότερα, ο τουρίστας - χρήστης του συγκεκριμένου δικτύου διαδρομών, αφού ενημερωθεί για τις πέντε (στην πορεία πρόκειται να δημιουργηθούν κι άλλες) διαθέσιμες διαδρομές, μπορεί να επιλέξει ελεύθερα μια ή περισσότερες από αυτές, την εποχή της περιήγησής του και τη χρονική στιγμή της πραγματοποίησής του ταξιδιού του, τη διάρκεια διαμονής, το μέσο μετακίνησης και τέλος τη συνεργασία με τα υπόλοιπα δίκτυα ή τις λοιπές πολιτιστικές εκδηλώσεις. Για παράδειγμα, ανάλογα με την εποχή που θα διαλέξει να πραγματοποιήσει την περιήγησή του ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να παρευρεθεί εφόσον το επιθυμεί σε πολιτιστικά δρώμενα, παραδοσιακά πανηγύρια, τοπικά φεστιβάλ, που ενσωματώνονται σε άλλες αντίστοιχες διαδρομές ή αποτελούν ανεξάρτητα δρώμενα της κάθε περιοχής. Ενδεικτικά αναφέρεται πως την εποχή του φθινοπώρου πραγματοποιείται το πάτημα των σταφυλιών, η παραγωγή κρασιού και η απόσταξη της ρακής, μια διονυσιακή διαδικασία με την ονομασία

«ρακοκάζανα». Ο χειμώνας αφιερώνεται στο μάζεμα της ελιάς και την παραγωγή ελαιολάδου, ενώ το καλοκαίρι συναντά κανείς πληθώρα από παραδοσιακά πανηγύρια, γιορτές και φεστιβάλ. Στην παρουσίαση των διαδρομών θα αναφερθούν πιο συγκεκριμένα παραδείγματα.

6.1 Χάρτης διαδρομής

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται πέντε (5) προτάσεις πολιτιστικών διαδρομών για την Π.Ε Ηρακλείου (βλ. Χάρτης 6, Παράρτημα), οι οποίες σε μελλοντικό στάδιο και σε περίπτωση ευόδωσής τους, μπορούν να διαφοροποιηθούν, να εμπλουτιστούν και να πολλαπλασιαστούν. Οι διαδρομές αυτές σχεδιάστηκαν με βάση πέντε θεματικές, που υποδηλώνονται και από τον τίτλο τους. Η επιλογή των πέντε αυτών διαδρομών έγινε με βάση την πεποίθηση πως αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα πολιτιστικού πλούτου και αποθέματα της περιοχής αλλά και ολόκληρου του νησιού ενώ, ταυτόχρονα, μπορούν να αποτελέσουν, ανεξάρτητα ισχυρά brandname.

1^η διαδρομή: Μινωικές διαδρομές

Ηράκλειο- Κνωσός- Γόρτυνα - Φαιστός – Μάλια

Η πρώτη διαδρομή ξεκινά από την πόλη του Ηρακλείου και συγκεκριμένα το λιμάνι της πόλης, που αποτελούσε κατά τη Μινωϊκή εποχή το λιμάνι που εξυπηρετούσε κυρίως εμπορικές συναλλαγές. Συνεχίζοντας, ο επισκέπτης μπορεί να επισκεφθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, το δεύτερο σε επισκεψιμότητα στην Ελλάδα κι ένα από τα σπουδαιότερα στον κόσμο ιδρύματα. Η Κνωσός αποτελεί επόμενο σταθμό της διαδρομής, ενώ στη συνέχεια θα κατευθυνθεί νότια για να επισκεφθεί τη Μινωική πόλη Γόρτυνα και κατόπιν τον αρχαιολογικό χώρο της Φαιστού, ενώ θα ολοκληρώσει τη διαδρομή με επίσκεψη στο Μινωικό ανάκτορο των Μαλίων (βλ. Χάρτης 1, Παράρτημα).

2^η διαδρομή- Στα βήματα του Ν. Καζαντζάκη

Ηράκλειο- Μυρτιά - Κράσι

Πρώτος σταθμός της εν λόγω διαδρομής αποτελεί η πόλη του Ηρακλείου και πιο συγκεκριμένα το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης στο οποίο φυλάσσονται προσωπικά αντικείμενα του Ν. Καζαντζάκη και αρχειακό υλικό, κατόπιν ο τάφος του Ν. Καζαντζάκη στον Προμαχώνα Μαρτινέγκο, η εκκλησία του Αγίου Μηνά, η Καινούργια Πόρτα και η Χανιώπορτα, σημεία τα οποία αναφέρει σε πολλά έργα του. Ακολουθεί η επίσκεψη στο χωριό Μυρτιά, που αποτελεί τόπο καταγωγής του και στεγάζει το ομώνυμο μουσείο. Στη συνέχεια ο επισκέπτης μπορεί να κατευθυνθεί ανατολικά και να φθάσει στον οικισμό Κράσι, χωριό της πρώτης συζύγου του Γαλάτειας, όπου ο Καζαντζάκης επισκεπτόταν πολύ συχνά για ανάπαυση και για να γράψει, όπως λέγεται, κάτω από τον αιωνόβιο πλάτανο (βλ. Χάρτης 2, Παράρτημα).

3^η διαδρομή- ElGreco

Ηράκλειο- Φόδελε- Ζαρός

Η πόλη του Ηρακλείου και πιο συγκεκριμένα, το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, αποτελεί το σημείο εκκίνησης της διαδρομής καθώς σε αυτό φυλάσσονται έργα του μεγάλου ζωγράφου. Συνεχίζοντας, ο επισκέπτης μπορεί να επισκεφθεί τα ενετικά τείχη Ηρακλείου, όπου φιλοξενούνται εκθέσεις αφιερωμένες στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο και την Αγία Αικατερίνη των Σιναιτών, που αποτελεί πηγή έμπνευσης του. Συνεχίζοντας έξω από τα όρια της πόλης, ο επισκέπτης μπορεί να εξερευνήσει τον οικισμό Φόδελε, όπου κατά την παράδοση γεννήθηκε ο Θεοτοκόπουλος καθώς και τους οικισμούς Βροντύσι και Βαλσαμόνερο στην περιοχή του Ζαρού, όπου μαθήτευσε ο ElGreco (βλ. Χάρτης 3, Παράρτημα).

4^η διαδρομή- Αμπελοοινική διαδρομή

Ηράκλειο- Αρχάνες- Πεζά - Κουνάβοι- Χουδέτσι

Σημείο εκκίνησης αποτελεί το λιμάνι του Ηρακλείου, όπου από την αρχαιότητα έως σήμερα γίνονται οι βασικές εξαγωγές κρασιού του νησιού και συγκεκριμένα του Μαλβάζιου Οίνου. Διασχίζοντας την περιοχή Μαλεβιζίου, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να ξεναγηθεί σε παραδοσιακά λαξεφτά πατητήρια στην ευρύτερη περιοχή των Πεζών, καθώς και το Βαθύπετρο Αρχανών για να γνωρίσει το αρχαιότερο σταφυλοπιεστήριο. Δίνεται επίσης η δυνατότητα στον επισκέπτη, να ακολουθήσει τη διαδρομή κρασιού Αρχάνες- Πεζά- Χουδέτσι και αφού κάνει στάση στα οινοποιεία της περιοχής, μπορεί να ενημερωθεί για τις διαδικασίες παραγωγής κρασιού, να δοκιμάσει τις διάφορες ποικιλίες που υπάρχουν και στη συνέχεια να καταλήξει στο Χουδέτσι, όπου εκτός του ομώνυμου φεστιβάλ με παραδοσιακά προϊόντα και εκδηλώσεις που φιλοξενεί κάθε Αύγουστο, να επισκεφθεί το μουσείο και εργαστήριο μουσικών οργάνων «Λαβύρινθος» του Ιρλανδού καλλιτέχνη – μουσικού Ρος Ντέιλι (βλ. Χάρτης 4, Παράρτημα).

5^η διαδρομή- Κρητικοί Ελαιώνες

Ηράκλειο- Θραψανό- Πεζά- Βιάννος

Το λιμάνι του Ηρακλείου λόγω της εξαγωγής ελαιολάδου, καθώς και τα σημεία πώλησης και δοκιμής του μέσα στην πόλη του Ηρακλείου, αποτελούν τους σταθμούς εκκίνησης της πέμπτης διαδρομής. Στη συνέχεια ακολουθούν, τα χωριά Θραψανό και Πεζά και στη συνέχεια η Βιάννος, όπου ο επισκέπτης κατά τη διάρκεια της διαδρομής έχει την ευκαιρία να απολαύσει το πλούσιο φυσικό και γεμάτο ελαιώνες, κρητικό περιβάλλον, και να επισκεφθεί παραδοσιακά ελαιοτριβεία τα οποία λειτουργούν από το Νοέμβριο μέχρι και το Φεβρουάριο κάθε έτους (βλ. Χάρτης 5, Παράρτημα).

6.2 Αγορά- στόχος

Ο τουρισμός των παραπάνω διαδρομών αναμένεται, όπως συνέβη και στις προαναφερθείσες περιπτώσεις, να ανήκει στην κατηγορία του μαζικού τουρισμού καθώς και στον εναλλακτικό τουρισμό και πιο συγκεκριμένα στις κατηγορίες πολιτιστικού, φεστιβαλικού και τουρισμό εμπειριών (γαστρονομικός, περιπατητικός, αναρριχητικός). Τα παραπάνω ωστόσο, αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα του αναμενόμενου τουρισμού, ο οποίος κατά τη διάρκεια εφαρμογής των διαδρομών μπορεί να διαφοροποιηθεί και ιδανικά να εμπλουτιστεί.

6.3 Τρόποι και μέσα προβολής

Προκειμένου να προβληθούν οι παραπάνω διαδρομές, θα ήταν καλό να δημιουργηθεί ένα σχέδιο διαφήμισης που θα περιλαμβάνει:

- Παραγωγή διαφημιστικού υλικού σε τρεις γλώσσες με κοινό λογότυπο και γραφιστικά στοιχεία (αγγλικά, γερμανικά και γαλλικά)
- Προώθηση του διαφημιστικού υλικού σε εσωτερικά και εξωτερικά κέντρα επικοινωνίας, διαδίκτυο και MME
- Ανάπτυξη ιστοσελίδας
- Ανάπτυξη σεναρίων για CDs, βίντεο/ DVD και ντοκιμαντέρ
- Δημιουργία διαφημιστικών spot (τηλεοπτική, διαδικτυακή μορφή)
- Προγραμματισμός και προώθηση των σεναρίων στα MME
- Σχεδιασμός σχετικών συνεργασιών σε Ευρωπαϊκό επίπεδο
- Δημιουργία κέντρων πληροφόρησης

Ιδιαίτερο βάρος πρέπει να δοθεί στον τομέα του διαδικτύου, καθώς αποτελεί το κυρίαρχο εργαλείο προώθησης και προβολής προϊόντων στην εποχή μας. Πιο συγκεκριμένα στοχεύοντας στην προβολή μιας πολυδιάστατης εικόνας η αντιπροσώπευση από το διαδίκτυο θα πρέπει να περιλαμβάνει τα εξής:

- Συγκεκριμένη και συνολική πληροφόρηση για τα πολιτιστικά/ιστορικά χαρακτηριστικά της πόλης
- Λεπτομερείς οδηγούς, συνδέσεις και χάρτες για τις διάφορες τοποθεσίες
- Σύντομες εισηγήσεις για την ιστορία των τοποθεσιών

- Ιστορικό υλικό (βιβλία ή οδηγούς)
- Τιμές εισιτηρίων
- Ώρες λειτουργίας καταστημάτων και γραφείων
- Οπτικοακουστικό υλικό
- Εξειδικευμένη πληροφόρηση για συνδέσεις με κοινωνικές υπηρεσίες (τηλέφωνα, διευθύνσεις, ώρες λειτουργίας, κλπ)

Απαραίτητη προϋπόθεση για την προβολή και τέτοιων διαδρομών, αποτελεί η ύπαρξη Δημοσίων Σχέσεων που θα στόχευε στο σχεδιασμό και την εφαρμογή δράσεων που υποστηρίζουν την ενεργή συμμετοχή των εσωτερικών ομάδων της πόλης (επιχειρήσεις, δημόσιοι οργανισμοί, πολίτες, κλπ), στην προβολή της εικόνας της πόλης όπως και την ανάπτυξη δημόσιων σχέσεων σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα παραδείγματα δράσεων των Δημοσίων Σχέσεων είναι:

- Σχεδιασμός συνεργασιών με πανεπιστημιακά τμήματα και ερευνητικά κέντρα στην Ελλάδα και την Ευρώπη
- Σχεδιασμός συνεργασιών με σχολεία
- Προγραμματισμός συμμετοχών σε συνέδρια και εκθέσεις στην Ελλάδα και την Ευρώπη
- Συμμετοχή σε Ευρωπαϊκά προγράμματα, που να επικεντρώνονται στον πολιτισμό και τον τουρισμό.

6.4 Προϋπολογισμός- Χρηματοδότηση

Τέλος, αφού γίνουν οι απαραίτητες διασυνδέσεις με το Υπουργείο Τουρισμού και Πολιτισμού για θέματα χρηματοδότησης, η ομάδα σχεδιασμού των πολιτιστικών διαδρομών της Π.Ε Ηρακλείου είναι θεμιτό να απευθυνθεί σε μια εταιρεία ανάπτυξης και προώθησης του σχεδίου αυτού και από κοινού, αφού έχουν λάβει και την άποψη της τοπικής αγοράς, να προβούν στις αντίστοιχες κινήσεις. Υπολογίζεται λοιπόν πως θα δαπανηθούν περίπου 10.000 ευρώ στο διαφημιστικό υλικό (φυλλάδια, οδηγοί), 3.000 ευρώ για τη δημιουργία ιστοσελίδας, 15.000 ευρώ για την ανάπτυξη σεναρίων σε CD, DVD, 5.000 ευρώ για τα διαφημιστικά σποτ και τέλος 17.000 ευρώ για την δημιουργία κέντρων πληροφόρησης. Το σύνολο του κόστους των πολιτιστικών διαδρομών στην Π.Ε Ηρακλείου, ανέρχεται περίπου στα 50.000 ευρώ.

Η παραπάνω κοστολόγηση είναι ενδεικτική και βασίστηκε στα υπάρχοντα παραδείγματα κοστολόγησης αντίστοιχων διαδρομών στην περιοχή της Κρήτης και σε προσωπική κοστολόγηση ύστερα από την συζήτηση με εργαζόμενους της ETAM A.E.

7. Συμπεράσματα

Η πολιτιστική κληρονομιά αντιπροσωπεύει την ιστορία, την κουλτούρα, την ταυτότητα της περιοχής στην οποία «φιλοξενείται» και συνδέει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του κάθε ανθρώπου. Η κληρονομιά αυτή δεν αντιμετωπίζεται ως κτήμα του τόπου καταγωγής ή δημιουργίας της, αντίθετα, ξεπερνά κάθε είδους σύνορα και αποκτά παγκόσμια αξία από ιστορική, αισθητική, εθνολογική και ανθρωπολογική πλευρά, αποσπώντας το σεβασμό των περισσότερων ανθρώπων.

Τα τελευταία χρόνια ωστόσο παρατηρείται μια στροφή προς το περιβάλλον και τον πολιτισμό η οποία συνοδεύεται από την παράλληλη εμφάνιση των λεγόμενων εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Οι νέες αυτές μορφές τουρισμού συνδέονται κυρίως με τις αλλαγές στα κοινωνικά και καταναλωτικά πρότυπα, αύξηση του ελεύθερου χρόνου και του αριθμού ετήσιων ταξιδιών, στροφή στην παραδοσιακή ζωή και το περιβάλλον, αναζήτηση του εναλλακτικού, υποδομές και υπηρεσίες στις χώρες φιλοξενίας που επιτρέπουν μεγαλύτερη ελευθερία επιλογών στους τουρίστες, δημιουργία ενός κοινωνικά υπεύθυνου τουρισμού κ. α. Η παραπάνω ωστόσο μεταβολή της τουριστικής δραστηριότητας και η άνοδος της εισροής των τουριστών σε περιοχές και ιδιαίτερα στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, μπορεί να επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις ως προς την διατήρηση της φυσιογνωμίας των εν λόγω μνημείων, φθορά στα συγκεκριμένα αγαθά και χώρους φιλοξενίας τους, εξαιτίας της άμετρης εκμετάλλευσής τους, υποβάθμιση των φυσικών οικοσυστημάτων, υπερσπατάλη φυσικών πόρων κ.α. Οι τοπικές αρχές μελετώντας και αναγνωρίζοντας τις θετικές επιπτώσεις της τοπικής ανάπτυξης μέσω του πολιτισμού και στοχεύοντας στην πρόληψη και εξάλειψη των παραπάνω πιθανοτήτων πολιτιστικής αλλοτρίωσης, υιοθετούν και ενσωματώνουν στις στρατηγικές ανάπτυξης, πρακτικές προσανατολισμένες στον πολιτισμό και το φυσικό περιβάλλον. Ένα από τα αποτελεσματικότερα εργαλεία πολιτιστικής ανάπτυξης των τελευταίων χρόνων θεωρούνται οι διαδρομές πολιτισμού, οι οποίες αποτελούν ουσιαστικά μια δικτύωση περιοχών, μνημείων, αγαθών, δραστηριοτήτων και υπηρεσιών που προσφέρονται υπό την μορφή ενός ενιαίου προϊόντος στον ενδιαφερόμενο τουρίστα. Το παραπάνω εγχείρημα εκτός των θετικών επιπτώσεων που επιφέρει στην τοπική οικονομία λόγω την άφιξης νέων τουριστών, μεγέθυνση των εσόδων της τοπικής αγοράς, αύξηση θέσεων εργασίας, ενίσχυση τουριστικού προφίλ της περιοχής, προβολή σε

αγορές του εξωτερικού, προσέλκυσης επενδυτών κ.α, συμβάλλει στην κοινωνική ανισότητα και στην ενίσχυση απομακρυσμένων περιοχών λόγω της ισόρροπης κατανομής του τουριστικού ρεύματος.

Με βάση τα παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας που μελέτησαν την σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με το τοπική ανάπτυξη και τις περιπτώσεις επιτυχημένων εφαρμογών πολιτιστικών διαδρομών σε Ελλάδα και εξωτερικό, επιχειρήθηκε η εφαρμογή αντίστοιχου εγχειρήματος στην Π.Ε Ηρακλείου, καθώς αποτελεί ένα μεγάλο αστικό κέντρο με πολιτιστικό πλούτο, καταναμεμένο σε διαφορετικά σημεία της περιοχής. Το μειονέκτημα της Π.Ε Ηρακλείου που αποτέλεσε πρόκληση για την εν λόγω εργασία είναι τα χαμηλά επίπεδα πολιτιστικής ανάπτυξης που παρουσιάζει και η δυσκολία ενσωμάτωσής του πολιτισμού στο τουριστικό προφίλ, έτσι ώστε εκτός από προορισμός μαζικού τουρισμού, το Ηράκλειο να θεωρείται ένα αξιόλογο πολιτιστικό κέντρο. Το παραπάνω σενάριο βάση της έρευνας που έγινε, έχει πολλές πιθανότητες να πραγματοποιηθεί.

Από την πρωτογενή ποιοτική έρευνα που διεξήχθη ώστε να εξεταστεί η διάθεση και το ενδεχόμενο των πολιτιστικών στην Π.Ε Ηρακλείου, σε συνδυασμό με την βιβλιογραφική ανασκόπηση που προηγήθηκε, προκύπτουν τα εξής όμοια συμπεράσματα. Η πολιτιστική κληρονομιά, μπορεί να επιφέρει θετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη μιας περιοχής, λόγω της αυξανόμενης προσέλκυσης τουριστών και παράλληλης τόνωσης της τοπικής οικονομίας. Για να επιτευχθεί ωστόσο η παραπάνω σύνδεση, είναι βασικό η πολιτιστική ανάπτυξη να ενσωματωθεί στο στρατηγικό σχέδιο ανάπτυξης της εκάστοτε περιοχής και να δημιουργηθεί μιας σύμπραξη, τοπικών φορέων, ειδικευμένου προσωπικού και ντόπιων κατοίκων, ώστε να ληφθούν υπόψιν οι διαφορετικές απόψεις και να ξεκινήσει η διαδικασία πολιτιστικής ανάπτυξης. Ένα πολύ καλό παράδειγμα που εφαρμόζεται τα τελευταία χρόνια σε περιοχές που θέλουν να ενισχύσουν την πολιτιστική τους ανάπτυξη, αποτελεί η δικτύωση των πολιτιστικών αγαθών, υπό την μορφή διαδρομών. Οι περιοχές τέλος που ωφελούνται περισσότερο από τις διαδικασίες πολιτιστικής ανάπτυξης, μέσω της δικτύωσης τους σε ένα ενιαίο σύνολο διαδρομών πολιτισμού είναι τα μικρότερα αστικά κέντρα, επαρχίες, παραδοσιακοί οικισμοί και απομακρυσμένα χωριά, καθώς η ομαδοποίηση αυτή ενισχύει την ισόρροπη διάχυση τουριστικού ρεύματος και τις θετικές επιπτώσεις που επιφέρει.

Σε κάθε περίπτωση οι πρακτικές αυτές, προκειμένου να επιφέρουν αξιόλογα και με διάρκεια αποτελέσματα, πρέπει να ενσωματωθούν στις στρατηγικές σχεδιασμού της εκάστοτε κοινωνίας και να εφαρμοστούν σε βάθος χρόνου. Ο πολιτισμός ενώνει ανθρώπους, αξίες και περιοχές και μπορεί να προσφέρει μόνο θετικά οφέλη, αρκεί να αντιμετωπίζεται με απόλυτο σεβασμό.

Παράρτημα χαρτών

Χάρτης 1: 1^η πολιτιστική διαδρομή στην Π.Ε Ηρακλείου. Πηγή: ίδια επεξεργασία.

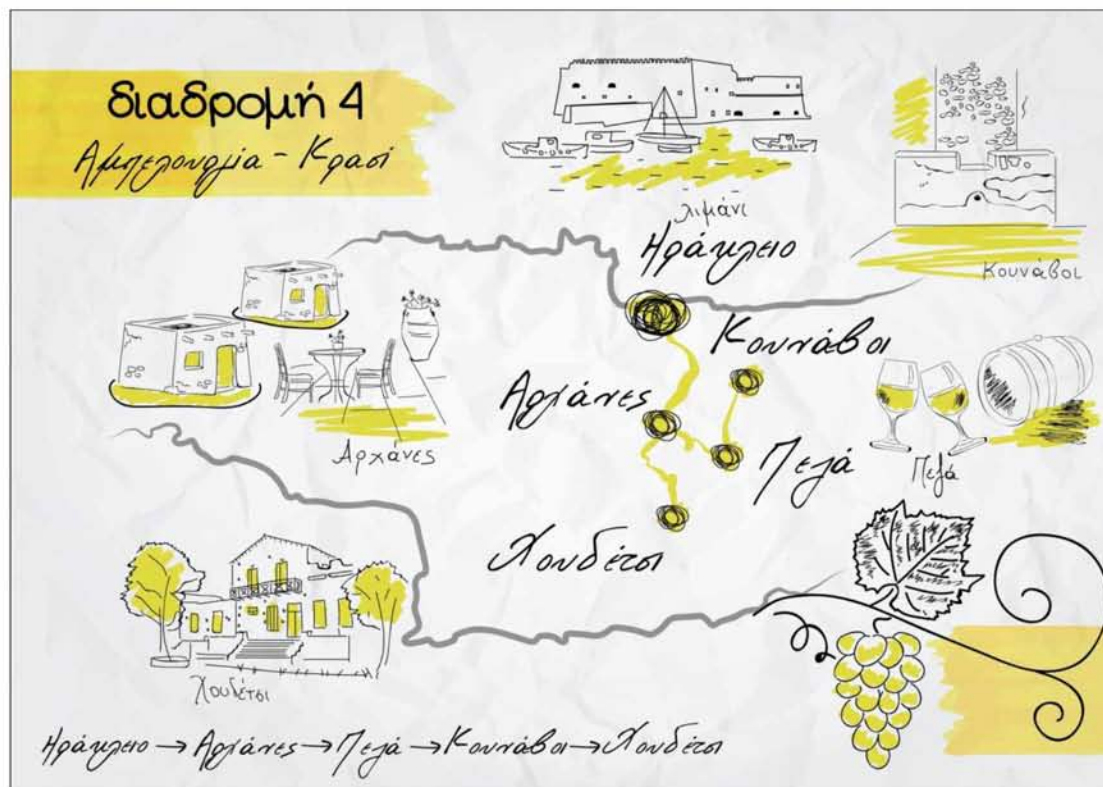
Χάρτης 2: 2^η πολιτιστική διαδρομή στην Π.Ε Ηρακλείου. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Χάρτης 3: 3^η πολιτιστική διαδρομή στην Π.Ε Ηρακλείου. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Χάρτης 4: 4^η πολιτιστική διαδρομή στην Π.Ε Ηρακλείου. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Χάρτης 5: 5^η πολιτιστική διαδρομή στην Π.Ε Ηρακλείου. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Χάρτης 6: Συνολική απεικόνιση διαδρομών Π.Ε. Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Ανώνυμη Εταιρεία Συμβουλευτικών και Μελετητικών Υπηρεσιών ETAM AE (2013) Σχεδιασμός και Προώθηση Κοινών Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού - Διαμόρφωση Τουριστικών Πακέτων, Φάση Α: Σχεδιασμός και Σύνταξη Προδιαγραφών Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού. Προσέγγιση Leader, Δίκτυο Γαστρονομικές Περιπλανήσεις και ο Πολιτισμός των Γεύσεων - Medeat, Ηράκλειο.

Ανώνυμη Εταιρεία Συμβουλευτικών και Μελετητικών Υπηρεσιών ETAM AE (2014) Σχεδιασμός και Προώθηση Κοινών Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού - Διαμόρφωση Τουριστικών Πακέτων, Φάση Β: Προτάσεις Διαμόρφωσης Θεματικών Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού. Προσέγγιση Leader, Δίκτυο Γαστρονομικές Περιπλανήσεις και ο Πολιτισμός των Γεύσεων - Medeat, Ηράκλειο.

Ανώνυμη Εταιρεία Συμβουλευτικών και Μελετητικών Υπηρεσιών ETAM AE (2014) *Σχεδιασμός και Προώθηση Κοινών Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού - Διαμόρφωση Τουριστικών Πακέτων, Φάση Γ: Διαμόρφωση τουριστικών πακέτων Διαδρομών Γεύσεων και Πολιτισμού και προτάσεις προώθησής τους.* Προσέγγιση Leader, Δίκτυο Γαστρονομικές Περιπλανήσεις και ο Πολιτισμός των Γεύσεων - Medeat, Ηράκλειο.

Αξιώτη Μ. (2009) *Έρευνα- μέτρηση του βαθμού στον οποίο επηρεάστηκαν οι σύγχρονες τοπικές (Ηράκλειο) επιχειρήσεις το τελευταίο έτος από την οικονομική κρίση.* Διπλωματική εργασία. Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης.

Αποστολόπουλος Κ. και Σδράλη Δ. (2009) *Εναλλακτικός και ήπιος τουρισμός υπαίθρου: Θεωρητική προσέγγιση και εφαρμογές.* Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

Αυγερινού-Κολώνια Σ. (1995) 'Πολιτιστικές τουριστικές διαδρομές, δρόμοι διαλόγου και ανάπτυξης'. *Σύγχρονα Θέματα*, 18 (55), 104-111.

Γκαντούνα Ε. (2013) *Δικτύωση τόπων πολιτιστικής κληρονομιάς: Η περίπτωση του Δήμου Ελασσόνας.* Πτυχιακή εργασία. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η. και Ράσκου Ε. (2007) 'Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα'. *Αειχώρος*, 6 (1), 146-173.
- Γραμματικάκη- Αλεξίου Α. (2002) *Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Γρατσάνη Α. (2012) *Πολιτισμός και τουρισμός στις περιφερειακές πόλεις: Η περίπτωση της πόλης των Τρικάλων*. Αθήνα: Τμήμα Οικιακής Οικονομίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Δελλής Γ. (2004) 'Διακίνηση πολιτιστικών αγαθών: Η ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ κρατικού προστατευτισμού και (φίλ)ελεύθερης κυκλοφορίας'. Στο *Τροβά Ε. (επιμ.) Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Δήμος Ηρακλείου και ETAM Α.Ε (2008) *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δράσης Περιόδου 2008-2010: Α' Ενότητα: Στρατηγικός Σχεδιασμός*. Ηράκλειο Κρήτης: Δήμος Ηρακλείου.
- Ζερβάκη Α. (2010) *Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Ηγουμενάκης Ν. (1999) *Τουριστικό μάρκετινγκ*. Αθήνα: Interbooks.
- Θεοδωροπούλου Ε. (2005) *Πολιτιστικός τουρισμός: Εμπειρίες, δυνατότητες, προοπτικές*. Πτυχιακή εργασία. Αθήνα: Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Καραβασίλη Μ. και Μικελάκης Ε. (1999) 'Πολιτιστικές διαδρομές: Προς μια ερμηνευτική του «πολιτισμικού τοπίου» με αναπτυξιακή προοπτική'. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, Τεύχος 71, 82-86.
- Καρύμπαλη-Τσίπτσιου Γ. (2004) *Τα μνημεία και η κατοχή τους*, Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π. και Γκρίμπα Ε. (2001) *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: Κριτική.
- Κόνσολα Ν. (2006) *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κόνσολα Ν. (2013) 'Στρατηγικό σχέδιο πολιτιστικού τουρισμού για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου'. Στο Ελληνικό τμήμα της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA-GR), *11ο Τακτικό επιστημονικό συνέδριο Αγροτική οικονομία, υπαίθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη*, Πάτρα, 14 -15 Ιουνίου.

- Κωστάκης Μ. (2003) 'Τουρισμός- πολιτισμός: Η διεθνής εμπειρία'. Στο *Συνέδριο Πολιτιστικός Τουρισμός και Ανάπτυξη*. Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης, Ινστιτούτο Επιμόρφωσης. Λαμία, 12-14 Φεβρουαρίου.
- Κωστοπούλου Σ., Μπάλλας Δ. και Κουρκουρίδης Δ. (2012) 'Χωρική οργάνωση πολιτιστικών βιομηχανιών: Ο ρόλος των μουσείων στην περιφερειακή δημιουργική ικανότητα'. Στο *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ERSA- GR*. Θεσσαλονίκη, 1-2 Ιουνίου.
- Κυριαζή, Ν. (1998) *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις.
- Μαντζούκας Σ. (2007) «Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα: Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση». *Νοσηλευτική*, 46(1), σελ. 88-98.
- Ντυκέν Μ. και Μεταξάς Θ. (2015) *Μέθοδοι έρευνας οικονομικής ανάλυσης*. Διάλεξη ΔΠΜΣ. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Παναγιωτάκης Γ. (2005) *Το Ηράκλειο & η Νομαρχία του*. Ηράκλειο: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου.
- Παπαγεωργίου Γ. (1998) *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παπαγεωργίου Μ. και Γκαντούνα Ε. (2012) 'Πολιτιστικός τουρισμός και πολιτιστικές διαδρομές: Κατευθύνσεις σχεδιασμού μέσα από την περίπτωση του Δήμου Ελασσόνας'. Στο: *3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Παρασκευοπούλου-Κόλλια Ε. (2008) 'Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις'. *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology* 4 (1), Open Education.
- Παυλογεωργάτος Γ. (2003) *Διατήρηση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Τριανταφύλλου Χ. (2012) *Διαχείριση βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα στην κατεύθυνση τουριστικής αξιοποίησης*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Βόλος: ΤΜΧΠΠΑ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Φίλιας Β. (1993) *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χαλκιαδάκη Μ. (2013) *Μάρκετινγκ της πόλης: Εκπόνηση σχεδίου για τον Δήμο Ηρακλείου Κρήτης*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Βόλος: ΤΜΧΠΠΑ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Ξενογλώσση

- Ashworth J.G και Voogd H. (1990) *Selling the city*. London: Bellhaven Press.
- Bowitz E. και Ibenholt K. (2009) 'Economic impacts of cultural heritage: Research and perspectives'. *Journal of Cultural Heritage* 10 (1), pp. 1-8.
- Chairatudomkul S. (2008) *Cultural routes as heritage in Thailand: Case studies of King Narai's royal progression route and Buddha's footprint pilgrimage route*. Bangkok: Slipakorn University.
- Cohen L. και Manion L. (1992) *Research methods in education*. 3rd ed. London: Routledge.
- Dunn K. (2000) 'Interviewing'. Στο Hay, I. (επιμ.) *Qualitative research methods in human geography*. South Melbourne: Oxford University Press.
- Eisner W.E. (1991) *The enlightened eye, qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Macmillan.
- Fontana A, Frey J.H (1998) 'Interviewing: The art of science'. Στο Denzin KN, Lincoln SY (eds) *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks: Sage, pp.47-78.
- Garrod B. και Fyall A. (2010) 'Managing heritage tourism'. *Annals of Tourism Research* 27, pp. 682-708.
- Getz D. (2008) 'Event tourism: Definition, evolution and research'. *Tourism Management* 29, pp.403-428.
- Hassan F., Trafford A. και Mohsen Y. (2008) *Cultural heritage and development in the Arab world*. Egypt: Bibliotheca Alexandrina.
- Khalid S.(2010) 'Sustainable urban development in historical areas using the tourist trail approach: A case study of the cultural heritage and urban development (CHUD) project in Saida, Lebanon'. *Cities*, 27 pp. 234-248.
- Kottler P., Asplund C., Rein I. και Haider H.D. (1999) *Marketing places Europe*. United States: Prentice Hall.
- Kunaeva M. (2012) *Sustainable tourism management along the Camino de Santiago pilgrimage routes*. Helsinki: HAAGA-HELIA University of Applied Sciences.
- Lehtimäki M. (2015) *Baltic Sea region cultural routes: Eastern Viking Forum II*. Finland: Publications of the Ministry of Education and Culture.
- Mantzoukas S. (2004) 'Issues of representation within qualitative inquiry'. *Qualitative Health Research*, 14, pp. 994-1007.

- Morse M. J. και Field A. P. (1996) *Nursing research: The application of qualitative approach*. London, Chapman & Hall.
- Min C. και Roh T. (2013) *Contribution of cultural tourism to economic growth and its sustainability*. Seoul: Hankuk University of Foreign Studies.
- Robson, C. (2002) *Real world research*. 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Ruijgrok E. (2006) ‘The three economic values of cultural heritage: A case study in the Netherlands’. *Journal of Cultural Heritage* 7, pp. 206-213.
- The World Bank (2001) *Cultural heritage and development: A framework for action in the Middle East and North Africa: Economic benefits and poverty reduction through CH preservation*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank.
- Tuan Huu T. and Navrud S. (2007) ‘Valuing cultural heritage in developing countries: Comparing and pooling contingent valuation and choice modeling estimates’. *Environmental and Resource Economics*, 38 (1), pp. 51-69.
- Tuan Huu T. and Navrud S. (2008) ‘Capturing the benefits of preserving cultural heritage’. *Journal of Cultural Heritage*. 9, pp. 326-337.
- Vecco M. (2010) ‘A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible’. *Journal of Cultural Heritage*. 11, pp. 321-324.

Διαδικτυακές πηγές

Αθέατη Πόλη (2015) Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.atheatipoli.gr/>>. Τελευταία επίσκεψη: 18/12/2015.

Απογραφικό δελτίο φεστιβάλ Μάταλα (2012) Διαθέσιμο στο <URL: https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB8QFjAAahUKEwit5ejalo3GAhWEVxQKHcUaAMU&url=http%3A%2F%2Ffestival.culture.gr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2012%2F11%2Fapogr_delt_festival_dhmou_faistou.docx&ei=_2V8Ve3pD4SvUcW1gKgM&usq=AFQjCNEDAELprnja43qkRKwkxSk3hhdIxA&sig2=ri3c5kHlhpFxYGB2tDKAnA>Τελευταία επίσκεψη: 18/11/2015.

Αυγερινού-Κολώνια Σ. (2009) *Πολιτιστικές διαδρομές: Μια πρόταση για τη μελέτη και την ανάδειξη της πολύπλευρης πολιτιστικής πραγματικότητας*. Αθήνα: Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ. Διαθέσιμο στο: <URL: <http://courses.arch.ntua.gr/fsr/142367/13%20ARTHRO%20ZHVAS%20%20%20%20%20%20keimeno%20Politistikes%20Diadromes.pdf>> Τελευταία επίσκεψη: 10/06/2015.

Δερμιτζάκης Μ. (2014) *Άνοιξε τις πόλεις του το Πολιτιστικό Συνεδριακό κέντρο Ηρακλείου*. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.ekriti.gr/%CE%BA%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7-%CE%B7%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BE%CE%B5-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CF%80%CF%8D%CE%BB%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CE%BA%CE%AD%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%BF-%CE%B7%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85#sthash.uplXsNdT.dpbs>>Τελευταία επίσκεψη: 23/11/2015.

- Διάζωμα (2015) *Πολιτιστική διαδρομή στα Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*. Διαθέσιμο στο [URL:http://www.diazoma.gr/](http://www.diazoma.gr/). Τελευταία επίσκεψη: 3/12/2015.
- Δρόμοι της Ελιάς (2015) Διαθέσιμο στο <URL: <http://olivetreeroute.gr>>. Τελευταία επίσκεψη: 3/12/2015.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (2011) Διαθέσιμο στο [URL:http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE](http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE). Τελευταία επίσκεψη: 3/11/2015.
- Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου (2014) 'Γραφείο Ενημέρωσης & Πληροφόρησης- Infopoint'. Διαθέσιμο στο <URL:<http://www.heraklion-city.gr/municipality/infopoint/infopoint.html>>. Τελευταία επίσκεψη: 28/11/2015.
- Επίσημη Ιστοσελίδα Δήμου Ηρακλείου (2014) 'Ο τόπος μας'. Διαθέσιμο στο <URL:<http://www.heraklion-city.gr/ourplace/heraklion.html>>. Τελευταία επίσκεψη: 28/11/2015.
- Επίσημη Ιστοσελίδα Ελληνικής Δημοκρατίας Αποκεντρωμένης Διοίκησης Κρήτης. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.apdkritis.gov.gr/?TabId=3050>>. Τελευταία επίσκεψη: 3/11/2015.
- Επίσημη Ιστοσελίδα Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη (2015) 'Παρουσίαση του Μουσείου'. Διαθέσιμο στο <URL:http://www.kazantzaki.gr/index.php?pre_id=1185&id=1185&level=1&pre_level=1&lang=el>. Τελευταία επίσκεψη: 3/12/2015.
- Επίσημη Ιστοσελίδα Περιφέρειας Κρήτης (2015). Διαθέσιμο στο <URL:<http://www.crete.gov.gr>>. Τελευταία επίσκεψη: 4/11/2015.
- Ζουμπουλάκης Γ. (2014) «Μάταλα, η χώρα της χίπικης ουτοπίας». *Το Βήμα*, 3 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο <URL:<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=553752>>. Τελευταία επίσκεψη: 28/08/2015.
- Κόνσολα Ν. και Καραχάλης Ν. (2010) *Πολιτιστική δράση και τοπική ανάπτυξη: Τα φεστιβάλ στις ελληνικές πόλεις της περιφέρειας*. Διαθέσιμο στο <<http://www.academia.edu/2039582/> . . . 2010 > Τελευταία επίσκεψη 24/11/2015.
- Μηλιαράκης Ν. (2011) 'Το δίκτυο Οινοποιών Ηρακλείου και οι δρόμοι του κρασιού'. Διαθέσιμο στο <URL:http://www.citybranding.gr/2011/05/blog-post_19.html>. Τελευταία επίσκεψη: 4/11/2015.

- Μπεριάτος Η. (2002) *Νέες προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και την πολιτική προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας- Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Διαθέσιμο στο <URL: http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/1909/1/imperiatos_177_195_2002.pdf>. Τελευταία επίσκεψη: 15/09/2015.
- Περιφέρεια Κρήτης (2013) *Μονοπάτια Ε4*. Διαθέσιμο στο <URL: www.incrediblecrete.gr/943/index.el.html> Τελευταία επίσκεψη: 4/11/2015.
- Σιγάλα Μ. και Χρήστου Ε. (2014) *Από τον μαζικό τουρισμό στον τουρισμό της εμπειρίας*. Διαθέσιμο στο <URL: <http://62.1.43.74/5Ekdosis/UplPDFs//sylltomos14/191-206%20Sigala%202014.pdf>> Τελευταία επίσκεψη: 4/11/2015.
- Το Θέατρο των Αγρών (2015) Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.theatrotonagron.gr/ekdiloseis/2197-kalokairi-2015/to-megalo-kalesma-o-psarantonis-synanta-toys-filoys-toy-sto-theatro-ton-agron/>> Τελευταία επίσκεψη: 4/11/2015.
- Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης (2011) *Το Πρόγραμμα Καλλικράτης*. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.ypes.gr/el/Regions/programma/>> Τελευταία επίσκεψη: 11/11/2015.
- Υπουργείο Πολιτισμού (2002) 'Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς'. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, ΦΕΚ 153 Α/ 28.6.2002. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.et.gr>> . Τελευταία επίσκεψη: 20/9/2015.
- Χατζηνικολάου Μ., Ζηρίνη Γ. και Σοφικίτου Μ. (2015) Για μια πολιτιστική διαδρομή. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.diazoma.gr/300-Diadromes-Parka/1.%20%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%20%CE%B2%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82%20%CE%B3%CE%B9%CE%B1%20%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%AD%CF%82.pdf>> Τελευταία επίσκεψη: 22/05/2015.
- Franchi E. (2015) *What is cultural heritage*. Khan Academy. Διαθέσιμο στο <URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/art-history-basics/beginners-art-history/a/what-is-cultural-heritage>>. Τελευταία επίσκεψη: 20/5/2015.

Houdetsi Music Festival (2014-2015). Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.houdetsifestival.com>>. Τελευταία επίσκεψη 11/05/2015.

ICCROM Working Group (2005) *Definition of cultural heritage: References to documents in history*. Διαθέσιμο στο <URL: <http://cif.icomos.org/>>. Τελευταία επίσκεψη: 01/12/2015.

Klaic D. (2007) 'Every weekend A Festival! Urban impact of the festivalization of the daily life in Europe'. In *Third Annual Conference of the Transatlantic Graduate Research Program*. Berlin, Center of Metropolitan Studies, Technical University. Διαθέσιμο στο <URL:http://www.powershow.com/view1/24f9c8-ZDc1Z/Every_Weekend_A_Festival_Urban_impact_of_the_festivalization_of_the_daily_life_in_Europe_powerpoint_ppt_presentation>.

Τελευταία επίσκεψη: 20/12/2015.

The Economist (2013) The Bilbao effect: If you built it, will they come? *Cultural Centres*. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.economist.com/news/special-report/21591708-if-you-build-it-will-they-come-bilbao-effect>>. Τελευταία επίσκεψη: 01/12/2015.

Via Francigena (2015) *Associazione Europea delle Vie Francigene*. Διαθέσιμο στο <URL: <http://www.viefrancigene.org/en/>>. Τελευταία επίσκεψη: 28/12/2015.

<http://www.cretalive.gr/crete/view/6-boltes...sthn-istoria-tou-hrakiou/243908>

<http://cretazine.com/crete/routes/crete-360/item/1760-festival-kai-panigyria-2014>